

**ЎЗБЕКИСТОН RESPUBLIKASI AXBOROT TEXNOLOGIYALARI
VA KOMMUNIKACIYALARINI RIVOJLANTIIRISH VAZIRLIGI**
**MUXAMMAD AL-XORAZMIY NOMIDA GI TOSKENT AXBOROT
TEXNOLOGIYALARI UNIVERSITETI**
FARG'ONA FILIALI

“TASDIQLANDI”

Ўқув ва тарбиявий ишлар
бўйича директор ўринбосари

_____ А.Расулов

2018 йил “_____” август

“Касбий педагогика. Касбий психология”
фанидан

Маъруза матни

5350400 –Ахборот-коммуникация технологиялари соҳасида касб
таълими

Фарғона - 2018 й

Фан ишчи дастури Мухаммад ал-Хоразмий номидаги Тошкент ахбороттехнологиялари университети кенгаши томонидан тасдиқланган фан дастури асосида тайёрланган. № 816. 11.10.2016 й.

Фан ишчи укув дастури филиал Кенгашида 2018 йил « ____ » _____ даги сонлибаёни билан тасдиқланган.

Тузувчи:

Х.Х.Ражабова – ТАТУ Фарғона филиали «Ахборот таълим технологиялари»кафедраси ассистенти

Такризчи:

М.Джалилов .– ТАТУ Фарғона филиали “Компьютер тизимлари»кафедрасимудири

Ушбу фан ишчи дастури «Ахборот-таълим технологиялари» кафедрасининг 2018 «27» августдаги «1» - сонли йигилишида муҳокама килинган.

“Ахборот таълим технологиялари ” кафедраси мудири:
2018йил “ ____ ” _____ С.Абдурахмонов
(имзо)

Ушбу фан ишчи дастуриТелекоммуникация технологиялари ва касбий таълим факультетининг2018 йил «1» - сонли йигилишида муҳокама килинган.

ТАТУ Фарғона филиали “ТТ ва КТ” факультети декани:
2018 йил “ ____ ” _____ О.Қўлдошев
(имзо)

«КЕЛИШИЛДИ”
Ўқув –услугий бўлим бошлиғи
2018 йил “ ____ ” _____ Ш.Умаров
(имзо)

1-Маъруза

Тема. Педагогика умумий асослари. Таълим умумий маданий феномен сифатида

Режа:

1. Педагогика фанининг предмети, мақсади, вазифалари.
 2. Педагогика фанининг таркибий тузилиши, методологик асоси ва бошқа фанлар билан муносабати.
 3. Ўзбекистонда узлуксиз таълим тизими. Педагогиканинг тадқиқот методлари
 5. Шахснинг ривожланиши ва тарбияси.
 6. Ўқитувчи шахсига қўйиладиган педагогик ва касбий талаблар.
- Педагогик фаолият, маҳорат ва қобилият.

Педагогика фанининг предмети, мақсади ва вазифалари

Ўзбекистон Республикаси мустақилликка эришгач, таълим соҳасида ҳам кенг ислохотлар бошланди. Олий Мажлиснинг 1997 йил 27 август куни бўлиб ўтган 1X сессиясида Республикамиз Президенти И.А.Каримов «Баркамол авлод – Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори» номли сўзлаган нутқида таълим ислохотларини амалга ошириш йўллари ва усуллари тўғрисида гапириб ўтди. Шу сессияда «Таълим тўғрисида»ги ва «Кадрлар тайёрлаш Миллий дастури» қабул қилинди. Бу қонун ва дастурда Ўзбекистонда кадрлар тайёрлашнинг миллий модели ўз аксини топган. «Кадрлар тайёрлаш Миллий дастури» да асосий масалалардан бири сифатида ўрта махсус, касб-хунар таълими ўқув муассасаларини яратиш қилиб белгиланган. Дастурда кадрлар малакасини ошириш ва қайта тайёрлашга ҳам эътибор қаратилган. Шу сабабли, ҳозирда фаолият кўрсатаётган муҳандис-педагогларни қайта тайёрлаш иши Ўрта махсус, касб-хунар таълими тизими кадрлари малакасини ошириш ва уларни қайта тайёрлаш институтининг Қайта тайёрлаш факультетига юклатилган. Қайта тайёрланишга келган ҳар бир таҳсил олувчи янги ўқув муассасаларида ўз фаолиятини ташкил қилиши учун бир неча фанларни мукамал билишлари зарур. Шу фанлардан бири «Умумий педагогика» ўқув фанидир.

«**Педагогика**» атамаси юнонча сўздан олинган бўлиб «бола етакламоқ», маъносини англатади. кенг маънода тарбия ҳақидаги фан; ўсиб келаётган ёш авлодга таълим-тарбия бериш; умуман инсонни тарбиялаш ҳақидаги фан деган маъноларни билдиради. Умумий педагогиканинг объекти асосан ўқувчилардир, предмети эса ўқувчиларга берилаётган таълим-тарбия назарияси ва амалиётидир.

Умумий педагогика таълим-тарбия мақсадини жамият талабларига ва ўқувчиларнинг ёш хусусиятларига қараб мазмунан ўзгариб боришини ўргатади, тарбиянинг таркибий қисмлари ва улар ўртасидаги боғланишларни очиқ беради.

Демак, умумий педагогика фани ўсиб келаётган ёш авлодни баркамол инсон ва касб-хунарли қилиб тарбиялаш учун таълим-тарбиянинг мазмуни, умумий қонуниятлари ва амалга ошириш йўлларини ўргатувчи фандир.

Кишилик жамияти ёш авлодни доимо тарбиялашдан иборат бўлган. Ёш авлодга ижтимоий-сиёсий тажрибани зарур билимлар ва амалий кўникмалар кўринишида беришдан, уларни ҳаётга ва меҳнатга тайёрлашдан манфаатдор эди. Жамият тараққиётининг турли босқичларида тарбия фақат амалий йўл билан ижро этилган.

Ёш авлодга таълим-тарбия бериш, бу педагогиканинг предметидир, яъни у ўрганадиган ҳодисалар доирасидир. Педагогика тарбия ҳақидаги фан ҳисобланади. Педагогиканинг тарбия соҳасидаги объекти ўқувчи ҳисобланса, субъекти эса ўқитувчи ҳисобланади. Педагогика фани фақат болаларни эмас, балки ёшларни ҳам, катталарни ҳам қамраб олади. Бир қатор фанлар фалсафа, социология, этика, эстетика, психология каби тарбия масалалари билан шуғулланиладилар. Бироқ, уларнинг ҳар бири тарбияга маълум бир томондан ёндашади. Фалсафа ва социология тарбияни ижтимоий тараққиёт омили деб қарайди. Психология тарбияга шахснинг психик ривожланига таъсири нуқтаи назаридан қизиқади. Этика жамиятнинг ахлоқий жиҳатдан ривожланишига тарбиянинг таъсирини ўрганади ва ҳоказо.

Тарбия масалаларни ўрганишда педагогика алоҳида ва ҳал қилувчи ўрин тутди. У педагогика жараён сифатида тарбиянинг моҳияти ва қонуниятларини ўрганади. Педагогика шахснинг таркиб топишига тарбиянинг таъсирини ўрганади, турли ихтисосликдаги ўқитувчиларнинг таълим-тарбиявий ишлари назарияси ва методикасини ишлаб чиқади.

Тарбиянинг мақсади. Тарбия ижтимоий ҳодиса эканлиги хусусида фикр юритганда, тарбиянинг аниқ мақсадга йўналтирилган ҳодиса эканлиги таъкидланади. Инсон камолотига таъсир этувчи омилларни таҳлил қилиш шуни кўрсатадики, бу омиллар ичида тарбия муҳим ва етакчи ўриндадир.

Тарбиявий ишларнинг самарадорлиги шундаки, тарбия билан шуғулланадиган ҳар бир тарбиячи ўз фаолиятини ва унда кўзда тутилган мақсадни аниқ тасаввур эта олиши, бу мақсаднинг муҳимлигини тушуниши лозим. Бу мақсад жамиятнинг комил инсонни тарбиялашдек мақсадга мос келиши керак

Педагогика фанининг вазифалари. Педагогика фани тарбия масалаларини ўрганар экан, у ёш авлодни тарбиялаши учун қуйидаги вазифаларни бажариши лозим:

- шахсни ҳар томонлама, гармоник ривожланишида педагогик жараённи такомиллаштириш;
- шахснинг таркиб топиш қонун-қонуниятлари нималардан иборат эканлигини аниқлаш;
- замонга мос педагогларнинг таълим-тарбиявий фаолияти назарияси ва методикасини такомиллаштириш усулларини ишлаб чиқиш;
- илғор педагогик тажрибаларни умумлаштириш ва амалга жорий этиш;
- педагогларни илғор педагогик технологиялар ҳамда таълим-тарбия усуллари билан қуроллантириш.

Тарбиянинг вазифалари кенг ва кўп қирралидир. Таълимнинг асосий вазифаси ўқувчиларни билим, кўникма ва малакалар билан қуроллантириш

бўлса, тарбия ёш авлодга жамиятда қабул қилинган урф-одат, одоб-ахлоқ қоидаларига мос келадиган эътиқодни, ахлоқий малака ва кўникмаларни, эҳтиёж ва интилишларни таркиб топтиришдан иборат.

Фан ва техниканинг тез суръатлар билан ривожланиши, турли йўналишларда билим ҳажмининг ошиб бориши фаннинг табақаланиб, турли тармоқларга бўлинишига сабаб бўлмоқда.

Яқин ўтмишда фалсафадан ажралиб чиққан педагогика фанида ҳам кўпгина тармоқларга бўлиниш жараёни, яъни таркибий тузилиши кўзга яққол ташланади. Масалан, мактабгача тарбия педагогикаси, мактаб педагогикаси, катталар педагогикаси, олий мактаб педагогикаси кабилар шулар жумласидандир. Айримлари эса, фан сифатида энди шаклланиб келмоқда. Ҳозирги замон педагогикаси кўп тармоқли фан бўлиб, аввало тарбия ижтимоий ҳодиса эканлиги жиҳатидан педагогика тарихи фани билан боғланади. Педагогиканинг кўзи ожиз, ақли заиф, қулоғи қар – жисмоний камчиликларга эга бўлган болаларни тарбиялаш ва уларни ҳаётга тайёрлаш билан шуғулланадиган яна бир тармоғи – **махсус педагогика** (сурдопедагогика, тифлопедагогика, олигофренопедагогика) дефектология билан ҳамбарчас боғлиқдир.

Педагогика фани тармоқларида предметларни ўқитишнинг қонуниятларини ўрганувчи фан – методика ҳам қиради. Шу билан бирга педагогика фани бошқа фанлардан ажралган ҳолда ривожлана олмайди. Педагогиканинг тарбия соҳасидаги объекти ўсиб келаётган ёш авлод бўлганлиги учун педагогика инсонни ўрганувчи фанлар билан боғлиқдир.

Ўзининг бутун тарихи давомида педагогика фалсафа билан ҳамбарчас боғланган ва ҳатто XIX асргача унинг бир қисми ҳисобланган эди. Хуллас, педагогика фанининг методологик асосини Ўзбекистон республикаси Конституцияси, “Кадрлар тайёрлаш Миллий дастури”, “Таълим тўғрисида” ги қонун, ҳукуматимиз томонидан чиқарилган қонун ва фармонлар ҳамда фалсафа ташкил этади. Чунки, тарбиянинг асосий мақсади ўсиб келаётган ёш авлоднинг илмий дунёқарашини шакллантиришдан иборатдир.

Педагогика бола тарбиясида унинг ёш ва индивидуал (психологик) хусусиятларини ҳисобга олиб боради. Шу боис, педагогика бугунги кунда фалсафадан ажаралиб чиқиб, бир қатор фанлар билан муносабатда бўлади. Жумладан, у психология фани билан ҳамбарчас боғлиқ. Кейинги вақтларда педагогика кибернетика билан боғланмоқда, буни дастурлаштирилган таълим мисолида кўриш мумкин. Шунингдек, у этнография, биология, одам анатомияси, иқтисодиёт, санъат, маданият каби фанлар билан ҳамбарчас боғлиқдир.

Тадқиқот методлари

Ҳар қандай фан фан сифатида ўзининг илмий-тадқиқот усулларига эга. Бу усуллар орқали ўз мазмунини бойитиб, янгилаб боради. Ҳаёт ва объектив дунёни билиш назариясидада нимани ўрганиш ва қандай ўргатиш керак, қимни ва қандай тарбиялаш лозим деган масалалар мавжуд бўлиб, улар ўзаро узвий боғлиқдир.

Педагогика ўз мазмунини бойитиш ва янгилаш мақсадида мавжуд педагогик ҳодиса ва жараёнларни, унинг мақсади ва вазифаларига мувофиқ келадиган тадқиқот усуллари билан ўрганади.

Педагогиканинг илмий-тадқиқот усуллари қанчалик тўғри танланса таълим-тарбия мазмунини янгилаш ва такомиллаштириш шу даражада яхшиланади, педагогика Фани ҳам бойиб боради. Шу сабабли педагогик илмий-тадқиқот усуллари догматик ёндашиш мумкин эмас. Иккинчи томондан, илмий-тадқиқот усуллари ҳозирча фанда тўла яратилган, ҳал этилган деб бўлмайди.

Педагогиканинг ҳозирча мавжуд бўлган ва ишлаб чиқилган қуйидаги **илмий-тадқиқот методларини** санаб ўтиш мумкин: 1) кузатиш; 2) суҳбат; 3) ўқувчилар ижодини ўрганиш; 4) тест, сўровномалар; 5) ўқув муассасаси

ҳужжатларини таҳлил қилиш; 6) эксперимент, тажриба, синов; 7) статистик маълумотларни таҳлил этиш; 8) математика-кибернетика; 9) адабиётлар билан ишлаш: библиография, аннотация, конспектлаштириш ва бошқалар.

Шахснинг ривожланиши ва тарбияси

Шахс деганда муайян жамиятнинг аъзоси тушунилади. Одам шахс бўлмоғи учун руҳий жиҳатдан тараққий этган, ўз хусусияти ва сифатлари билан бошқалардан фарқ қилиши лозим.

Ҳар бир одам шахс сифатида турлича намоён бўлади. У ўзининг характери, қизиқиши, қобилияти, ақлий ривожланганлик даражаси, эҳтиёжи ва меҳнат фаолиятига муносабати билан фарқланади. Булар шахснинг ўзига хос хусусиятлари бўлиб, ана шу руҳий хусусиятлар ривожланиб маълум бир босқичга етсагина уни мукамал, камол топган инсон дейилади.

Шахс номини олиш учун нималар даркор? Одамнинг ижтимоий мавжудод сифатида шахс номини олиши учун унга ижтимоий-иқтисодий ҳаёт ва тарбия керак. Шу сабабли педагогика фани боланинг шахс сифатида ривожланиши, унинг ҳар томонлама камолга етиш қонуниятлари, унга таъсир этувчи объектив ва субъектив омиллар, ривожланиш жараёнига алоқадор даврларни аниқлаши керак.

Шунингдек, педагогика фанининг муҳим методологик муаммоларидан бири бу **шахснинг ривожланиши ва тарбияси** ҳисобланади. Ўсиб ва ривожланиб боровчи инсон тарбия объекти ҳисобланади. Бутун ҳаёти давомида инсоннинг ривожланиш жараёни давом этаверади. Бу жараёнда у турли ўзгаришларни ўз бошидан кечириб боради. Инсонда бўладиган жисмоний ўзгаришларга – бўйининг ўсиши, вазнининг оғирлашиб бориши, суяк ва мушак тизимларининг, ички аъзолари ва асаб тизимининг ўзгариб бориши киради. Руҳий ўзгаришлар эса, унинг ақлий ривожига алоқадор бўлади ва инсонда руҳий сифатларнинг шаклланиб бориши, унда ҳаёт учун зарур бўлган социал сифатларнинг таркиб топиши ҳисобланади.

Инсон – индивид туғилиши билан ўзида инсоний, шахсий хислатларни шакллантира бошлайди. Икки ва ундан ортиқ инсонлар билан муносабатда, мулоқотда бўлган ҳар қандай инсонда шахсий хислатлар пайдо бўлади. Демак, ҳар бир туғилган инсон индивида – одам. Шахсий хислатларга эга

бўлган инсон аста-секин шахсга айлана бошлайди. **Шахслар оддий ва буюк шахсларга бўлинади.** Буюк шахслар туғма ёки кейинчалик меҳнат натижасида пайдо бўлиши мумкин.

Шахснинг ривожланиши – бу муҳим жараён ҳисобланади. Маълумки, бола бутун ҳаёти давомида жисмоний ва руҳий томондан ўзгариб боради. Айниқса болалик, ўсмирлик ва ўспиринлик даврида ривожланиш ниҳоятда кучли бўлади. Мана шу йилларда ҳам жисмоний, ҳам руҳий жиҳатдан ўсиши, ўзгариши туфайли шахс сифатида камолга етади, бунда берилаётган тарбия мақсадга мувофиқ таъсир этиши натижасида бола жамият аъзоси сифатида камол топиб, мураккаб ижтимоий муносабатлар тизимида ўзига муносиб ўрин эгаллайди.

Муносабатлар доирасига кишилар орасидаги муносабат эмас, балки табиат, жамият, ҳаётга бўлган муносабатлар ҳам киради. Мана шу кўп қиррали алоқа ва муносабатлар заминида ҳар бир шахс ўз қобилияти, қизиқиши, ўз билими ва укувини намоён қилади, ўз ишига, вазифасига, бурчига, халқига, Ватанига, ўз-

ўзига бўлган муносабатларини ифодалайди. Табиийки, шахсдаги бу фазилатлар фақат тарбиянинг маҳсулидир.

Тарбия муҳит каби инсон камолотига таъсир этувчи ташқи омиллардан ҳисобланади. Тарбиянинг хусусияти шундаки, у аниқ мақсадни кўзлаб, инсонда ижобий фазилатларни таркиб топтириш йўлида тарбиячи раҳбарлигида мунтазам амалга ошириб боради. Аммо, тарбия таъсирининг кучи ва унинг натижаси ирсият ва муҳит каби омилларнинг ҳамкорлиги билан белгиланади. Тарбия инсоннинг кўзи, сочи, терисининг ранги, баданининг тузилишига таъсир эта олмайди, лекин, жисмоний тараққиётига таъсир этиши мумкин. Махсус ташкил этилган жисмоний машқлар орқали боланинг саломатлиги мустаҳкамланади ва чиниқтирилади. Инсоннинг табиий қобилияти фақат тарбия орқали, уни маълум бир фаолият турига жалб қилиш орқали ривожланиши мумкин.

Педагогика шахснинг камолотга етишини мураккаб ва зиддиятли жараён деб билади. Шахснинг камолга етишида насл-ирсият (биологик), ижтимоий муҳит, мақсадга мувофиқ амалга оширадиган таълим-тарбия ва ниҳоят ўзининг мустақил фаолияти ҳам муҳим аҳамиятга эга.

Шахс қайси жамиятда яшаса ўша жамият ҳаётидаги қонун-қоидаларга асосан камол топади. Шу жамиятнинг моддий ва маънавий бойлигидан баҳраманд бўлади. Моддий ва маънавий бойликларни яратишда иштирок этади. Агар шу жамиятнинг моддий ва маънавий бойлиги юксак бўлса, у шу шахсга шу қадар катта таъсир кўрсатади ёки аксинча. Иккинчи томондан эса, шахс фаолияти давомида меҳнат орқали ўз моддий ва маънавий бойлигини яратиш жараёнида онгини, ҳаётини, турмуш шароитини ҳам яхшилаб боради. Ана шундай ижтимоий фаолиятлар ўз навбатида меҳнат турининг такомиллашишига олиб келади.

Маълумки, бола лаёқатини ривожлантириш, уни қобилиятга айлантириш ва ҳаётга мос ҳолда ўстириш учун меҳнатсеварлик ва ишчанлик керак.

Меҳнатсеварлик ва муттасил ўтириб ишлаш булар фақат тарбия натижасида орттирилган фазилатлардир.

Педагогик жиҳатдан тўғри уюштирилган ҳар қандай фаолият шахснинг ақлий ва иродавий ривожланишига таъсир этади. Демак, ўқувчи улғая борган сари унинг фаолияти ҳам шакли ва мазмуни билан ҳамоҳанг ўзгариб бораверади.

Инсон камолоти ва унинг шахсини шакллантиришни ягона ва бир бутун жараён эканлигини таъкидлайди. Бу жараёнда ўқувчи фаолиятига катта ўрин берилади. У фаоллиги билан ўз шахсини шакллантира олади. Тарбиячи томонидан қўйиладиган мақсад аниқ бўлса ва бу мақсадга эришиш учун одам астойдил ҳаракат қилса, кутилган натижага эришилади.

Ўқитувчи шахсига қўйиладиган педагогик талаблар

Ҳозирги замон ўқитувчисининг асосий фазилатларидан бири – ўз касбига садоқатлилиги, ғоявий эътиқодлилиги, иймонлилиги, болажонлилиги, ўз фанини мукаммал билиши ва севиши каби хислатлари орқали бошқа касб эгаларидан ажралиб туради. Чунки, таълим муассасасида таълим-тарбия

ишининг юқори савияда олиб борилиши фақат ўқитувчига ва унинг касбий тайёргарлигига боғлиқ.

Ўқитувчи шахсига қўйиладиган муҳим талаблардан бири ўзи ўқитаётган предметни чуқур билиши билан бирга, унинг ўқитиш методикасини ўзлаштириб олган бўлиши зарур. Ўқитаётган предметнинг назариясини чуқур билиши, уни қизиқарли қилиб ўқувчиларга етказа олиши ўқувчиларнинг шу предметга бўлган қизиқишини оширади ва ўқитувчининг обрўйини оширади.

Шунингдек, ўқитувчи ўқувчиларни севиши, ҳурмат қилиши, уларнинг ҳаёти билан қизиқиши, бутун куч ва билимини уларнинг келажаги ҳамда уларни ватанга содиқ фуқаро қилиб тарбиялашга сафарбар қила оладиган инсонгина ҳақиқий ўқитувчи бўла олади. Ўқитувчи ўқувчиларни халқ педагогикаси дурдоналари ҳамда миллий қадриятлар асосида тарбия қила олиши лозим. Унинг нутқи равон, халқ тили бойлиги, ифода усули, тасвир воситаларини, адабий тил услуби ва меъёрини тўла эгаллаган бўлиши зарур. Ўқувчига бефарқ, унинг келажаги билан қизиқмайдиган, ўқитувчилик касбига лоқайд инсон ҳақиқий ўқитувчи бўла олмайди.

Ўқитувчи ташкилотчилик фазилатига эга бўлмоғи лозим. Бунинг учун ўқитувчи ташаббускорлик ва тадбиркорлик қобилиятига эга бўлиб, ҳар доим тетик, ғайратли, ўз кучи ва имкониятига ишонган бўлмоғи лозим. Ташаббускор, ташкилотчи, ғайратли ва ўқувчиларни чин қалбдан сева оладиган ўқитувчи ўқувчиларни ўз орқасидан эргаштира олади, ўқувчилар унга эргашади.

Ўқитувчилик касби жуда катта руҳий ва жисмоний куч талаб этади, шунинг учун ҳам ўқитувчининг саломатлилиги ҳам яхши бўлиши зарур. Унинг овоз пайчалари ривожланган, кўриш қобилияти яхши бўлиши, узок вақт тикка бўлиши, кўп юриши, эпчил ҳаракат қила олиши керак.

Шунингдек, махсус фан ўқитувчисига қўйиладиган касбий талаблар шундан иборатки, у амалий ва ишлаб чиқариш машғулотларига раҳбарлик қилувчи ва бошқарувчи шахс ҳисобланади

Қўлланиладиган янги педагогик ва ахборот технологиялари мазмуни. мазмуни. йўналтирувчи маъруза, суҳбат, мунозара савол жавоб.

Фойдаланилган адабиётлар

Ар1, Ар4, Ах1, Ах2, Ах3, А1, А3, А5, А6, Ак1, Ак2, Ак5.

2-Маъруза

Тема: Узлуксиз таълим тизими.Таълимнинг ягона тизими.

Режа:

1. Ўзбекистон Республикасида халқ таълими тизими ва унинг қоидалари.

2. Ўзбекистон Республикасида таълимнинг ягона тизими. (Таълим соҳасида давлат сиёсатининг асосий)

3. Узлуксиз таълим тизими ва турлари.

Халқ таълими тизими деганда аниқ мақсадни кўзлаб мамлакат ёшларига таълим тарбия бериладиган муассасалар тушинилади.

Халқ таълими тизими деб муайян мамлактлар ички ва ташқи таракқиётига тавсиф берувчи ҳамда маълум бир қоидалар асосида ташкил этилган барча таълим тарбия муассасаларининг тузилишига айтилади.

Халқ таълими тизими Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси ва Ўзбекистон Республикасининг давлат мустақиллиги асослари тўғрисидаги қонунга мувофиқ ташкил этилади ва назорат қилинади. Республикамиз Конституциясида, яъни 18-41-моддаларида кўрсатилганидек, барча фуқаролар жинси, ирки ва миллати, тили, дини, ижтимоий келиб чиқиши, эътиқоди, шахси ва ижтимоий мавқеидан қатъий назар билим олиш ҳуқуқига эга. Шунингдек, фуқароларнинг бепул умумий таълим олиши давлат томонидан қафолатланади.

Ўзбекистон ҳудудида азал-азалдан таълим-тарбия соҳасига катта эътибор берилган.

Шарқ педагоглари болаларни ўқишга қизиқтириш учун китобдаги воқеаларни қуш ва хайвонлар тилидан ҳимоя қилар эдилар. Масалан, «Қобуснома», «Ахлоқи Муҳиний», «Камила ва Димна» каби асарларидаги нақл-ривоятларга одоб-ахлоқ қоидалари сингдириб юборилган. 1991 йилнинг 31 августида Республикамиз ҳаётида тарихий воқеа юз берди: Истиқлол эълон қилинди. Шу муносабат билан жаҳон тажрибаларидан келиб чиқиб, энг биринчи навбатда, мустақил республикамизнинг халқ таълими соҳасида ислоҳат ўтказиш масаласи кўтарилди. Ниҳоят Ўзбекистон Республикасининг «Таълим тўғрисида»ги Қонуни таълим тизининг янгиланишига сабаб бўлди. Олдинги қабул қилинган қонунлардан фарқли ўлароқ, халқ таълими тизими тузилишида бир қанча янги қоидалар жорий этилди ва бажарилиши мажбурий деб қайд қилинди. Бу қоидалар қуйдагилар:

1. Таълим тарбиянинг инсонпарварлиги ҳамда демократиклиги.

2. Бунинг моҳияти шундаки, биздаги барча халқ таълими тизимига кирувчи муассасаларда берилаётган таълим ва тарбия инсонларнинг моддий ва маънавий камолатини, ақл-заковатининг ўсишини, ўзлигини билиш ҳақ-хуқуқлари учун курашадиган ватанпарвар бўлиб кетишларини мақсад қилиб кўяди.

3. Таълим тизимининг узлуксизлиги ва изчиллиги.

4. Мустақил Ўзбекистонимизда Халқ таълими муассасаларида берилаётган таълим ва тарбия узлуксиз ўзаро боғлиқдир. Таълим жараёни ўқув режаси ва дастури асосида тизимни, изчил олиб борилади.

5. Давлат таълими тизимининг илмийлиги ва дунёвийлиги Республикамиздаги барча таълим муассасаларида дунёвий билимлар берилади. У илмий асосларга эга бўлиб, фан техника тараққиётининг энг янги мувафақиятлари ва инсон ақл-заковати туфайли такомиллашиб боради.

6. Таълимда умуминсоний ва миллий маънавий қадриятларнинг устиворлиги.

7. Барча таълим тарбия масканларида берилаётган билим аждодларимизнинг минг йиллар мобайнида шаклланган анъаналарига таянади.

8. ДТС лари қоидасида ҳамманинг таълим олиши учун имконият яратилганлиги.

9. Қонуннинг 4-моддасида таъкидланганидек Ўзбекистон Республикасида ижтимоий келиб чиқиши, жинси, тили, ёши, ирки, миллати, турар жойи, республика ҳудудида қачондан бери яшаётганлигидан қатъий назар, барчанинг таълим олиш учун тенг ҳуқуқлари кафолатланади.

10. Таянч таълимнинг мажбурийлиги.

11. Мамлакатимизда 1930 йилда бошланғич, 1949 йилда етти йиллик, 1958 йилда саккиз йиллик, 1970 йилда умумий ўрта мажбурий таълимга асос солинди. 1984 йилдан бошлаб 11 йиллик мажбурий таълимга ўтилди.

12. Таълим маънавий ва жисмоний дастурларини ягона ва табақалаштирилган ўқув режа ва дастурларни тасдиқлайди. Уларни бажарилишини назорат қилади. Ёш авлодни маънавий бой, рухан тетик, жисмонан бақувват, ахлоқан пок ва меҳнатсевар бўлиб вояга етиш учун барча моддий ва маънавий шароитларни ҳозирлайди.

13. Билимдонлик ва истеъдодли рағбатлантириш таълим-тарбия муассасаларида таълим олаётган билимдон ва истеъдодли ўқувчиларни рағбатлантириш стипендия, турли кўринишдаги мақтов ёрлиқлари шаклида ташкил этилади.

14. Таълим муассасаларида чет тилларни ўрганиш дин тарихи ва жаҳон маданияти соҳасида билим олиш учун шароитлар яратиш.

15. Таълим муассасаларининг сиёсий партиялар ва ижтимоий-сиёсий ҳаракатларнинг таъсиридан холи бўлиши.

16. Тарбияланувчилар ва таълим олувчиларни ҳурматлаш.

17. Педагог шахсини, унинг ижтимоий мавқеини ҳурматлаш.

18.Олдинги қабул қилинган қоидалардан фарқли ўлароқ, янги қонунда педагог шахсини унинг ижтимоий мавқеини хурматлаш лозимлиги белгилаб қўйилган.

19.Амалдаги қонунлар доиларида мулкчиликнинг тенг ҳуқуқлилиги, уларнинг мустақиллиги таъминланиб, таълим муассасаси мустақил юридик шахс сифатида, қонунларга белгиланган тартибда барпо этилади.

20.Таълим муассасалари ўзаро битим тузишга, ўқув партия комплекслари ва ўқув илмий ишлаб чиқариш бирлашмалари ва уюшмалари таркибига киришга ҳақлидир.

Таълимнинг ягона тизими.

Ўзбекистон республикасида таълимнинг ягона тизимига амал қилинади. Ягона таълим тизими қуйдагиларни ўз ичига олади.

1. Мактабгача тарбия.
2. Умумий таълим.
3. Ҳунар-техника таълими.
4. Ўрта махсус таълим.
5. Олий таълим.
6. Илмий ва илмий педагог ходим. тайёрлаш.
7. Кадрлар малакасини ошириш ва қайта тайёрлаш.
8. Оиладаги таълим.
9. Мустақил таълим.

1.Мактабгача таълим.

Мактабгача таълим тармоғига 1-3ёшдан, 6-7 ёшгача бўлган болаларга таълим-тарбия берувчи ясли ва боғча муассасалари, шунингдек оиладаги таълим-тарбия қиради. Бундан кўзланган мақсад бола камолоти асосларини шакллантиришдан, унинг билимга қизиқишини таъминлашдан, маданий ахлоқий меҳнат кўникмаларини, илмга муҳаббатини тартиб топтиришдан иборат.

2. Умумий таълим

Узлуксиз давлат таълими тизимида асосий бўғин бўлиб, таълим олувчиларнинг илмий билим, меҳнат ва бошланғич касбқор кўникма ва малакаларини, ишбилармонлик асосларини, эгаллашларини шунингдек, ўз ижодий қобилиятлари, фазилатларини ривожлантиришларини таъминлайди.

3. Мактабдан ташқари таълим.

Болалар ва ўсмирларни талаб ва эҳтиёжларини тўлароқ қондириш, уларнинг дам олишини ташкил этиш мақсадида мулкчиликнинг турли шаклларидаги корхоналар, жамоа бирлашмалари ва маданий, илмий, техника, спорт ва бошқа йўналишдаги мактабдан ташқари таълим муассасалари барпо этилади.

4. Ҳунар-техника таълими.

Ҳ.Т.Т, меҳнат ва касб-кор маҳорати ҳамда ишчи ва кадрлар тайёрлашни, уларни қайта тайёрлаш ва малакаларни оширишни мақсад қилади. Ҳ.Т.Т таянч таълим асосида бир вақтнинг ўзида умумий ўрта махсус ўқув юртларида, таянч ўрта ва касб-ҳунар таълими негизида амалга оширилади.

6. Олий таълим

Олий таълим танланган фаолият соҳасида чуқур умуммиллий ва махсус билимни зарур касб-кор кўникмаси билан уйғунлаштирадиган юқори малакали мутахассисларини шунингдек илимий ва илмий педагог ходимлар тайёрлаш мақсадини кўзлайди. ОЎЮда таълим икки босқичда бакалавр ва магистр даражасини бериш орқали амалга оширилади: ОЎЮ қонунда белгиланган тартибда вақти-вақти билан аттестация акиредациядан ўтказиб турилади.

7. Илмий ва илмий педагог ходимлар тайёрлаш

Илмий ва илмий педагог ходимлар тайёрлаш узлуксиз таълим тизимида олий босқич ҳисобланиб. Шахс ва жамият эҳтиёжларини шунингдек, жамиятнинг бундай кадрларга бўлган талаб ва эҳтиёжини қондиришни таъминлайди. Илмий илмий педагог ходимларни тайёрлаш илмий даражалар (фан номзоди, фан доктори) ва илмий унвонлар (доцент, катта илмий ходим, профессор ва ҳ.) бериш тартиби қонунлар билан белгиланади.

8. Оиладаги таълим

Ота-оналар ва уларни ўрнини босувчи шахслар боланинг жисмоний, маънавий камолотига ва ақл-заковатини ўстиришига маълумотли бўлишига жавобгардирлар. Оиладаги таълим ўқув юртларнинг дастурлари бўйича амалга оширилади. Кейинчалик экстернат тартибида аттестациядан ўтказилади. Аттестациядан ўтган таълимнинг исталган босқичидан бошлаб ўқув муассасаларида ўқишни давом эттиришлари мумкин.

9. Мустақил равишда таълим олиш.

Давлат фуқароларининг мустақил равишда ўз маълумотлар, маданий, касб-кор савияларини оширишга бўлган интилишлари, қизиқишларини қўллаб -қувватлайди, уларга шарт-шароит яратади.

Билим ва малака даражасини мустақил равишда оширишган шахсларга экстернат тартибида имниҳон топшириш имконияти берилади.

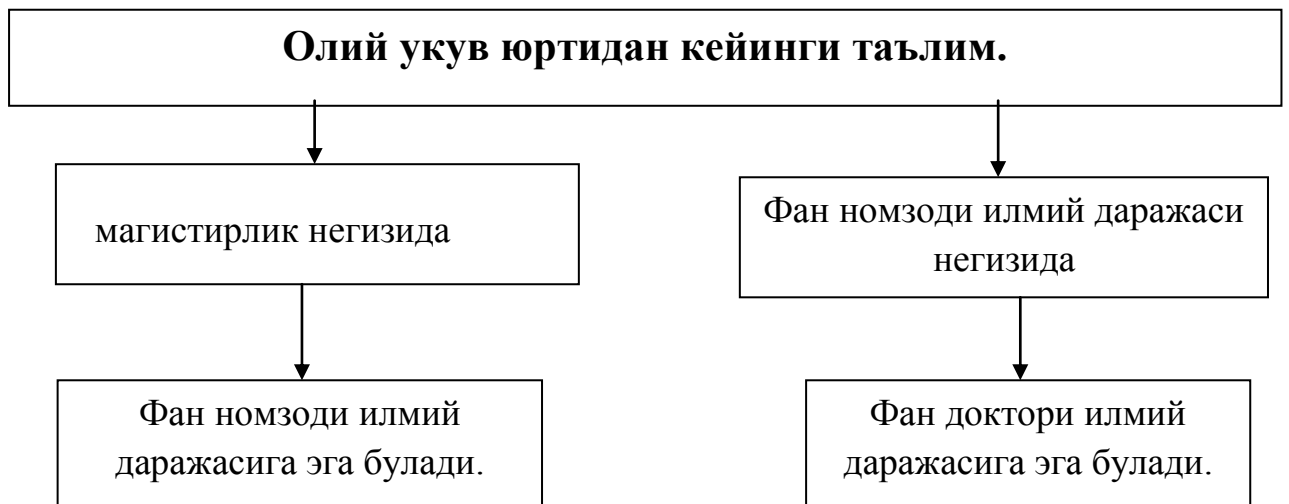
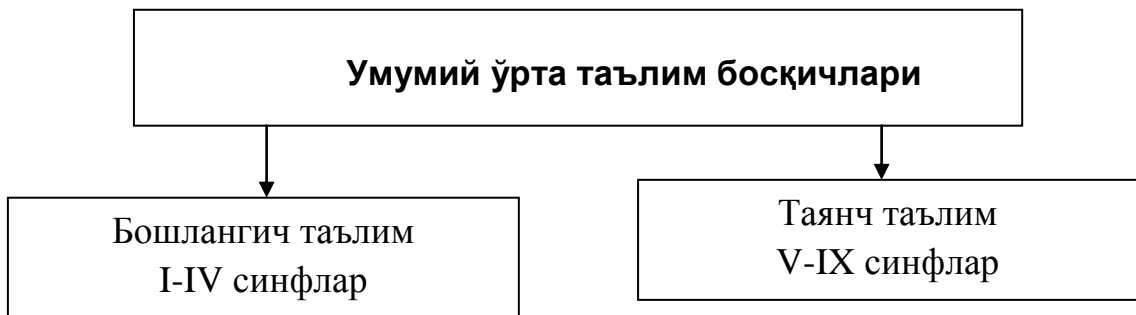
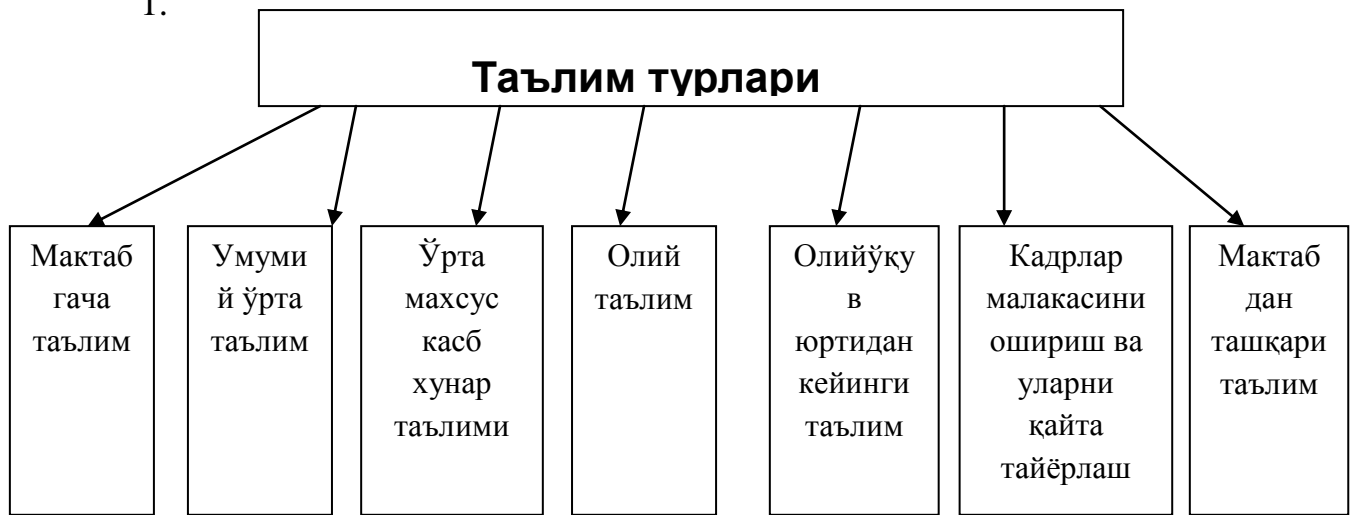
Таълим Ўзбекистон Республикасининг ижтимоий тараққиётида устивор деб эълон қилинади. Таълим соҳасидаги давлат сиёсатининг асосий принциплари қуйдагилардан иборат:

- т.-т. нинг инсонпарвар демократик ҳар-рда эканлиги;
- таълимнинг узлуксизлиги ва изчиллиги;
- умумий ўрта, шунингдек, ўрта махсус касб-хунар коллежида ўқишни танлашнинг ихтиёрийлиги;
- таълим тизимининг дунёвий характерда эканлиги.
- ДТС асосида таълим олишнинг ҳамма учун баробарлиги.
- таълим дастурларини танлашда ягона ва табақалаштирилган ёндашиш, билим олишга интилиш истеъдодни рағбатлантириш.
- Таълим тизимида давлат бошқарувини уйғунлаштириш.

Жиниси, тили, ёши, ирқи, миллий мансублиги, эътиқоди, ижтимоий келиб чиқиши, хизмат тури, турар жойи, Ўзбекистон Республикасида қанчй вақт яшаётганлигидан қатъий назар, ҳар кимга билим олишга тенг ҳуқуқ яратилади.

Ўзбекистон Республикасининг таълим тизими ягона ва узлуксиздир.

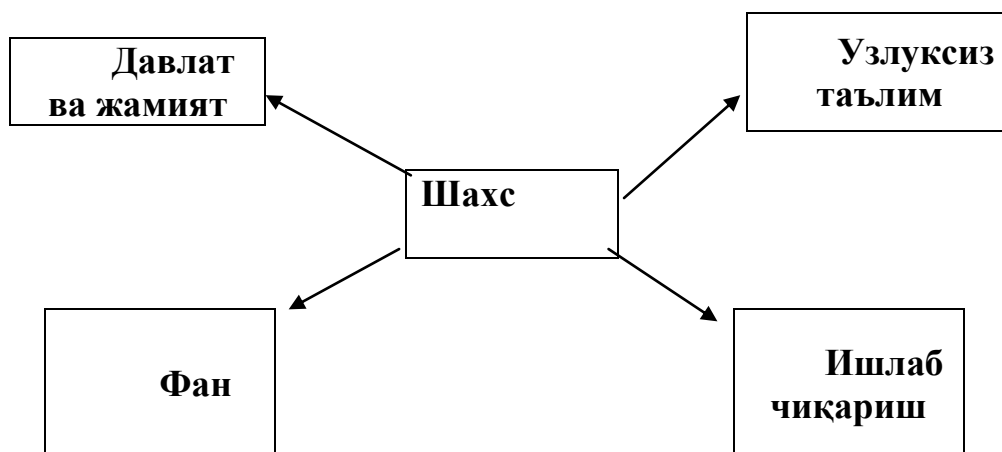
1.

Кадрлар тайёрлаш миллий дастурининг босқичлари.

МИЛЛИЙ МОДЕЛ

Қўлланиладиган янги педагогик ва ахборот технологиялари мазмуни.
мазмуни. йўналтирувчи маъруза, суҳбат, мунозара савол жавоб.
Фойдаланилган адабиётлар
Ар1, Ар4, Ах1, Ах2, Ах3, А1, А3, А5, А6, Ак1, Ак2, Ак5.

3-маъруза.

Тема: Касбий таълимнинг шаклланиши ва ривожланиши

РЕЖА:

1. Таълим методлари ва усуллари ҳақида маълумот.
2. Таълим методлари ва воситаларининг тавсифи.
3. Таълим методларини фаоллаштириш йўллари. Мустақил иш ва уларнинг турлари.

Таълим методлари ва усуллари ҳақида тушунча. Таълим жараёнининг муваффақияти унинг шаклигагина эмас, балки қўлланилаётган методлар самарадорлигига боғлиқ бўлиб, у таълим назариясида асосий ўринлардан бирини эгаллайди.

“Метод” юнонча “**metdos**” деган сўзни англатиб, у “йўл”, тадқиқ қилиш каби маъноларни англатади. Таълим методи таълим жараёнида ўқитувчи ва ўқувчиларнинг аниқ мақсадга эришишига қаратилган биргаликдаги фаолиятдир.

Таълим методлари ўқитишнинг ўз олдига қўйган мақсадларига эришиш усуллари хамда ўқув материални назарий ва амалий йўналтириш йўллари англатади.

Ўқитиш методлари таълим жараёнида таълим берувчи ва таълим олувчи фаолиятининг қандай бўлиши, ўқитиш жараёнини қандай ташкил этиш ва олиб бориш кераклигини хамда шу жараёнда таълим олувчилар қандай иш ҳаракатларини бажаришлари кераклигини белгилаб беради. Шунингдек, таълим методи ўқитувчи ва таълим олувчиларнинг ўқиш вазифаларини бажаришга қаратилган назарий ва амалий билиш фаолияти йўлидир.

Таълим жараёни ва унинг натижалари таълим берувчининг таълим олувчилар билиш фаолияти ҳаракатини белгиловчи **ишусулларига** боғлиқ. Шу сабабли доимо педагогикада таълим методларига таълим берувчининг иш усуллари ва таълим олувчиларнинг **билишфаолиятиусуллари** деб қараладики, бу усулларнинг ҳар иккаласи хам ўқув вазифаларини бажаришга қаратилгандир.

Таълим методлари таълим берувчи ва таълим олувчилар фаолиятининг хусусиятини белгилайди. Улар таълимнинг мақсад – вазифаларига боғлиқ бўлади [5].

Ҳозирги замон дидактикаси ва хусусий методикасида таълим методларини тавсифлашга турлича ёндашувлар.

Таълим методлари теварак –атрофдаги дунёни билишнинг умумий қонуниятларини тушунишга боғлиқдир, яъни улар фалсафий методологик

асосга эгадир ва таълим жараёнидаги қарама – қаршиликларни, таълим жараёнининг моҳиятини ва тамойилларини тўғри англаш натижасидир.

Таълим материали таълим мазмунида ифодаланган илмий фикр мантиғига боғлиқдир. Ўқув материалининг мазмуни тобора чуқурлашиб, мураккаблашиб, такомиллашиб ва илмий тус олиб бормоқда, шунинг учун таълим методлари илмий билишнинг мантиғи ва методларига тобора кўпроқ боғлиқ бўлиб бормоқда.

Замонавий илм – фан ва техника – технологияларнинг ривожланиши билан таълим методларига бўлган муносабат ҳам ўзгариб, такомиллаштиб, замонавийлашиб боради ва улар ҳозирги замон дидактикаси ҳамда хусусий методикалардаги таълим методлари билан уйғун ҳолда шакллантирилиб борилади. Шу сабабли ҳам унга турлича ёндашувлар бўлиши ҳам табиийдир. Бунда айниқса дидактик ҳарактерга эга бўлганлари муҳим аҳамият касб этади ва улар педагогик назария доирасида амалга оширилмоғи лозим. Бу борада таълим методлари назарий жиҳатдан яхши асосланган бўлиши ва педагогик назариядан келиб чиққан бўлиши керак ҳамда унинг амалий аҳамиятига албатта эътибор қаратилади, чунки таълим методлари амалда қўлланилмаса у фойдасиз бир нарсага айланади.

Маълумки, таълимнинг амалий йўналганлиги таълим методларининг энг муҳим талабларидан биридир ва у доимо замон талабидаги долзарб йўналишдир.

Демак, таълим методларида педагогик назариянинг амалиёт билан боғлиқлигини таъминлашга қаратилган ёндашув ҳар доим зарур ва керак. Назария қанча чуқур ва илмий бўлса, таълим методлари ўшанча самарали бўлади. Педагогик қарашларда назария қанча кам ифодаланган бўлса, таълим методлари бу назарияга шунча кам боғлиқ бўлади.

Педагогика фани мактаблар ва таълим берувчиларнинг илғор иш тажрибаларини умумлаштиради, анъанавий таълимнинг илмий асосларини кўрсатиб беради, ўқитишнинг замонавий, самарали методларини ижодий равишда излаб топишга ёрдам беради. Шу сабабли ҳам таълим методлари олдига қуйидаги асосий талаблар қўйилади:

1). Ўқув материални ўрганиш йўли фикр юритишнинг дидактик материалистик усулларини, миллий мафкурага ҳамда миллий кадриятларга асосланган ахлоқ, хулқ – атворнинг иродавий сифатларини шакллантиришга олиб келиш керак. Шу талаб нуқтаи назаридан қараганда, таълим методи тарбияловчи ҳарактерда бўлиши, яъни билимларни ўзлаштиришгагина эмас, балки таълимнинг тарбияловчилик имкониятларини ишга солишга ҳам ёрдам бериши керак.

2). Таълим методи илмий далиллар билан равшан ва аниқ асосланган бўлиши лозим. Ана шунда таълим берувчиси, бу метод билан ишлашда қандай вазифаларни қўйиб, ҳал қилиш мумкинлигини ва қандай вазифаларни амалга ошириб бўлмаслигини кўра олади. Методнинг илмийлиги таълим олувчиларнинг равшан ва аниқ фикр юритишини ҳамда материалларни ўзлаштириш жараёнидаги далил – исбот ва муҳокамаларнинг мақсади,

воситалари, усулларини, шунингдек, асосий ва иккинчи даражали натижаларни ҳам билдиради.

3). Таълим методларининг тизимлилиги уларнинг самарадорлик даражасини белгилайди. Ўқув материални ўрганишнинг ҳар қандай алоҳида олинган усули, гарчи, шу дарсда қўлланиш учун жуда қулай бўлса ҳам, ўқитишнинг бошқа методлари билан бирга қўлланилмаганда таълим олувчилар ақлининг ўқишига сезиларли таъсир кўрсатмаслиги мумкин.

4). Таълим методлари олдида муқаррар суръатда қўйиладиган яна бир талаб – уларнинг тушунарли бўлишидир. Ўқитиш йўли таълим олувчига тушунарли ва мақбул бўлиши, ўқув материални ўрганиш усуллари эса унинг билимларни ўзлаштиришдаги ёш имконияларига мувофиқ келиши лозим.

5). Болани сезги органлари орқали билишга ўргатиш ва ўқув жараёнида кўрсатмали қуроллардан иложи борича кўпроқ фойдаланиш зарурлиги таълим методлари олдида қўйиладиган муҳим талабдир. Таълим методларини таълимни онгли ва фаол шаклда олиб бориш тамойили нуқтаи назаридан асослаш зарурлиги ҳам муҳим талаблардан биридир. Боланинг ўқув машғулотларига онгли муносабатда бўлиши, ўқув материли мазмунини онгли равишда тушуниши, ундаги билиш фаоллиги ва қизиқилишнинг даражаси таълим берувчининг тушунтириш методларига ва таълим олувчиларнинг билимларни ўзлаштириш усулларига боғлиқ.

6). Таълим методлари олдида қўйиладиган талаблардан яна бири – бу билимларнинг асосли ва пухта бўлишидир. Таълим методлари яхши натижа берадиган бўлиши лозим. Таълим берувчининг тушунтириш ва таълим олувчиларнинг ўзлаштириш усули режалаштирилган ёки мўлжалланган натижани бериши керак [5].

Таълим методлари ва воситаларининг тавсифи.

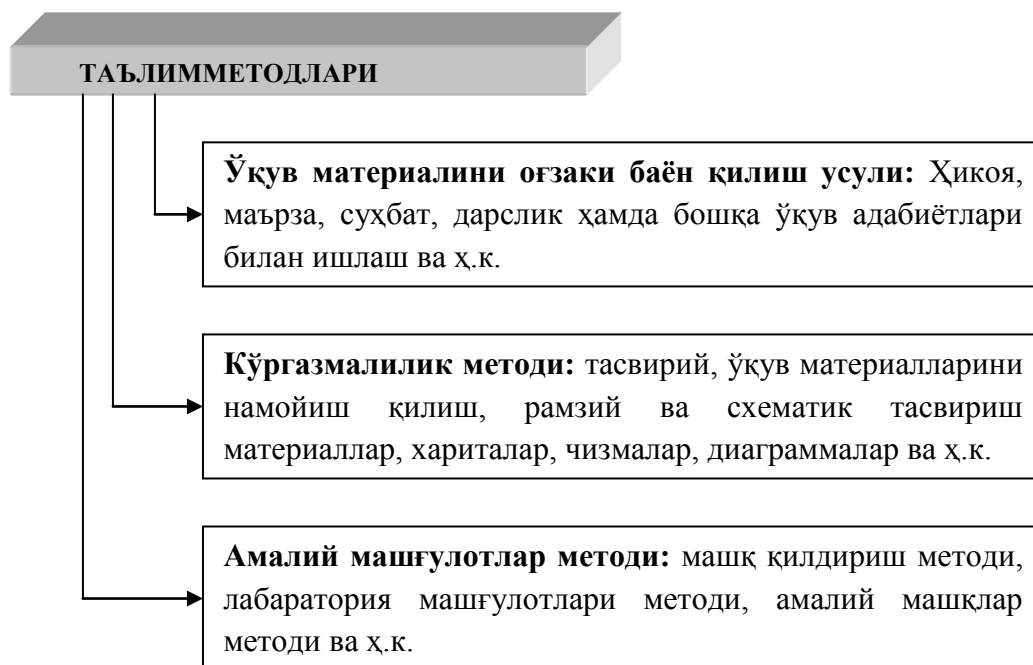
Методлар бир қанча асосий гуруҳлардан иборат бўлиб, уларнинг ҳар бири ўз навбатида кичик гуруҳлар ва уларга кирувчи алоҳида методларга бўлинади. Ўқув – билув фаолиятини ташкил қилиш ва амалга ошириш жараёнининг ўзи эса ахборот узатиш, қабул қилиш, англаш ва ўқув ахборотларини эса сақлашни ҳамда олинадиган билим ва кўникмаларни амалиётда қўллай олишни назарда тутишни ҳисобга олсак, биринчи гуруҳ методларига сўз орқали ахборотни узатиш ва эшитиш орқали қабул қилиш методлари оғзаки методлар; ҳикоя, маъруза, суҳбат ва бошқалар; иккинчи гуруҳ методларига ўқув ахборотларини кўргазмали узатиш ва кўриш орқали қабул қилиш методлари – кўргазмали методлар: тасвирий, намойиш қилиш ва бошқалар; учунчи гуруҳ методларига ўқув ахборотини амалий меҳнат ҳаракатлари орқали бериш (амалий методлар, машқлар, лаборатория тажрибалари, меҳнат ҳаракатлари ва бошқалар) киради.

Демак, амалиётда кенг қўлланилиб келаётган таълим методларини қуйидаги кўринишда ифодалаш мумкин (1 - шакл).

Ўқув материални **оғзакибаён** қилиш методи баён қилинаётган маълумотларнинг тўғридан – тўғри таълим берувчининг жонли нуқти орқали

идрок қилиниши билан тавсифланади ва ана шу хусусиятига кўра таълимнинг бошқа методларидан фарқ қилади.

Таълимнинг **кўргазмалиликметодидан** амалий фаолиятда фойдаланишда намоиш этиш, тасвирлаш ва экскурсия методи билан иш кўришда таълим олувчиларни турли мавзуларда тасвирий материаллар билан ишлашга жалб этиш муҳим дидактик аҳамиятга эга.

Амалий машғулотлар методи, асосан ўзлаштирилган илмий билимларни мустаҳкамлаш ва уни амалда қўллай олиш, тегишли кўникма ва малакаларга эга бўлишни таъминлашга хизмат қилади. Одатда машқ қилдириш деганда илмий билим ва маълум бир иш – ҳаракатни ўзлаштириш ёки такомиллаштириш мақсадида режали равишда ташкил этилган такрорлаш тушинилади.

Машққилдириш методи ўқув предметларининг мазмуни ва тавсифига қараб турлича олиб борилиши мумкин. Таълим олувчиларнинг ўзлаштирган кўникма ва малакаларини мустаҳкамлаш ва уларнинг ижодий қобилиятларини ривожлантиришда машқ қилдириш қуйидаги талабларга амал қилиши лозим:

1. Топшириқнинг мақсади таълим олувчиларга аниқ ва равшан тушунтирилган бўлиши, мазмуни ва уни ишлаш йўллари эса пухта ўқтирилган бўлиши лозим.

2. Таълим олувчилар диққати тақдим этилаётган машққа жалб қилиниши, жамоанинг ва ҳар бир таълим олувчининг интилиш ва қизиқишлари ҳисобга оlinиши лозим.

3. Топшириқ режалаштирилган (лойиҳаланган) тизим асосида ва уларни бажаришдаги жараёнларнинг изчиллигига асосланган бўлиши лозим.

4. Маълум қоида юзасидан ўзлаштирилган кўникма ва малакалар шу қоидага оид бошқа мазмундаги топшириқларни бажаришда ҳам осонлик билан қўлланилиши лозим.

5. Топшириқ берилишида таълим олувчиларни фаоллаштирилган ижодий фаолиятга йўналтирилишини ҳам эътиборга олиши лозим.

6. Бериладиган топшириқ (машқ ва шу кабилар)ни таълим олувчиларнинг белгиланган вақти ичида албатта бажара олишлигини эътиборга олиш керак ва бунда таълим олувчиларнинг интеллектуал салоҳиятига (умумий ва айрим ҳолларда хусусий интеллектуал салоҳиятига) эътибор қаратилиши машқ қилиш жараёнининг оптимал вариантларини кафолатлаш имкониятини беради.

Таълим методларининг бу турида таълим олувчиларга бериладиган ёзма ижодий машқлар ва топшириқлар муҳим ўрин эгаллайди. Шунингдек, таълим олувчиларга берилидаган машқ – топшириқлар ичида коллокумлар бажариш ҳамда айрим мавзулар бўйича мустақил маърузалар тайёрлаш ва график ишларни бажариш таълим олувчиларнинг мазкур соҳадаги онгли ижодий муносабатини янада юксалтиришга дидактик асос бўлади.

Лаборатория методи. Бу таълим жараёнида таълим олувчиларга атрофни ўраб турган объектив борлиқдаги нарса ва ҳодисалар, уларнинг шакли, ҳажми, таркиби, тузилиши, ўзгариши ва ривожланиши қобилиятлари ҳақида янги – янги билимлар бериш, ўзлаштираётган илмий билимларни мустаҳкамлаш ҳамда тегишли кўникма ва малакалар билан қуроллантиришда муҳим аҳамиятга эга.

Демак, бу шундай таълим методикаси, унда таълим олувчи таълим берувчи раҳбарлигида олдиндан белгиланган режа асосида тажрибалар ўтказиши ёки амалий вазифаларни бажаради ва шу жараёндаги билимни янгилайди ва тушиниб етади. Шу сабабли ҳам улар қатъий режа асосида олиб борилади. Режа таълим мазмунини таълим олувчилар томонидан тажрибалар ва амалий ишларни бажариш ҳамда ўрганишнинг кўрсатмаларини ифодаловчи таълим берувчининг хужжати ҳисобланади. Унда машғулот мавзуси, ишнинг мақсади, унга ажратилган вақт, машғулот мавзусининг мазмуни, машғулот бўйича адабиётлар рўйхати ўз ифодасини топади.

Лаборатория методи, деярли барча фанлар бўйича таълим беришда учрайди. Айрим фанларда, яъни, физика, кимё, биология, география, касбий таълимга оид фанларда, психология, информатика ва шу каби предметларни ўрганишда эса кўпроқ қўлланилади. Улар махсус жиҳозланган лаборатория хонасида тегишли моддий – техника воситалари ва мажмуалари ёрдамида олиб борилади.

Лаборатория машғулотлари хусусиятига кўра қуйидагича турларга ва шаклларга бўлинади (1 - шакл):

1-шакл. Лаборатория машғулотлари турлар ва шакллари.

Таълим воситалари. Таълим жараёнида қўлланиладиган воситалар таълим самарадорлигини сезиларли даражада оширишга хизмат қилади.

Ўқитишнинг асосий воситалари – бу асосий ўқув мазмунига эга бўлган режалар, ўқув дастурлари, дарслик ва ўқув қўлланмаларидир.

Ўқитишнинг қўшимча воситалари – бу таълим олувчилардаги билим, кўникма ва малакаларни шакллантирувчи масалалар, машқлар тўплами, маълумотномалар, тарқатма материаллар, кўрсатмали ва кўргазмали воситалар, дискетлар, ЭҲМ ва бошқалардир.

Ўқитишни такомиллаштирувчи дастур воситалари – бу мутахассислар гуруҳи томонидан ишлаб чиқилган ва предметдаги тегишли мавзулар бўйича дарс жараёнини такомиллаштиришга имкон берувчи интеллектуаллаштирилган дастурлар ва уни амалиётга жорий этишга шароит яратувчи дастурий – техник воситалардир.

Демак, таълим воситалари муайян ўқитиш методи ёки усулларини муваффақиятли амалга ошириш учун зарур бўлган ёрдамчи ўқув материалидир. Улар: асбоб – ускуналар, дастгоҳлар, лаборатория жиҳозлари, ахборот – коммуникацион технологиялари воситалари, кўрсатмали қуроллар, расмий белгилар, макетлар, дарслик ва ўқув қўлланмалари, услубий тавсияномалар ва кўрсатмалар, радио, телевидение ва интернет тармоғи ва шу кабилар.

Таълим жараёнида ўқитиш воситаларидан фойдаланиш табиий ёки тасвирий кўргазма материаллари (предмет, схема, ташкилий – тузилмавий модель, диаграмма, гистограмма, суръат ва ҳ.к.), лаборатория ёки демонстрация (намойишли) машғулотларида қўлланиладиган асбоб – ускуналари, ўқув қуроллари, макетлар, шунингдек, мавзуга оид далиллар (справочник маълумотлар, таъриф, қонун, қоида, тамойил, хосса, хусусият, формула ва ҳ.к.)нинг дарс жараёнида ишлатилишини аниқлатади.

Таълим жараёнида ва уни олиб боришнинг самарадорлигини оширишда таълим шакли, тури, метод ва воситаларининг алоҳида – алоҳида аҳамиятлари бор. Бу борада таълимда кўргазмалилик методини амалиётда жорий этишда таълим воситаларининг ўрни ва роли беқиёс бўлиб, таълимда кўргазмалилик методининг қуйидаги турларидан фойдаланилади: намойиш этиш; тасвирлаш ва экскурсия. Бундаги намойиш этиш ва экскурсия методлари таълим олувчиларнинг ўқув материалларини аниқ образлар орқали бевосита идрок қилишларини таъминлашда муҳим аҳамиятга эга.

Ўқув материалларининг оғзаки баён қилиш методининг асосий турларидан бири – бу дарслик ва китоб билан ишлаш туридир. Бунда ўқув адабиётлари билан ишлаш мураккаб психологик жараёндыр. У таълим жараёнида таълим берувчи томонидан баён қилинган билимларни ўқув материалларини китоб матнидан кўриб, онгли идрок қилиш фаолиятини ривожлантиришни ҳам назарда тутлади.

Қўлланиладиган янги педагогик ва ахборот технологиялари мазмуни. мазмуни. йўналтирувчи маъруза, сухбат, мунозара савол жавоб.

Фойдаланилган адабиётлар

Ар1, Ар4, Ах1, Ах2, Ах3, А1, А3, А5, А6, Ак1, Ак2, Ак5.

4 маъруза. Дидактик билим ривожланишининг замонавий тенденциялари

Режа:

1. Дидактика ҳақида тушунча
2. Дидактиканинг асосий назарий муаммолари
3. Касб-хунар таълим муассасаларида педагогик жараёни ташкил этиш

Дидактика ҳақида тушунча

Дидактика таълим жараёнининг умумий қонуниятларини ўрганувчи қисмидир. Дидактика грекча сўз бўлиб, “Дидайко” – ўқитиш, “Дидаскол” – ўргатувчи деган сўзлардан келиб чиққан

Дидактиканинг сўзма-сўз таржимаси таълим назариясини англатади. Таълим назарияси таълим жараёнининг тушунчаси ва моҳиятини, таълим қоидаларини, услублари ҳамда ташкилий шаклларини ўз ичига олади. Таълимнинг асосий вазифаси ёш авлодни илмий билимлар, кўникма ва малакалар тизими билан қуроллантиришдан иборат..

Дидактика педагогиканинг “нимага ўқитиш”, “нимани ўқитиш” ва “қандай ўқитиш” каби саволларига жавоб излайди. Дидактика ўз навбатида айрим ўқув фанларига оид усуллар билан жуда мустақкам боғланади. Шу усуллар маълумотига таяниб, ўқитишнинг умумий қонуниятларини ечиб боради ва айни вақтда ҳар бир ўқув фанини ўқитиш усуллари учун умумий асос бўлиб хизмат қилади.

Дидактикага оид яқин ва ўрта Шарқда яшаб ижод этган Ал-Хоразмий, Абу Наср ал-Форобий, Абу Райҳон Беруний, Абу Али ибн Сино каби буюк мутафаккирлар тиббиёт, мантиқ, мусиқа, адабиёт, санъат, география, риёзиёт каби илмларни ўқитиш воситасида авлодларни тарбиялаш ғоясини олға сурдилар. Кайковуснинг “Қобуснома”, Носир Хисравнинг “Саодатнома”, Юсуф Хос Ҳожибнинг “Қутадғу билиг”, Аҳмад Югнакийнинг “Хибот ул-хақойиқ”, Алишер Навоийнинг “Маҳбуб – ул-қулуб” (Кўнгиллар севгиси) асарларида илғор педагогик қарашлар ҳам ифодаланган. Улар дунёвий таълимни кенг ривожлантиришга катта ҳисса қўшишди.

Шарқ халқлари педагогикасининг буюк алломаси Юсуф Хос Ҳожиб ўзининг “Қутадғу-билиг” асари орқали илм-фан, маърифатнинг аҳамияти, таърифи ва тавсифида одамларни тинмай илм олишга, билим ўрганишга ундайди. Дунёдаги барча хайрли ишлар, эзгу амаллар негизида илм-маърифат ётади. Илм зиёси туфайли жаҳолат зулмати ёзилади, фикр равшанланади, оламга рўшнолик таралади. Ҳар бир соғлом фикрли одам дунёнинг борлиқ ишларидан огоҳ бўлиши, бунинг учун тинмай билим олиши, маърифатга интилиши керак.

Мутафаккир Абу Райҳон Беруний (973-1048) илмнинг кадр-қимматини юксак баҳолаган ҳолда, инсоннинг чин фазилати илмда эканлигини алоҳида таъкидлайди: «Илм ўзи лаззат бағишлайди. Одамлар илм туфайли эзгуликка

эришадилар. Улар илм туфайли ёвузликдан холос бўладилар. Шунинг ўзи энг аниқ фойда, энг катта давлат эмасми, ахир”.

Билимлар ривожиди Шарқнинг буюк алломаси Ал-Хоразмийнинг салмоқли улуши бор, албатта. Бу буюк олим алгебра, арифметика, астрономия, география ва мусиқа соҳаларида бир қанча асарлар ёзган. Унинг “Алжабр ва алмуқобала ҳисобидан қисқача китоб” асари асосида алгебра пайдо бўлди.

Ўзбек шеърятининг буюк даҳоси Алишер Навоийнинг дидактик мероси, унинг бебаҳо “Хамса” асарида, ҳикматларида лирик дурдоналарида ўз ифодасини топган. Масалан, “Фарҳод ва Ширин” достонида Фарҳод илмли, ҳунарли, ижодкор шахс. Фарҳод – илм-ҳунарни ҳаёт билан боғлайди.

Алишер Навоий ҳаётининг сўнгги даврларида битган «Маҳбубул қулуб» асари чуқур тарбиявий аҳамиятга молик фалсафий асардир. Асарда донишманд алломанинг ўғитлари, панд-насихатлари мужассамлашган. Асар шоирнинг келажак авлод билан ҳаёлан мулоқотлари тарзида ёзилган.

“Маҳбубул қулуб” баҳонасида улуғ адиб Алишер Навоийнинг педагогик қарашлари ҳақида сўз юритилар экан, бу ноёб асар бошидан-оёқ ҳикмату насихат, ибратли ҳикоя ва ўғитларга сероб бир баҳр эканлигини ҳар бир педагог унутмаслиги, таълим жараёнида бу панду насихатларда унумли фойдаланмоғи керак. Зотан, “Маҳбубул қулуб” да шоирни ўйлантирган муаммолар бугунги кунимизга ҳам ниҳоятда мос тушади.

Илмий дидактикага асос солган чех олими Я.А.Коменский, швейцариялик педагог И.Г.Песталоццилар Европада дидактиканинг ривожланишига катта ҳисса қўшдилар. Я.А. Коменскийнинг фалсафий фикрларига ва ўша даврдаги мактаблар тажрибасига таяниб, ўзининг машҳур «Буюк дидактика» асарини ёзди. Бу асарда у биринчи бўлиб умумий таълим ҳақида сўз юритган ва таълим беришни ташкил этишни, унинг тамойилларини (асосий қоидаларини), методларини, мазмунини асослаб берган эди. Я.А.Коменскийнинг «Буюк дидактика» си кейинги асрларда жаҳоннинг кўпгина мамлакатларида, шу жумладан Ўзбекистонда ҳам педагогиканинг ривож топишига жуда катта таъсирини кўрсатди.

Француз файласуфи Жан Жак Руссо ўзининг «Эмиль ёки тарбия тўғрисида» деган педагогик асарида боланинг ёши ўлғайишига, унга таълим беришга бетакрор тафсифлар бердики, бу эса дидактиканинг ривожланишига жиддий таъсир кўрсатди. У муаммоли, изланувчанлик хусусиятдаги алоҳида ўқув юртлари бўлишини таклиф этган, таълим беришни бевосита табиат ҳодисаларини бевосита кузатиш билан олиб бориш зарурлиги ҳақида гапирган эди.

1997 йил 29 августида Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси IX сессиясида «Таълим тўғрисида» ги қонун ва «Кадрлар тайёрлаш миллий дастури» қабул қилинди. «Кадрлар тайёрлаш миллий дастури» нинг 13-моддасида Ўрта махсус, касб-ҳунар таълим тизими фаолияти белгилаб берилган (12-илова).

«Умумий педагогика» нинг асосий бўлимларидан бири – дидактика бўлими. Дидактика бир неча категориялардан иборат: ўқитиш тамойиллари (13-илова), ўқитиш жараёни (14-илова), таълим мазмуни (16-илова), таълим воситаси (17-илова), ўқитиш (таълим) методлари (18-илова), таълим шакллари (20-илова), баҳолаш методлари (21-илова) (13-, 14-, 15-, 16-, 17-, 18-, 20-, 21-иловалар).

Дидактиканинг ҳозирги вазифаси ўқитишда техника воситаларининг дидактик асосларини тадқиқ этишдан иборат. Ҳозирги пайтда касб-ҳунар таълими муассасалари замонавий техника воситалари, ускуналар ва компьютерлар билан жиҳозланаётир. Лекин, ўқитувчилар ҳар доим ҳам улардан тўғри фойдалана билмайдилар. Таълим воситаларининг оқилона қўлланишининг педагогик жиҳатдан асослаб берилиши ўқув жараёнининг самарадорлигини оширади.

«Кадрлар тайёрлаш миллий дастури»да алоҳида таъкидланган миллий модел Ўзбекистон Республикасининг миллий-ҳудудий хусусиятларини инобатга олиш ҳамда илғор фан, техника ва технология ютуқлари асосида тайёрланган кадр (мутахассис) – комил инсон ва етук мутахассис қиёфасини ўзида тўлақонли акс эттирувчи намунадир.

Бу янги ўқув масканларида мутахассислар тайёрлаш сифатини ошириш бир томондан ўқитувчи маҳоратига боғлиқ бўлса, иккинчи томондан ўқув юртини замонавий техника билан таъминланганлигига боғлиқ.

Касб-ҳунар коллежи муҳандис-педагог ходимлари олдида тайёрланадиган малакали ишчи кадрларда илмий дунёқарашни, меҳнатга ижодий муносабатни таркиб топтириш, уларда юксак меҳнат интизоми ва маданиятни, жамоа олдида бурч хис туйғуларини тарбиялаш вазифасини қўяди.

Шахсни тарбиялаш иши ниҳоятда мураккаб жараён бўлиб, жуда қадимдан ушбу фаолиятга жамиятнинг етук кишилари жалб этилган. Мазкур ҳолат ёш авлод тарбияси, унинг ташкил этилиши мазмуни нафақат шахс камолоти, балки жамият тараққиётини ҳам белгилашда муҳим аҳамиятга эга эканлигини англатади. Ушбу мураккаб ва маъсулиятли вазифа ўқитувчи-педагоглар зиммасига юклатилади. Ўқитувчи – педагогик ва психологик жиҳатдан ўз ихтисослиги йўналишлари бўйича махсус маълумот, касбий тайёргарлик, юксак ахлоқий фазилатларга эга ҳамда таълим муассасаларида фаолият кўрсатувчи шахс саналади ва у ўқитиш шаклларида фойдаланиладиган ўқитиш қонуниятлари, принципларини ижодий қўллашда, илмий билишга доир ғоялар, назариялар, қонуниятларни амалиётга татбиқ этишдек муҳим вазифани бажаради.

Бу вазифаларни бажариш ишлаб чиқаришда янги техника ва технологиядан фойдалана оладиган юқори малакали ишчиларни етиштириш демакдир. Мазкур вазифани муваффақиятли ҳал қилишда муҳандис-педагогларнинг фан ва техника соҳасидаги ютуқларидан муттасил фойдалана билишлари, ўқув жараёнида илғор педагогик ва ишлаб чиқариш таълими тажрибаларини тадбиқ эта олишлари катта аҳамиятга эга.

Ҳозирги касб-хунар таълими дидактикасида қандай ўқитиш жараёни қонуниятлари мавжуд?

- ўқув жараёнига системали ёндашув нуқтаи назаридан қаралганда унинг ўзаро боғланган икки тизими амал қилади.

Биринчидан, ўқув жараёни ўзининг ўқитиш мақсади, ўқитиш ва ўқув фаолияти, таълим мазмуни, ўқитиш воситаларидан иборат мураккаб тизим сифатида намоён бўлади. Улар ўзаро бир-бири билан боғланиб кетган.

Иккинчидан, ўқув жараёни нисбатан йирик тизим бўлган педагогик жараённинг таг тизимидир. Бу таг тизимўқитиш, таълим бериш ва тарбия жараёни бирлиги сифатида намоён бўлади. Шу билан бирга бу тизимда салмоқли тизим сифатида касб-хунар таълим тизими ўқув жараёни ривожланиши қонуниятларига бевосита таъсир кўрсатадиган ижтимоий жараёнлар ва талаблар тизими ҳам мавжуд.

Шундай қилиб ўқув жараёнининг муҳим ташқи ва ички боғлиқлигини фарқлаш лозим. Шу асосда таълим қонунлари таснифланади. Дидактиканинг ўз қонуниятлари сифатида ўқув жараёни компонентлари орасидаги зарурий, такрорланувчи ва муҳим боғланишларни кўрсатиш мумкин.

Касб-хунар таълим муассасаларида педагогик жараённи ташкил этиши ва педагогик технологиялардан фойдаланиши.

Касб-хунар таълим тизимида ўқитиш жараёнининг ўзига хос хусусиятли томонлари мавжуд бўлиб, самарали натижани қафолатлаш асосан педагогик технологиялар асосида амалга ошади.

Педагогикага оид адабиётлар таҳлили шуни кўрсатадики, ҳозирги даврда педагогик технология тушунчаси таълим амалиёти ва назарияси илмидан мустаҳкам ўрин эгаллади

Ўз даврларида Абу Наср Форобий, Абу Райҳон Беруний, Абу Али ибн Сино, Алишер Навоий, Ян Амос Коменский, Лев Толстой, Ҳамза Ҳакимзода Ниёзий, Абдулла Авлоний ва бошқалар ўз асарларида ўқитувчилик касби, унинг машаққатлари, шунингдек, ўқитувчи шахсида акс этиши зарур бўлган сифатлар хусусидаги қарашларни ёритиш орқали ўзлари ҳам педагогик маданиятга эга эканликларини намоён этганлар. Бинобарин, педагогик жараённинг моҳиятини англамаган, болага нисбатан чуқур ҳурматда бўлмаган шахс таълим-тарбия самарадорлиги ва инсон камолотини таъминловчи фикрга эга бўлмайди. Уларнинг педагогик маданиятлари негизини болани тушуна олиш, унга инсбатан инсонпарвар муносабатда бўлиш, вазиятни тўғри баҳолаш, юзага келиш эҳтимоли бўлган зиддиятларни ўз вақтида бартараф этиш, педагогик фаолиятнинг ҳақлиги, жамият тараққиёти ҳамда педагогик жараёнда талабалар онгига сингдирилаётган эзгу ғояларнинг ҳаёт мавжудлигини таъминлашда қудратли омил (восита) эканлигига ишонч кабилар ташкил этади.

Технология тушунчаси 60-йиллардаги Америка ва Ғарбий Европада таълимни ислоҳ қилиниши билан боғлиқ равишда кириб келди. Б.Блуи, Ж. Королл, П.Я.Гальперин, Н.А.Менчинская, З.И.Калмыкова, Л.И. Занков технологиялари машҳур. Ўқитишни ташкил қилишнинг технологик ёндашувлари В.П.Беспалько, Н.Ф.Талызина, Л.М.Фридман, Ю.Н.Кулюткина,

Г.С.Сухобской, Т.В.Кудрявцев, А.М. Матюшкин, М.И.Махмутов каби аксарият психолог ва дидактик олимларга тааллуқлидир.

Педагогик технология тушунчасининг шаклланиши ва ривожланиши тарихида турли қарашлар мавжуд бўлган: у техник воситалар ҳақидаги таълимот деб ҳамда ўқитиш жараёнини лойиҳалаштирилган ҳолда изчил ва мунтазам ташкил этиш деб талқин қилинган. Ҳозир педагогик технологияларнинг бир қанча таърифлари мавжуд.

Педагогик технология моҳиятини ёритиш учун педагог-дидактикачилар томонидан берилган таърифларга тўхталишни мақсадга мувофиқ деб топамиз.

«Педагогик технология – бу таълим шаклларини жадаллаштириш вазифасини кўзлаган ўқитиш ва билимларни ўзлаштиришнинг барча жараёнларини техника ва инсон омилларида ва уларнинг биргаликдаги ҳаракатлари воситасида яратиш, татбиқ этиш ва белгилашнинг изчил методидир» (ЮНЕСКО).

“Педагогик технология- бу ўқитувчи (тарбиячи)нинг ўқитиш (тарбия) воситалари ёрдамида ўқувчи (талаба)ларга муаян шароитда таъсир кўрсатиши ва бу фаолият маҳсули сифатида уларда олдиндан белгиланган шахс сифатларини интенсив шакллантириш жараёнидир” (Н.Саидахмедов, О.Очилов).

“Педагогик технология – педагогнинг ўқитиш воситалари ёрдамида таҳсил олувчиларга муайян шароитларда кўрсатган тизимли таъсири натижасида уларда жамият учун зарур бўлган ва олдиндан белгиланган ижтимоий – сифатларни интенсив тарзда шакллантирувчи ижтимоий ходиса” (Б.Зиёмухаммедов).

“Педагогик технология – педагогик жараёни бошқариш омили сифатида қуйидаги мазмунга эга: ПТ - таълим жараёнини лойиҳалаш асосида ташкиллаштириш, унинг самарали натижасини кафолатловчи хусусиятларга, (педагогик маҳорат, педагогик такт, педагогик стил, педагогик аниқлик) педагог фаолиятининг инновацион хусусиятларига (ижодкорлик – креативлик, юксак профессионализм – акмеология, таҳлилий ва танқидий ёндошув - рефлексия) таянган ҳолда таълимнинг янги шакл ва усулларини яратиш ва амалиётга жорий этишни бутунлигича аниқловчи тизимли категориядир” (С.Ўлдошева).

Бу таърифлар таҳлилидан педагогик технология натижани қўлга киритиш учун таълим доирасида зарур бўлган воситалар тизимини режалаштириш ва татбиқ этиш деган хулосага келиш мумкин.

Касб-хунар таълим тизимида педагогик жараёни ташкил этишдатолабанинг ва ўқитувчининг муносабатига алоҳида эътибор қаратиш зарур. Бу муносабатни қуйидаги турларини ажратиш мумкин:

1. Авторитар технологиялар. Ўқитувчи асосий субъект бошқарувчи, талаб қилувчи, етакловчи сифатида майдонга чиқади. Талаба шахси эса тобе булиб, барча талабларни бажариши керак. Бунда талабанинг қизиқишлари ва эҳтиёжлари таълимни ташкил этиш жараёнида эътиборга олинмайди. У бажарувчи сифатида майдонга чиқади.

2. Дидактик марказлашган технология. Бу технология марказида таълимжараёни туради ва таълим жараёни тарбияданустунқўйилади. Айнан дидактиквосита ёрдамида шахсни шакллантириш, унда касбий кўникмаларни ҳосил қилиш мақсад қилиб қўйилади. Бунда ўқитувчи етакловчи (амалиётчи) сифатида майдонга чиқади. Икки томон ҳам (ўқитувчи ва талаба) бир хил позицияни эгаллайди. Асосий мақсад таълим олишва томонларҳамкорликда иш олиб борадилар.

3. Шахсгайўналтирилган технологиялар. Таълим тизимининг марказидаталаба шахси туради. Талабанинг ривожланишига соғломпсихологик муҳитни ташкил қилиш, низо ва инқирозлардан асраш, табиий имкониятларини ривожлантириш, қобилиятини ўстиришга қаратилган. Бу йўналишни тўрт гуруҳга бўлиш мумкин:

а) Инсоний технологиялар. Бу технология ўзининг инсонийлиги билан, психотерапевтик йўналиши билан ажралиб туради. Ушбу технологиянинг мазмуни талаба шахсини ҳар томонлама қўллаб-қувватлаш ва талабани ижодий қобилиятларини ривожлантиришдир. Талабага нисбатан ҳурматва меҳр билан қарашва мажбурийликдан воз кечишдан иборатдир.

б) Ҳамкорлик технологияси. Бу технология демократия, ҳамкорлик, тенглик каби ғоялар асосида қурилган. Ўқитувчи ва талаба орасидаги муносабатлар субъект -субъект сифатида қаралади. Биргаликда таълим жараёни ташкил этилади ва биргаликда ижод этилади.

в) Эркин тарбия технологияси. Талабагаташлаш, мустақиллик эркинлиги берилади. Талаба ўзи танлаганвоситава мазмунни тўлиқ қабул қилади ҳамдабу фаолиятни хоҳиш билан бажаради. Ичкиэҳтиёж билануйғунликҳосил бўлади.

г) Эзотерик технология. Эзотерик билимлар (ондан ташқари) қонуниятларни ўрганиш орқали ҳақиқатга яқинлашиш назарда тутилади.

Методика – метод ва усулларнинг йиғиндисидан иборат бўлиб, қандайдир ҳаракатни амалда бажарилишидир. Ўқитиш методикасида у ёки бу фанни ўрганиш ҳақида тушунилади. Адабиётларда шундай сўз талқини учрайди «Ўқитиш методикаси», «Ўргатиш методикаси».

Лекин бу икки тушунча ҳам амалда тенг ҳуқуқлидир. Чунки ўқитиш – бу ўргатилганни фаолияти, ўргатиш эса – уларни биргаликдаги фаолиятидир. Ўқитиш методикасининг методологик асослари билим назарияси бўлиб, умумий қонуниятларни, инсон атрофида содир бўлаётган, уни ураб турган дунё шакли ва методларни ўрганади.

Ўқитиш методикаси ўқув предмети сифатида бўлғуси муҳандис-педагогга қуйидагини тушунитириши керак. Қандай ва нимага ўқитиш, қандай кетма-кетликда ва нимагаэнди шундай ўқитилади, бошқача эмас. У нафақат методларнинг билим таълим мазмунини, ўқитилаётган фанлар мажмуасини ўз ичига олади.

Ўқитиш методикаси фани махсус ва ишлаб чиқариш таълими фанларни касб-ҳунар мактаблари ва коллежларда ўқитиладиган предметларни бир бутун гуруҳлар сифатида бирлаштиради.

Махсус фанлар ўқитиш методикаси фанида талабаларга мутахассислик фанларини ишлаб чиқаришига тадбиқ этилган ҳолда ўқувчиларга ўқитиш методларини ўргатишдан иборат. Ўқув жараёнида тарбиявий ишларни олиб бориш, мутахассисликка бўлган қизиқишларини шакллантириш ва қобилиятларини ривожлантириш, касб-ҳунар коллежи ўқув дастурлари ҳамда ҳужжатларини тўғри юритиш каби муаммоларни ечишга ёрдам беради.

5 маъруза: Ўқитиш жараёнининг моҳияти ва қонуниятлари.

Ўқитиш жараёнининг таркибий қисмлари

Режа:

1. Ўқитиш тамойиллари
2. Ўқитишнинг тарбиявий хусусиятлари
3. Ўқитишни индивидуаллаштириш

Дидактиканинг асосий қисмларидан бири – ўқитиш тамойиллари қисмидир. **Ўқитиш тамойиллари** – бу ўқитувчининг фаолиятини ва ўқувчилар билиш фаолиятининг хусусиятини белгилайдиган асосий қоидалардир. Бу тамойилларни билмаслик ёки уларни қўлланишдаги нўноқлик ўқитиш ишига тўсқинлик қилади, билимларни ўзлаштирилишини, ўқувчилар шахсига тааллуқли фазилатларнинг шаклланишига тўсқинлик қилади.

Таълим муассасаларидаги ўқув-тарбия жараёни ўқитишнинг анъанавий равишда таркиб топган ва ҳозирга замон шароитларида ҳосил бўладиган ҳамда унинг таълим бериш, ривожлантириш функциялари амалда рўёбга чиқишига имконият туғдирадиган умумий қоидаларга таянади. Педагогикада бу умумий асосий қоидалар ўқитиш тамойиллари деган ном билан юритилади.

Ўқитиш тамойиллари тизимини педагогик тафаккур тарихида биринчи бўлиб Я.А.Коменский ишлаб чиқди. У бу тамойилларни ўқув жараёнини ташкил этилиши учун асос бўладиган қоидалар деб атаган эди.

Таълим муассасалари ўқув жараёнида қўлланиладиган ва амал қилиниши лозим бўлган ўқитиш тамойиллари мазмунининг таърифлари қуйидагичадир (13-илова):

Ўқитишнинг тарбиявий хусусияти. Бу тамойил бир неча йўналишларда амалга оширилади.

- Ўқув материални мамлакат ижтимоий-сиёсий ҳаёти билан, миллий истиқлол ғояси, халқнинг меҳнатдаги ютуқлари билан, ҳозирги замон фани ватехникаси, маданияти билан боғлиқлиги.

- Шахсда маънавий фазилатларни, интизомлиликни, қатъиятлиликни ва меҳнатсеварликни тарбиялаш.

- Ўқув жараёнида ҳосил бўладиган ҳиссиётлар, кечинмалар, таассуротнинг ҳосил бўлиш жараёнини бошқариш.

- Ақлий қобилиятларнинг ривожлантирилиши ва шакллантирилиши

Ўқитишнинг илмийлиги тамойили. Бизни қуршаб турган оламни билиш жараёни мураккаб, зиддиятли бўлиб, ҳар хил босқичларни, шаклларни ва турларни ўз ичига олади. Илмий билиш ҳодисадан моҳиятга, нарсанинг

ташқи таъсиридан унинг ички тузилишини тасвирлашга ўтишдан иборатдир. Агар ўқув материали ўқувчини қонунлар, тушунчалар, формулалар ва теоремалар олами билан таништиради, бундай билимлар илмий билимлар деб аталади. Улар ақлий ривожланиш учун етакчи аҳамиятга эгадир. Фақат ана шундай билимларгина ўқув фанининг илмий мазмунини ўзлаштириб олишга, кепгусида эса фанни чуқурроқ эгаллаб, меҳнатда фаол иштирок этишга имкон беради.

Ўқитишнинг тизимлилик тамойили. Бу тамойил тўртта асосий қоидаларни ўз ичига олади:

1. Билим одамнинг нарсаларни, ўзини қуршаб турган оламнинг ҳодисаларини ақс эттиришидир. Оламда ҳамма нарса нарса ўзаро бир-бирига боғлиқ ва ҳаммиса ҳаракатда, ривожланишда бўлади. Таълим муассасалари ўқувчилари оладиган барча билимлар, узлуксиз ривожланаётган дунёнинг айрим қирралари, қисмлари, хусусиятлари, ҳолатлари таърифидан иборатдир.

Ўқитишнинг тизимлилик тамойилининг биринчи талаби ўқув билимларининг илк мабаини кўра билишдан, ўқувчи ўқув материали тизимида нарсаларнинг, ҳодисаларнинг реал муносабатларини тасаввур эта олишларидан иборатдир.

2. Ўқув материали фаннинг махсус ишланган асослари, қисмлари, қоидалари, бўлинмаларидан иборатдир.

Ўқитишдаги билимлар тизими билан фандаги тизим бир-бирига тўла мос бўлавермайди. Тизимлилик тамойилининг иккинчи талаби – фандаги билимларнинг коллеждаги ўқувматериалига асос қилиб олинган тизимини яхши англаб етишдан иборат. Ўқув фани мазмуни ва уни ўрганиш изчиллигини фаннинг тегишли бўлимларидан фарқини пайқай билиш керак.

3. Таълим муассасаси ўқувчиларининг ўқув материални ўзлаштириш тизими ўқитувчининг тушунтириш усулларига боғлиқдир. Ўқитувчининг тайёргарлик даражаси, унинг ижодкорлиги ва маҳорати ўқувчилар томонидан билимларнинг пухта ва тизимли тарзда ўзлаштирилишини таъмин этади. Тизимлилик тамойилининг учинчи талаби билимларни ўзлаштириш ўқувчиларнинг ёш имкониятларига мос келадиган дастур материални ўрганиш тизимини топишдан иборатдир.

4. Билимларни тизимли равишда тушуниш ўқувчиларни ривожлантириш функцияларини, масалан, таққослаш, таҳлил, синтез қилиш, умумлаштириш, маъхумлаштириш, фикрлашнинг индуктив (ягона ёки унчалик умумий бўлмаган туридан кўпроқ даражадаги умумий ҳулосаларга ўтиш) ва дедуктив (умумий қоидалардан камроқ даражада умумий бўлган хусусий турига ўтиш) формаларини ривожлантиришини ўз ичига олади.

Тизимлилик тамойилининг тўртинчи талаби – ҳар бир дарсда ўқитиш системаси махсулдор бўлиши кераклигидир. Бу ўқув дастуридаги материални чуқур ўрганганликда, фикрлашнинг мантиқий жараёнлари ва шакллари ривожланишда, диққат-эътиборни, хотирани, тасаввурни, ҳиссиётни тарбиялашда ўқув фаолияти давомидаги қийинчиликларни енгишга ёрдам берадиган хислатларни ҳосил қилишда ўз ифодасини топади.

Тушунарлилик тамойили. Билимларни ўзлаштиришнинг осонлиги, малака ва кўникмаларнинг хосил қилиниши уларнинг мактаб ўқувчиларининг ривожланиш даражаси билан, уларнинг шахсий тажрибаси билан, ўқувчи олган билимлар, малака ва кўникмалар билан алоқасини кўрсатади. Агар бундай алоқаларни аниқлаб бўлмаса, билимлар тушунарли деб ҳисобланмайди.

Оламда барча нарсалар ўзаро бир-бирига боғлиқ, барча нарсалар, ходисалар ўртасида алоқа маавжуд. Шунинг учун барча билимлар, барча фанлар, барча ўқув фанлари ўзаро бир-бири билан болиқдир. Ўқувчи биладиган билимлар инсоният тажрибасининг бир заррачаси ҳисобланади ва шунинг учун ҳам янги билимларни мавжуд билимлар билан ҳамisha боғлаш мумкин.

Ўқитишнинг кўргазмалилик тамойили. Кишилик жамияти ривожланишининг илк босқичларида ўқитиш болаларнинг катталарга тақлид қилишлари, катта ёшдаги киши бажарган амалий ҳаракатларни қайтариш ҳисобига олиб бориларди. Ўқитишнинг бу содда формаси ўзининг ишонарли, самарали эканлиги туфайли ҳозирги кунда ҳам сақланиб келяпти.

XVII асрда Я.А.Коменский кўргазмалилик тамойилини ҳар қандай тарздаги ўқитишнинг муваффақиятли бўлиши негизи сифатида таърифлади. И.Г.Песталоцци бу тамойилни ўқитишнинг асосий воситасига айлантирди.

Кўргазмалилик тамойилининг ҳозирги изоҳи қуйидаги асосий қоидаларни ўз ичига олади:

1. Кўргазмалилик деганда ўқувчининг ҳиссий билишини ташкил қилиш тушунилади.

2. Кўргазмали куруллардан фойдаланиш ўқув жараёнида ҳиссий билишни ташкил этишнинг бир жиҳати ҳисобланади.

Ўқитишнинг онглилиги ва фаоллиги тамойили. Бу тамойил ўқувчиларнинг билиш фаолиятида ва дарс беришда асос қилиб олинган қоида сифатида урта муҳим жиҳатни – ўқувчилар томонидан ўқув материални онгли равишда тушунилишини, ўқув машғулотларига онгли муносабатда бўлишни, билиш фаолиятининг шаклланишини ўз ичига олади.

Ўқитишнинг пухталиги тамойили. Ўқув материални ўзлаштиришнинг пухталиги кўпгина омилларга: тушунтиришнинг илмийлиги ва тизимлилигига, тушунишнинг онглилигига, ўқувчиларнинг билиш фаоллигига, ўқиш сабабларига, ўқув китобларнинг сифатига, ўқитувчининг маҳоратига боғлиқ. Ўқитишнинг пухталиги тамойили ўқув жараёнининг билимлар пухта бўлишига эришиш имконини берадиган жиҳатларни таҳлил қилишда асосий қоида ҳисобланади.

Ўқитишни индивидуаллаштириш. Ҳар бир ўқувчини умумий ҳислатларидан ташқари индивидуал ҳислатга эгадир. Ўқувчининг билиши, иродаси, ҳиссиётига оид хусусияти, шахсий ҳислатлари ўқишнинг боришига ижобий ёки салбий таъсир кўрсатиши ёки бетараф қолиши мумкин. Ўқувчиларнинг индивидуал хусусиятларини эътиборга олган ҳолда дарс жараёнини ташкил қилиш – ўқитишни индивидуаллаштириш деб юритилади.

Фанлараро боғлиқлик тамойили. Таълим муассасаларида ўтилатган умумтаълим, махсус ва касбий фанлар бошқа фанлар билан ўзаро боғлиқ ҳолда олиб борилиши лозим. Бунда фанлардаги мавзулар қайтарилмасдан, балки улар бир-бирини тўлдириб боришади.

Назария билан амалиёт бирлиги тамойили. Ўтилатган касбий фанлар назарияси бевосита амалиёт билан боғлиқ ҳолда олиб борилади. Назарий дарслар пайтида берилган маълумотлар амалий машғулотлар мобайнида мустаҳкамлаб борилиши зарур.

Таълим жараёнида ўқувчилар анъанавий таълим методлари орқали муайян билим, кўникма ва малакаларни эгаллайдилар. Ўқув материалнинг битта мазмунининг ўзи таълимнинг турли воситалари ёрдамида турли усуллар билан ўзлаштирилиши мумкин. Ўқув материални ўрганишнинг турли шакллари кидириш дарсининг мақсадлари, вазифаларини англаб олишдан бошланади.

6 маъруза. Ўқувчининг ўқув фаолияти. Ўқув фаолияти тузилиши **Режа:**

1. Ўқитиш жараёни, таълим мазмуни ва воситалари
2. Ўқитиш жараёнининг вазифалари
3. Ўқувчининг билимларни эгаллаш босқичлари

Инсон фаолиятининг ҳамма асосий турлари (меҳнат, фан, санъат, ўйин каби), унинг теварак-атрофдаги оламни ва ўзини-ўзи билиш билан боғлиқ. Ўқиш теварак-атрофдаги оламни билишнинг махсус ташкил этилган ва ўқитувчи раҳбарлик қиладиган алоҳида тури ҳисобланади. Бу жараённинг моҳияти – билим, кўникма ва малакалар ҳосил қилиш, ўқув фанлари мазмунини ўзлаштириб олиш ва билиш кучларини ривожлантиришдан иборатдир.

Ўқитиш жараёни орқали ўқувчиларни билим, кўникма ва малакалар билан қуроллантириш ҳамда билиш фаолияти натижасида **билим, кўникма ва малакаларни** эгаллаб олишга доир махсус ташкил этилган ва бирор мақсадга қаратилган фаолиятдир.

Шунингдек, ўқитиш жараёнини ташкил этиш учун аввало, дарсда дидактиканинг барча категориялари бир вақтда ҳамоҳанг олиб борилиши лозим. Хусусан, ҳар бир фаннинг мақсади бўлади, ундан натижа кутилади, натижа эса, назорат ва баҳолаш билан белгиланади. Дарс жараёнида таълим мазмуни, воситаси, ўқитиш методлари, таълимни ташкил этиш шаклларидан фойдаланади, бу ўз навбатида ўқитиш жараёнини ташкил этади (14-илова).

Ўқитиш жараёнининг мазмунини билим, кўникма ва малака ташкил этади. Ўқувчилар ўқиш орқали билим билан қуролланидилар. Бунда билимнинг ўзи кифоя бўлмайди. Уни ҳаётда кўп унум берадиган қилиб қўллай билиш лозим. Бунинг учун эса, ўқувчида кўникма ва малака ҳосил қилиш лозим.

Кўникма – машқ қилиш натижасида бажариладиган ҳаракатлар йиғиндиси. Кўникма ва иқтидор машқ қилиш ва такрорлаш орқали малакага

айланади. Билим асосида кўникма, сўнгра малака ҳосил бўлади. Билим баҳсда керак бўлса, кўникма меҳнатда, дунёни ўзлаштиришда керак. Шу жиҳатдан ўқув юртларида ўқувчилар ўртасида баҳслар, беллашувлар, ўткир зехнлилар мушоираси, қувноқлар ва зукколар беллашуви каби тадбирларни ташкил этиш фойдалидир. Малака эса, автоматлашган ҳолда бажарилган назарий-амалий билим ва кўникмалар мажмуидир. (15-илова).

Шунингдек, ўқитиш доимо шуғулланувчиларнинг фаоллигини тақозо этади. Шунинг учун ҳам унинг моҳияти шундаки, бир томондан педагоглар, ўқитувчиларнинг, иккинчи томондан ўқувчиларнинг ўзаро боғланган, бир-бирини тақозо этадиган фаолиятидир.

Ўқитиш жараёни сифатида таълимнинг учта тузилиш элементи бор: ўқитиш (ўқитувчининг таълим берувчи фаолияти), ўқиш (таълим олувчининг билиш фаолияти) ва таълимнинг мазмуни (уларнинг биргаликдаги фаолият объекти).

Дидактика вазифаларининг комплекс тарзда ҳал этилишига ўқув жараёнининг таълим бериш, ривожлантириш ва тарбиялаш функцияларини самарали рўёбга чиқариш имконини берадиган тўлақонли ўқитиш назариясини яратиш учун барча ижобий нарсадан унумли фойдаланиш орқали эришилади.

Ҳозирги шароитда ўқитиш ўсиб келаётган ёш авлодга имконият тажрибасининг айрим жиҳатларини меҳнат, маданият, санъат, фан, ахлоқ ва бошқаларни ўзлаштириш имкониятини таъмин этадиган ва мақсадга йўналтирилган жараёнга айланади. Ўқитишнинг моҳияти мазкур жамиятда яшашга ва меҳнат қилишга тайёрлашдан иборатдир.

Ўқитиш жараёнининг вазифалари. Ўқитиш таълим бериш, камолга етказиш ва тарбиялаш каби учта функцияни ўз ичига олади.

Биринчи, билимларни эгаллаш, ўқув кўникмаларини эгаллаш ва малакаларни шакллантириш жараёнидан иборатдир.

Иккинчиси, ўқувчиларни ақлий жиҳатдан ривожлантирилишини ўз ичига олади. Бир хил турдаги билимлар йиғиндиси ақлий ривожланишнинг турлича даражасига олиб келиши мумкин.

Учинчиси, тарбиялаш функцияси шундан иборатки, ўқув фаолияти ўқувчини тарбиялайди. Унда ватанпарварлик, ахлоқий фазилатлар, нуқтаи-назар, эътиқод, эстетик туйғу, интизомлилик ва меҳнатсеварлик каби хислатлар шаклланади.

Ўқувчилар билимларни эгаллаш жараёнида маълум босқичларни ўтадилар. Муҳандис-педагоглар ўқувчиларнинг билимларни эгаллаш босқичларини яхши билишлари керак. Ўқувчининг билимларни эгаллаш босқичлари қуйидагилардан иборат:

Биринчи босқич – бу идрок этишдир. Психологиядан маълумки, идрок этиш – мақсадга йўналтирилган билиш жараёни демакдир. У сайланма характерда бўлади. Шунинг учун ҳам ўқувчиларга аввало мавзу ҳақида хабар бериши, яъни улар нимани ўрганиши кераклигини айтиши керак. Вазифа қўйиши ва уни тушунтириши шарт. Агар ўқувчилар ўқув топшириғини англаб етмасалар, ўқув материали билан таништиришга ўтмаслик керак.

Иккинчи босқич – бу ўқув материални идрок этиш босқичи ҳисобланади. У билимларнинг назарий томонини алоҳида ажратиб кўрсатишдан ва таҳлил этишдан иборатдир. Асосий фикрни топиш, тушунчаларни ажратиб кўрсатиш, уларни белгиларини асослаб бериш, изоҳловчи материалнинг характерини тушуниб олиш мисоллар ва тушунтирувчи фактлар йиғиндисини ўрганиш керак.

Учинчи босқич – бу ёд олиш ва мустаҳкамлашдир. Вазифа олинган билимларни узоқ вақт давомида хотирада сақлаб қолишдан иборатдир. Бу борада билиш фаолияти асосан, машқлар, мустақил равишда репродуктив ва ижодий иш қилиш тарзида номоён бўлади.

Тўртинчи босқич – билим, малака ва кўникмаларни амалий фаолиятда, айниқса ўқув муассаса қошидаги ўқув устахоналарида, лабораторияларда ишлаш чоғида шунингдек, тракторларда, машиналарда, комбайнларда, станокларда ва бошқа машина, механизмларда ишлашга ўргатишдир.

Таълим мазмуни – умумий ўрта таълим, ўрта махсус, касб-ҳунар таълими муассасалари ҳамда олий таълим мазмунига давлат таълим стандартлари, ўқув режа ва ўқув дастурлари, дарсликлар, ўқув ва услубий кўлланмалар, тавсияномалар киради. Қуйида уларга қисқача таърифлар келтирилади (**16-илова**).

Давлат таълим стандарти (ДТС) – таълим мазмунига ва унинг ўзлаштириш сифатига қўйиладиган талаблар мажмуини ташкил этади, яъни стандарт таълим мазмунининг ўзлаштириш даражасини белгилиб берувчи меъёрий ҳужжат.

Намунавий, танч ўқув режалари таълим мазмунидан келиб чиқиб, академик лицейлар ва касб-ҳунар коллежлари тайёрлов йўналишлари бўйича алоҳида тузилади. Таянч ўқув режалари ўрта махсус, касб-ҳунар таълими муассасаларининг ишчи ўқув режаларини ишлаб чиқиш учун асос ҳисобланади. Таянч ўқув режасида ўқув йили 40 ҳафта ва 2 семестрдан иборат. Ҳар бир семестр 20 ҳафтани ўз ичига олади. Ўқув режаси лойиҳаси шу соҳада тажрибага эга бўлган мутахассислар гуруҳи томонидан тайёрланади. Ўқув режаси лойиҳаси Республика комиссиясига тасдиқлаш учун тақдим этилади. Айрим ҳолларда ўқув режаси лойиҳаси Марказнинг Илмий-методик кенгаши томонидан ҳам тасдиқланиши мумкин.

Ўқув режалар қуйидагича бўлади: намунавий, таянч ўқув режаси ва ишчи ўқув режаси. Ишчи ўқув режаси муайян таълим муассасаси учун ўқитиш жараёнининг календар тузилмасини ва босқичларини ифодалайдиган, намунавий ўқув режаси асосида ишлаб чиқиладиган ҳужжат ҳисобланади. Намунавий ўқув режа таянч ўқув юртлиги томонидан ишлаб чиқилади ва тасдиқланади.

Фанларнинг ўқув намунавий дастури муайян предметлар бўйича таълим мазмунининг зарурий минимумини ва ўқув материалларини ўзлаштириш даражасини батафсил очиқ берувчи ҳужжат ҳисобланади. У мутахассис фан ўқитувчилари томонидан тузилади ва ЎМКХТ Маркази томонидан тасдиқланади.

Ўқув фани дастури таълим мазмуни, унинг ўқувчилар томонидан ўзлаштирилишининг энг мақбул усуллари, ахборот манбалари кўрсатилган меъёрий ҳужжатдир.

Фаннинг ўқув дастури ўқув жараёнининг мазмуни ва сифатини белгиловчи меъёрий ҳужжатдир. Ўрта махсус, касб-хунар таълими муассасаларида таълим ўқув режасидаги ҳар бир фан, махсус ва факультатив курс бўйича тасдиқланган ўқув дастурларига мувофиқ олиб борилиши шарт.

Фаннинг ишчи ўқув дастури намунавий ўқув дастур асосида яратилади. Ишчи ўқув дастурида фан бўйича режалаштирилган ўқув соатлари асосида мавзуларнинг соатлардаги тақсмоти (ушбу тақсмотни 10% гача ўзгартириш имконияти ҳисобига олинган ҳолда), мавжуд ўқув-услубий ва техникавий

таъминот, амалий ва лаборатория машғулотларининг соатларидаги аниқ рўйхати келтирилади.

Дарслик – давлат таълим стандарти, ўқув дастури, услубиёти ва дидактик талаблари асосида белгиланган, миллий истиқлол ғояси сингдирилган, муайян ўқув фанининг мавзулари тўлиқ ёритилган, тегишли фаннинг асосларини мукаммал ўзлаштиришга қаратилган ҳамда турдош таълим йўналишларида фойдаланиш имкониятлари ҳисобга олинган нашр. Ҳар бир таълим турининг мақсад ва вазифаларини қамраб олган, билим олувчиларнинг ёши ва бошқа хусусиятларини ҳисобга олган ўз дарсликлари бўлади. Дарсликда назарий маълумотлардан ташқари, амалий тажриба ва синов машқлари бўйича зарур кўрсатмалар берилади.

Ўқув қўлланма – дарсликни қисман тўлдирувчи, муайян фан дастури бўйича тузилган ва фан асосларининг чуқур ўзлаштирилишини таъминловчи, айрим боб ва машғулотлар ечимига мўлжалланган нашр. **Услубий қўлланмалар** таълим муассасасининг илмий-услубий кенгаши томонидан тасдиқланади.

Дарсликлар қўлёзмаси тайёр бўлгандан кейин ички ва ташқи тақриздан ўтказилади, таълим муассасасидаги эксперт комиссияси кўригидан ўтиб, тегишли хулоса олгандан сўнг мутасадди кафедра йиғилишидан ўтади, кейин таълим муассаси илмий-услубий кенгашидан ўтади ва нашрга тавсия этиш ҳақидаги таклифни Вазирликнинг Мувофиқлаштирувчи кенгашига тақдим этади. Мувофиқлаштирувчи Кенгаш қошидаги экспертлар кўригидан ижобий ўтгандан сўнг мазкур Кенгашнинг нашр этишга рухсати ҳақидаги қарорини олади.

Таълим воситалари – таълим-тарбия жараёни сифати самарадорлигини ошириш кўп жиҳатдан таълим воситалари билан қай даражада таъминланганлигига боғлиқ бўлади. Таълим жараёнини амалга оширишда ёрдам берувчи воситаларга таълим воситалари дейилади. Таълим воситалари учга бўлинади: аниқ, техник ва чоп этилган ўқув материаллари (**17-илова**)

Аниқ таълим воситаларга ўқитишда қўлланиладиган барча аниқ воситалар, хусусан: машина, тарактор, жиҳоз, дастгоҳ, тайёр маҳсулотлар ва ҳақозалар киради. Техник воситаларга проектор, кино аппарат, ўқув телевиденияси, ведиомагнитофон, компьютер ведиофильмлар, мультимедиа

ва бошқалар киради. Бундан ташқарии синф доски, доска-стенд, доска-блокнот, кодоскоплар ҳам техник воситаларга киради. Чоп этилган ўқув материалларига барча чоп этилган ўқув ва кўргазмали материаллар киради. Жумладан, дарслик, ўқув қўлланмалари, тарқатмали материаллар, ишчи варақалари, назорат (тест) варақалари, маъруза матнлари, жадваллар, йўл-йўриқ хариталари, топшириқ карточлари ва бошқалар.

1. Ўқитувчи учун воситалар: ўқув предметини ўқитиш методикаси бўйича қўлланмалар, шахсий методика, мураккаб масалалар бўйича методик тавсиялар, ўқитувчилар томондан тайёрланган методик ишланмалар, мантикий структура ва бошқалар.

2. Ўқувчи учун восита: дарслик, ўқув қўлланма ёки ўқитувчининг маъруза матнлари, жадваллар, йўл-йўриқ хариталари, топшириқ карточкалари ва бошқалар.

3. Дарс ўтиши учун восита: плакатлар, диаграммалар, моделлар, макетлар, эталонлар, намойиш қилиш жиҳозлари, лаборатория Амалий ишларини ўтказиш учун жиҳозлар, диафильм ва бошқалар.

Танлаб олинган метод, шакл ва воситалар бир-бирини тўлдириши яъни уйғунлашуви керак. Чоп этилган ўқув материаллари таълим олувчиларнинг мустақил ишлаши ва уларнинг фаоллашувига кўмаклашади. Шунингдек, ўқитувчи учун юқорида келтирилган таълим воситаларини дарс ўтиш жараёнида тўғри танлаши муҳим аҳамиятга эгадир.

Синф доскаси – ўқув материални визуал намойиш қилишнинг анъанавий ва қулай воситасидир. Ундан ўқув материалнинг асосий таянч нуқталарини белгилашди ёки бирор нарсани тез ёзиш лозим бўлганда фойдаланиш жуда қулайдир. Бундан ташқарии синф доскаси таълим муассасасининг ҳар бир ўқув хонасида мавжуд.

Камчилиги: янги материални тушунтириш учун доскада ёзилганларни ўчиришга тўғри келади, аввал ёзилганларни қайта кўрсатиш имкони бўлмайди. Бундан ташқари ўқитувчи доскага ёзаётганида таҳсил олувчиларга тескари ҳолатда бўлиб, уни эшитиш қийин бўлади.

Доска-стенд– машғулотларда ўқув мунозаралари, ақлий ҳужум, гуруҳ ишлари ва бошқа муҳокамалар натижаларини ҳужжатлаштиришда фойдаланиладиган ўқитишнинг техник воситасидир. Бунда, стендга ўша катталиқдаги қоғоз қўйилади ва унга турли рангдаги ҳамда шаклдаги карточкалар ёпиштирилади. Машғулот давомида стенда мазкур карточкалар ёрдамида иловалар, тузилмалар, шарҳлар ва шу кабиларни тузиш мумкин. Унинг афзаллиги шундаки, карточка (илова, тузилма, шарҳ) лар жойлашувини хоҳлаган вақтда ўзгартириш имконияти мавжуд. Шунингдек, доска-стенд билан ишлаганда қисқа вақт давомида барча таҳсил олувчиларнинг фикр-мулоҳазалари ва ғояларини қамраб олиш ва қайд этиш имконига эга бўлинади.

Кодоскоп (графопроектор) – шаффоф плёнкадаги тасвир (слайд) ниэкранга проекциялаш учун қўлланиладиган жиҳоз ҳисобланади. Ундан маъруза вақтида материалларни намойиш қилиш учун, шунингдек, гуруҳ ишлари тақдимида ёрдамчи восита сифатида фойдаланилади. Кодоскоп

фойдаланиш учун қулай, мослашувчан восита бўлиб, бир марта фойдаланган плёнкадан кўп марта фойдаланиш мумкин, бундан ташқарии доска бўлмаган ҳолларда асосий тушунчалар, ғоялар ва натижаларни ўқитувчи плёнкага фломастер ёрдамида тўғридан-тўғри ёзиб кўрсатиши мумкин.

Тарқатмали материаллар – таълим олувчилар учун ўрганилаётган мавзуга оид асосий маълумотларни ўз ичига олган, ҳажми унча катта бўлмаган (1, 2 варақ) ёзма ўқув материали ҳисобланади. Мазкур материаллар Машғулот ишини қизиқарли қилиш имконини бериб, кўп ҳоллардатаълим олувчилар учун мустақил равишда ўқиб чиқиб муҳокама қилиш учун мўлжалланган бўлади.

Ўқитиш методлари ва уни ташкил этиш шакллари

Ўқитиш (таълим) методи кўпинча ўқитувчининг ўқувчилар билимларни чуқур, онгли ва мустақил эгаллаб олишларига қаратилган ва ўқувчилар билиш фаолиятини бошқаришни таъминлайдиган фаолият усуллари сифатида таърифланади.

МЕТОД-юнонча атама бўлиб, у мақсадга эришиш йўлини билдиради – муайян маънода тартибга солинган фаолият. Ўқитиш методлари ўқув жараёнининг муҳим таркибий қисми ҳисобланади.

Таълим методи, бу ўқитувчи ва ўқувчининг тартибга солинган ўзаро алоқадаги фаолияти, ўқитиш жараёнида таълим ва ривожланиш масалаларини ҳал қилишга қаратилган фаолиятдир

Таълим методлари ҳозирги вақтда қуйидагича классификацияланади:

- а) *билим олишнинг асосий манбаи бўйича* (оғзаки, кўргазмали ва амалий);
- б) *ўқитувчи фаолияти шакллари бўйича* (ўқитиш методлари) ва ўқувчилар фаолиятининг шакллари бўйича (таълим (олиш) методлари);
- в) *фикрлаш, эслаб қолиш ва билим олиш фаоллигининг характери бўйича* (репродуктив, изоҳли-кўргазмали, муаммоли-изланишли, тадқиқотли);
- г) *хулоса чиқариш турлари бўйича* (индуктив, дедуктив) (18-илова).

Ўқитишнинг оғзаки, кўргазмали ва амалий методлар. Агар ўқувчилар асосий ўқув ахборотини ўқитувчининг оғзаки мулоҳазалари ва исботлари жараёнида ёки дарслик матнлари асосида олсалар, бундай методлар **оғзаки**: тушунтириш, ҳикоя, суҳбат, баён, изоҳ, ва ҳоказо методлар жумласига киради. Оғзаки методлардан фойдаланиш жараёнида кўргазмали қуроллардан фойдаланиш мумкин. Аммо, улар ёрдамчи ўрин ўйнайдилар (18-илова).

Кўргазмали методлар деганда таълим жараёнида қўлланиладиган кўргазмали қуроллар ва техника воситаларига кўп даражада боғлиқ бўлган ўқув материални ўзлаштириш шакллари тушунилади.

Машқлар, мустақил топшириқлар, амалий ва лаборатория ишлари асосида ўқув материални эгаллаш шакллари таълимнинг **амалий методлари** жумласига киради.

Ўқувчиларнинг ўқув материални эгаллашлари асосан хотиранинг эслаш функциясига асосланган методлар **репродуктив методлар** дейилади.

Изоҳли-кўргазмали методлар янги мазмунни ўрганишнинг турли шаклларида фойдаланилади. Изоҳли-кўргазмали методлар икки қисмга

бўлинади: биринчи қисмда назарий маълумотлар берилса, иккинчи қисмда оғзаки тарзда ҳам, кўргазмали қуроллар ёрдамида ҳам маълумотлар берилади.

Муаммоли-изланишли методлар. Ўқувчилар онгида проблемали вазият ёки илмий изланишларни ташкил этувчи методлар муаммоли-изланишли методлар дейилади.

Ўқувчилар ўқитувчи раҳбарлигида айрим тадқиқот вазифалари ва ишларни бажаришлари, мустақил кузатишлар, уларни ёзиш ва натижаларни таҳлил қилишлари каби методлар *тадқиқот* методлари дейилади.

Шунингдек, фаол ўқитиш методлари – ҳозирги вақтда таълим муассасаларида ўқитишнинг икки хил тури яъни, анъанавий ва ноанъанавий ўқитишнинг замонавий методлари қўлланилмоқда. Ўқитишнинг замонавий методларини қўллаш ўқитиш жараёнида юқори самарадорликка эришишга олиб келади. Анъанавий ўқитиш жараёнида асосан ўқитувчи авторитарлик билан дарсни олиб борса (субъект-объект), ноанъанавий ўқитиш жараёнида эса ўқувчи шахсига эркинлик бериш, муносабатларни демократлаштириш (субъект–субъект) асосида дарс жараёнлари ташкил этилади.

Анъанавий (суст) ва ноанъанавий (фаол) ўқитиш жараёнида ўқувчилар билимларини ўзлаштириш самарадорлигини 19-илова орқали кўришимиз мумкин.

Дарс жараёнларида юқори самарадорликка эришиш учун қуйидаги фаол ўқитиш метод (усул) ларидан фойдаланиш мумкин (18-илова):

1. Ақлий хужум. Бу усулда ўқитувчи томонидан муаммоли топшириқ (савол) берилади ва барча ўқувчиларнинг фикр – мулоҳазалари тўпланади. Дарсда қатнашаётган ўқувчилар бирлашган ҳолда қийин муаммони ечишга ҳаракат қиладилар: уни ечиш учун шахсий ғояларини илгари сурадилар.

2. Гуруҳ (жуфт) бўлиб ишлаш. Дарс қатнашчилари кичик гуруҳларга (4-5 ўқувчи) бўлинган ҳолда ёки жуфт бўлиб ўқитувчи томонидан берилган топшириқни бажаришади.

3. Баҳслар. Ўқув гуруҳини икки командага бўлган ҳолда, бирор мавзу бўйича ўзаро баҳс, фикр алмашинув тарзида ўтказилади.

4. Меҳмон машқлари (уларни кутиб олиш). Дарс жараёнларида борор мавзунини таълим муассасаларига тегишли бўлмаган мутахассис иштирокида ўтказиш. Мутахассисни чақириш, уни кутиб олиш, дарс жараёнини ташкил этиш, кузатиб қўйиш каби барча ташкилий ишлар ўқувчилар томонидан бажарилади.

5. Анкета ўтказиш. Касбийфанларни ўқитиш давомида ҳар бир бўлим, боб яқунлангандан сўнг, ўқитувчи анкета сўровлари ўтказилади.

6. Оғзаки ва ёзма машқлар. Оғзаки машқлар таълим олувчиларнинг нутқ маданияти ва мантиқий тафаккурини тараққий эттириш, уларнинг билиш имкониятлари билан боғлиқ.

Ёзма машқларнинг асосий вазифаси – керакли кўникма ва малакаларини шакллантириш, чуқурлаштириш ва мустаҳкамлашдан иборат. Бу машқлар

орқали таълим олувчиларнинг ҳуснихатлари, хатосиз ёзиш каби кўникмалари шакллантирилади.

7. Тез ўқиш. Оғзаки машқлар таълим олувчиларнинг нутқини, ҳар хил сўзларни, атамаларни, терминларни тўғри талаффуз қилиш кўникмаларини шакллантирувчи усулдир.

8. Ўз-ўзини аттестация қилиш. Ҳар бир таълим берувчи ва таълим олувчи ўз фаолиятини назорат қилишга қаратилган усул.

9. Натижаларни таҳлил қилиш. Таълим берувчи таълим олувчиларга қўйган баҳолар натижасини, дарс машғулотида қўйилган мақсадга қай даражада эришилганлиги таҳлил этилади.

10. Аудиокассеталар эшитиб, уни ҳикоя қилиш. Касбий фанларда ўқув материални аудиокассеталарга ёзиб, уни таълим олувчиларга эшиттириш ва уларнинг ҳикояларини тинглаш.

11. Видиоматериаллардан фойдаланиш. Дарс жараёнида мультимедиа тизимидан, видеоёзувлардан, кодоскоп, пректор, ўқув телевидениеси, ахборотни дисплейда акс эттирувчи компьютерлардан фойдаланиш.

12. Тадқиқот. Таълим олувчиларнинг айрим тадқиқот ишларни яъни диплом ва курс лойиҳалари, битирув ишларини илмий асосланган ҳолда мустақилбажаришлари, уларни ёзиш ва қўйилган мақсад ва натижаларни таҳлил қилишлари тадқиқот усулидир.

13. Пантомимо. Таълим олувчилар томонидан ўқув ахборотларини сўзсиз, фақат ҳаракатлар орқали бир-бирларига етказиши.

14. Импровизация. *Дарс машғулотида ўқувчиларнинг ностандарт вазиятларни таълим олувчиларнинг мустақил ҳал эта олишлари.*

15. Кузатиш ва маълумотларни етказиш. Таълим олувчиларнинг бир –бирларини кузатишлари ва қўйилган муаммо бўйича маълумотларни етказиши.

16. Музёрап. Таълим берувчи ва таълим олувчилар ўртасидаги «тўсиқни» йўқотишга қаратилган усул.

17. Ўйинлар. Ишбилармонлик ёки ролли (вазиятли) ўйинлар – муаммоли вазифанинг бир туридир. Фақат бу ўринда, матнли материал ўрнига ўқувчилар томонидан роллар ўйналадиган ҳаётий вазият саҳналаштирилади.

18. Лойиҳалаш ишлари. Бу усул билим ва малакаларни, таҳлил қилиш ва баҳолашни назарда тутувчи таълимнинг мажмуавий усулини амалга оширади. Лойиҳа усулида ўқувчилар режалаштиришда, ташкил қилишда, текширишда, таҳлил қилишда ва бажарилган ишнинг натижаларини баҳолашда кўпроқ иштирок этадилар.

19. Китоб билан ишлаш. Ушбу усул таълим олувчиларнинг ўқув материални мустақил ўзлаштиришини, ўз – ўзини текширув малакаларини, берилган матннинг мазмунини тўлиқ ва онгли равишда баён эта билишига қаратилган усулдир.

20. Индивидуал (амалий) усул. Таълим олувчилар фаолиятида олинган билимларини амалий вазифани ечишга қаратадилар. Назарий олинган билимларни амалиётга тадбиқ қилишдир.

21. Кўргазмали материаллар (сетка, диаграмма, карта, фотография, санъат асарлари, плакатлар) биланишлаш. Таълим олувчиларни мустақил равишда кўргазмали материаллар билан ишлаши ва уларни тайёрлашлари.

22. Сухбатлашишлар. Бу ўқитиш ва ўқишнинг диалогик, савол – жавоб усулидир. Сухбат индивидуал ва гуруҳ шаклида ўтказилиши мумкин.

23. Вазиятларни ўрганиш. Таълим муассасаларида вужудга келадиган стандарт вазиятларни ўрганиш ва уни ҳал этиш йўллари ишлаб чиқиш.

24. Пинборд. Бу усулнинг моҳияти шундан иборатки, унда мунозара ёки ўқув сухбати амалий усул билан боғланиб кетади. Таълим олувчилар ахборотлари, маълумотлари доскада тартиб билан жойлаштирилади.

25. Бошқаларни ўқитиш. Бу усулда таълим олувчилар қўйилган муаммо бўйича бир – бирларига ахборотлар ва маълумотларни ўргатадилар.

26. Давра сухбати. Таълим олувчилар давра столида ўтириб, бир–бирларининг саволларига конверт орқали жавоб ёзишади.

27. Баҳолаш. Қўйилган мақсадга эришилганликни аниқлаш мақсадида таълим олувчиларни таълим берувчи орқали ёки бир–бирларини баҳолашлари.

Юқорида санаб ўтилган таълим методлари таълим муассасалари дарс жараёнларида ўқитиш самарадорлигини оширишга хизмат қилади.

Ўқитишни ташкил этиш шакллари ўқитувчи ва ўқувчининг белгиланган тартибда ва маълум меъёردа ўтказиладиган фаолиятларининг ташқи ифодасидир.

Педагогикада ўқитишнинг уч хил кўриниши мавжуд: 1) ташкилий (якка таркибда, жуфтликда, кичик гуруҳда, гуруҳлараро, синфда, таълим муассасасида); 2) дарс ўтказиш жойига кўра (ўқув хоналарида, ўқув хоналаридан ташқарида); 3) ажратилган вақтига кўра (бир соатлик дарслар, кўшма дарслар (80 дақиқалик), кўнғироксиз дарслар (4-6 соатлик, яъни анжуманлар, коллоквиумлар, семинар, амалий машғулотлар, тадбирлар ва ҳ.к.)) **(20-илова)**

Ўқитувчи коллеж ўқувчиларини ўқитишда ҳар бир ўқувчи ўзига белгиланган топшириқни бажараётганда ёки ўқитувчи бутун гуруҳ билан шуғулланганда ҳам, у ҳар бир ўқувчи билан алоҳида-алоҳида ишлайди. Ўқитувчи дарс ўтказиш жойига кўра дарснинг мавзусига қараб ўзи танлайди, хусусан дарс хоналарида ёки дарсдан ташқарида (ишлаб чиқариш корхоналари, цехлар, медицина пунктлари ва ҳ.к.). Ҳар икала ҳолатнинг ҳам афзаллик томонлари мавжуд. Масалан, ўқитувчи дарс хоналарида ўқитишнинг тушунарлилиги, тежамлилиги, изчиллиги, пишиқлилигини таъминлаш ҳамда ўқувчилар жамоасини таркиб топтириш учун шароит

яратишидадир. Бунда ўқитувчининг ўрни катта, у таълим-тарбия жараёнининг ташкилотчиси ва бошқарувчисидир.

Кўнғироқсиз дарсларнинг асосий шакллари маърузалар, семинарлар ва шу кабилардир. Унга ўқув жараёнининг алоҳида гуруҳларга бўлиниши ва ҳар бир гуруҳда ўқув жараёнининг ихтисослашган шакллари (анжуманлар, коллоквиумлар, семинар, амалий машғулотлар, тадбирлар ва ҳ.к.) нинг бўлиши мумкин. Ўқитишнинг бундай кўринишида турли ўқув гуруҳлари – оқимлар, гуруҳлар, кичик гуруҳчалар ташкил қилинади. Бундан ташқари айрим ўқувчилар билан индивидуал яъни, яқка тартибда режа асосида шуғулланишлари мумкин.

Билим, кўникма ва малакаларни текшириш ҳамда баҳолаш

Таълим муассасалари ўқувчиларининг билим, кўникма ва малакаларини текшириш деганда, уларнинг фанлардан олган назарий ва амалий ўзлаштириш сифатлари натижаларини аниқлашнинг хилма-хил усуллари тушунилади. **Баҳолаш** – бу хоҳ назарий, хоҳ амалий билим, кўникма ва малакалар бўлсинки, уларнинг сифат натижаларига қараб, баҳолаб фикр юритиш тушунилади. Баҳолашнинг қуйидаги турлари мавжуд (21-илова):

1. Текширув
2. Савол ва жавоблар
3. Ҳар хил саволларни танлаш
4. Ўзини – ўзи баҳолаш
5. Тенгдошининг баҳолаши
6. Устозларнинг фикрлари
7. Ҳар хил тавсиялар
8. Рейтинг
9. Презентациялар (Такдимотлар)
10. Интервью
11. Тестлар
12. Видеокамера ёки инсон кузатиши
13. Микротопшириқлар
14. Учинчи кишининг баҳолаши (масалан, иш берувчи)
15. Лойиҳалар орқали баҳолаш.

Ўзлаштиришни текшириш ва баҳолаш ўқитишни бошқаришнинг муҳим таркибий қисмидир. У ўқитувчи ва таълим олувчиларга режалаштирилган ахборот ва маълумотларни бериб, «тескари алоқа» вазифасини бажаради, бу эса ҳар иккаласига ҳам ўқув фаолияти мақсадга мувофиқ тузатишлар имконини беради.

Билимларни текшириш ва баҳолашнинг таълимий аҳамияти шундан абортки, бунда ўқув материалининг ўзлаштирилганлиги ҳақида таълим берувчи ҳам, таълим олувчи ҳам муайян маълумотга эга бўлади. Баҳолаш натижасида, таълим берувчи учун таълим олувчиларнинг нимани билиши ва нимани тушунмаслиги, қайси материал яхши ўзлаштирилгану, қайси бири ҳали етарли даражада ўзлаштирилмаганлиги ёки умуман ўзлаштирилмаганлиги маълум бўлди. Бу таълим олувчининг билиш фаолиятини ташкил эти шва бошқариш учун асос бўлиб ҳисобланади.

Таълим берувчи ўз ишининг афзалликларига ва камчиликларига танқидий баҳо беради. Ўз иш методларига тузатишлар киритади. Шунингдек, баҳолаш натижалари таълим берувчининг ўқув дастуридаги материалларни таълим олувчиларнинг билиш имкониятлари нуктаи назаридан қайта кўриб чиқиши ва баҳолаши учун жуда муҳимдир.

Ўқувчиларнинг билим, кўникма ва малакаларини назорат қилиш (текшириш) ва баҳолашнинг тарбиявий аҳамияти шундаки, бунда таълим олувчиларнинг ўқишга, ўз ютуқлари ва муваффақиятсизликларига нисбатан муносабати шаклланади, қийинчиликларни енгиш истаги пайдо бўлади.

Билимларни назорат қилиш ва баҳолаш давлат аҳамиятига эгадр. Баҳолаш натижаларини умумлаштириб, таълим муассасаси жамоасининг таълим-тарбия соҳасидаги фаолиятига, коллеж ўқувчиларининг умумий ўзлаштириш даражасига баҳо берилади ва тегишли хулосалар чиқарилади. Давлат таълим стандартларида давлат томонидан кўйилган талаблар нечоғлик бажарилаётганлиги аниқланади.

Баҳолаш натижасида нафақат таълим олувчининг, балки таълим берувчининг ҳам кучли, кучсиз томонлари, шунингдек, ўқув жараёнидаги камчиликлар ҳам аниқланади. Таълим воситалари, режалар, таълим жараёнини ташкил этиш сифатига ҳам баҳо берилади.

Инновацион педагогика

Инновация педагогик муаммолар ечимини излаш, таълим соҳасида инновацион жараёнларнинг бориши, хусусиятлари, мазмуни, таркиби ва классификациясини текшириш натижаларини таҳлил қилиш билан боғлиқ.

«Инновация» тушунчаси биринчи марта XIX асрда маданиятшунослар изланишлари натижасида пайдо бўлди ва бир маданият элементларини бошқасига жорий қилиш маъносини билдирган. Унинг бу маъносиэтнографияда ҳозиргача сақланиб қолган.

XX аср бошларида бирор билим соҳасига янгиликларни киритиш ва кўллаш Фани юзага келди. У маҳсулот ишлаб чиқариш соҳасида техник янгиликларни киритиш қонуниятларини ўргана бошлади. 30-йилларда АҚШ да «инновацион фирма сиёсати», «инновацион жараён» атамалари пайдо бўлди. 60-70 йилларда арбда фирмалар ва бошқа корхоналар амалга ошираётган янгиликларни эмперик текширишлар кенг қулоч ёйди.

Олимлар янгиликлар киритиш ва текширишни уч босқичга ажратадилар:

Биринчи босқич – янгиликлар муваффақиятига ёрдам берувчи ёки тўсқинлик қилувчи омилларни ўрганиш ва турли хил янгиликларнинг эмперик маълумотларни таҳлил қилиш билан боғлиқ.

Иккинчи босқич – янгиликлар киритиш жараёнининг ўзини бир соҳа муҳитидан иккинчи соҳага олиб ўтиш механизминини ҳисобга олиш билан биргаликда ўрганиш деб қарайдилар.

Учинчи босқич – тадқиқотчи диққати турли хил инновацион вазиятларни таҳлил қилиш, таваккалчиликни, баҳолаш методларини ишлаб чиқиш, янгиликларни киритиш соҳасида тавсияномалар юзага келтиришларига қаратилади.

Педагогик инновацион жараёнларни арбда 50-йиллар охирларидан бошлаб, бизнинг мамлакатимизда эса кейинги 10 йилликдан бошлаб олимлар махсус ўргана бошладилар. Жаҳон педагогик жамоатчилигининг қизиқиши махсус инновацион хизмат, нашриёт фаолияти журнал ва инфор­мацион мақолалар кўринишида пайдо бўляпти. Хусусан, ЮНЕСКО қошида таълимни ривожлантириш ғосиё педагогик иновациялар маркази мавжуд бўлиб, дунёдаги турли мамлакатлардаги педагогик янгиликларни умумлаштириб, таълим масалалари бўйича халқаро бюро билан биргаликда педагогик жамоатчиликка махсус нашрларда улар ҳақида маълумотлар тарқатади.

Бизнинг мамлакатимизда педагогик инновациянинг ривожланиши кенг жамоатчи педагоглар ҳаракати, таълим муассасасининг тез ривожланишига бўлган талаб ва уни педагоглар амалга ошира билмасликлари ўртасида юзага келган қарама-қаршиликлар билан боғлиқ. Шу сабабли янги билимларга бўлган талаб, янги «янгилик», янги «инновация», «инновацион жараён» каби тушунчаларни англаш талаби ортди. «**Инновация**» сўзи латин сўзидан келиб чиққан бўлиб, у «**янгилик киритиш**» деган маънони билидиради.

7-Маруза

Тема: Педагогик такт ва уни эаллаш йўллари. Педагогик таъсир этиш усуллари

Режа:

1. Педагогик такт ҳақида тушунча.
2. Педагогик техника ва тактларни эгаллаш йўллари.
3. Ўқитувчи шахсининг ўқувчи шахсига таъсири.
4. Педагогик техникаси ўқитувчи фаолиятини тартибга солувчи шакл сифатида.

Педагогик техника ўқитувчига ўқув фаолиятида ҳам зарур бўлган умумий педагогик малакалар мажмуидан ташкил топади. Аввало, педагогик техниканинг таркибий қисми сифатида ўқитувчининг нутқ маданиятини, яъни саводли гапириш, уз нутқини чиройли ва тушунарли, таъсирчан қилиб баён этиш, уз фикр ва хис-туйғуларини сўзда аниқ ифодалаш малакаларини айтиб утиш мумкин.

Педагогик техниканинг бош таркибий қисми педагогнинг мимик ва пантомимик ифодалигидир. Аниқ имоишора, маъноли қараш, рағбатлантирувчи ёки истехзоли табассум педагогик таъсир кўрсатишда кўп сўзли тушунтириш ёки эътироз билдиришга қараганда анча самарали муомила воситалари ҳисобланади.

Педагогик ўзаро таъсир кўрсатишда ўқитувчининг уз хиссий психик ҳолатини бошқариш, ўзида энг қулай хиссий (ижодий) жиддийлик даражасини ва умидбахшлик, хайрихошлик кайфиятини саклаш ўзининг хиссий дам олишини ташкил этиш маҳоратида муҳим рол ўйнайди. Бу маҳорат педагогнинг касбий жихатдан уз-ўзини назорат қилишини таъминлайди. Кўп йиллар давомида соғлом асаб тизимини саклаб қолиш,

асабий бузилишилардан, хиссий ва аклий зерикишдан ўзини тийишга ёрдам беради.

Шундай қилиб, ўқитувчининг педагогик техникаси - бу шундай бир малакалар йириндисидирки, у тарбияланувчилар куриб ва эшитиб турган карсалар оркали уларга уз фикрлари ва қалбини етказиш имконини беради. Болалар билан бевосита муомила қилишда педагогнинг худди ана шу малакалари ёки уларнинг йуклиги унинг хулк атворида намоён бўлади. Тарбиячи, ўқитувчи хар бир ишни ташкил этишни, юришни, хазиллашишни, кувноқ, жахлдор бўлишини билиш лозим. У ўзини шундай тутиши керакки, унинг хар бир харакати тарбияланувчиларга намуна булсин, Педагогик техника ўқитувчи малакаларининг шундай йигиндисидирки, у ўқитувчининг энг яхши ижодий хулк атворига, бошқача қилиб айтганда, хар қандай педагогик вазиятда тарбияланувчиларда самарали таъсир кўрсатишга ёрдам беради. Мукамал педагогик техника педагогнинг вақти ва кунларини ижодий иш учун бушатиб беради. Педагогик ўзаро таъсир кўрсатиш жараёнида болалар билан муомила қилишда зарур сўзни топиш ёки муваффақиятли чиқмаган гап охангини тушунтиришга уз фикрини чалгитмаслик имконини беради. Педагогик техникани эгаллаб олган ўқитувчи овози бўғилгандан ёки ўзининг иш билан борлик булмаган қандайдир кечинмаларини унутишни билмасликдан азобланиб юрмайди. Демак, педагогик техникани эгаллаш ўқитувчининг уз касб маҳоратидан каноатлантириш даражасини ўсишига олиб келиши мумкин.

Педагогик техниканинг хамма учун умумий бўлган малакаларини тадбик этиш сохасини педагогнинг болалар билан бевосита муомиласини караб утамик, Ривожланган педагогик техника ўқитувчига ўқувчилар билан муомила килганда зарур. Сўз, гап, оханг, қараш, имо-ишорани тез ва аник топиш, энг уткир ва кутилмаган вазиятларда осойишталикни ва аник фикр юритиш, тахлил қилиш қобилиятини саклаб қолиш имконини беради.

Бундан ташкари ҳақиқий педагог таъсир кўрсатишда ўқитувчининг педагогик техника сохасидаги барча малакалари бир вақтда намоён бўлади. Нутқ, имо-ишора, мимика, харакат билан бирга содир бўлади. Узликсиз ўзини тутабилиш, таъсирчанвоситаларга берилмаслик имконини беради.

Индивидуал педагогик техника педагогнинг ёши, мижози, феъл атвори, сихат-саломатлиги, анатомик, физиологик хусусиятларига анча боғлиқбўлади.

Педагогик техниканинг шаклланиши шахсинг сифатларига хам таъсир кўрсатади. Чунончи, нутқни ифодали, соф, саводли бўлиши устида ишлаш, фикрлашнинг равон бўлишига таъсир килади. Психик фаолиятни мустакил тартибга солиш усулларини эгаллаш, феъл атвор билан бўлган хиссий вазминликнинг ривожланишига олиб келади. Педагогик техника малакаларининг шаклланиш даражасида ўқитувчининг умумий маданияти, имкониятлари номоён бўлади. Агар педагогнинг нутқи кашшок ва тартибсиз бўлса, булар-булмас сабаблар билан уз хиссиётларига эрк берса, тарбияланувчи хиссиётига таъсир килмайди.

Педагогларнинг ўқувчилар билан бевосита мулоқоти тарбияланувчиларга таъсир кўрсатади. Бу жараёндан икки томонлама ахборот алмашилади. Яъни, педагог бошқариш субъектидан объектга "ўқувчилар"га боради. Ва аксинча объект субъектга боради. Педагог бевосита шахслараро муомиладан уз тарбияланувчилари умуман жамоа, ундаги ички жараёнлар хақида гоят хилма-хил ахборотга эга бўлади ва х.к.

Педагогик муоилага воситаси оркали қандай ахборот олишни қараб чиқар эканмиш, ўқувчининг шахси хақидаги ахборотини муҳимлигини алоҳида таъкидлаб утиш керак. Бевосита муоилага шахсининг гоятхилма хил шароитларда ва кўринишларда урганишга имкон беради, У фақат шахсининг хулқ атворида намоён бўладиган эркин ва энг таъсирчан ташқи белгиларигина қайд этиш имконини бериб қолмайди. Педагог ўқувчилар билан муоилага қилар экан, жуда майда деталларни ҳам англаб олишга қодир бўлади, бу деталлар сиртдан қараганда унчалик ахамиятли бўлмай шахсда содир булаётган, уни тушуниш учун жуда муҳим бўлган зарур ички жараёнлар кўринишларининг аломатлари буйича бўлиши ҳам мумкин, Бу ҳол шахсни чуқур тушуниш имконини беради, ташқи қатлам остида бошқа усуллар билан аниқлаб бўлмайдиган нарсаларни топиш имконини беради. Педагоглик фаолияти кишини ўзи дуч келадиган ҳодисаларни таҳлил этиш ва умумлаштириш тажрибаси билан бойитади. Бу эса уз шериклари ахволини фахмлаб, билиб олиш ва улар хақида ҳукм юритиш қобилиятини оширади. Нихоят педагогнинг ўқувчилар билан қундалик муомиласи шунга олиб келадикки, у ўқувчиларнинг хатти ҳаракатларидаш чуқур маъно ва ҳақиқий сабабини турли вазиятларда пайқаб олади, бунинг учун намуна сифатида ўзи тез-тез қайд қилган далиллардан ва ўқувчиларнинг хулқ-атвор усуллардан фойдаланилади, Бу нарсга педагоглик фаолиятида айниқса сезилиб туради. Бу қонуний бир ҳолдир. Чунки "Биз қундалик хаётда одамлар билан муомилада булар эканмиш , уларнинг хулқ-атворини билиб оламиз, чунки биз уни гуё уқигандай" буламиш, яъни хулқ-атворнинг ташқи кўринишлари ахамиятини тушуниб оламиз ва шу тарика контекста ҳосил бўлган ўзинининг ички психологик режасига эга бўлган текстни маъносини очиб берамиш. Бу "уқиш" йўл-йўлақай бўлади, чунки атрофимиздагилар муоилага жараёнида бизда уларнинг хулқига дойр маълум даражада автоматик тарзда мавжуд бўлган психологик маъно ҳосил бўлади.

Ўқитувчининг ўқувчилар билан муомиласи улар уртасидаги узвийликни тулдирувчи вазифасини ҳам бажаради. Шу муносабат билан тарбия узлуксиз жараён эканлигини назарда тутиш керак. Болаларга нисбатан тарбиявий вазифани бажарувчи қатта ёшдаги кишилар, унга доимий таъсир этувчи тизимига эга эмас. Хар бир ўқувчига хар хил таъсирлар оқими етиб боради. Улар бир-бирлари билан унчалик мос қелмаслиги ва маълум даражада бири иккинчисига зид қелиши мумкин. Педагогнинг уз тарбияланувчиларига кўрсатадиган турли туман таъсирлари унга тузатиш қиритишга интилишига боғлиқ. Албатта бунда ўқувчиларга муносабат унинг шахсий сифатларига қараб бошқарилади. Муаммоларнинг қўп ёки оз даражада бўлиши инобатга олинади. Педагогик қобилиятлар структурасида ақл, идқоа, ҳозиржавоблик,

танкид куз билан қараш, собиткадамлик, нотиклик, сўз бойлиги ва хоказолар муҳим роль ўйнайди.

Педагогик қобилиятлар фақат педагогик фаолият самарали бўлиши шартигина эмас, балки кўп жихатдан ўқитувчининг муваффақиятли ишлаши натижасидир. Шу муносабат билан ўқитувчининг ўзида педагогик қобилиятларининг аниқ мақсадни кузлаб таркиб топиши ва ривожланиши катта роль ўйнайди. Тажриба ва махсус тадқиқотлар бунинг батамом ҳақиқий нарса эканлигини кўрсатмоқда. Масалан, шахс хусусиятларини кузатиш ўқитувчининг педагогик тажриба хосил қилишга ҳам, унинг махсус маълумотлар туплашида муҳим урин тутади. Ўқитувчи ўзининг социал психологик кузатувчанлиги билан ўқувчиларнинг турли характер хусусиятлари ва майлларини пайкаб қолиш қобилиятинигина эмас, шу билан бирга уларнинг пайдо бўлиш сабабларини билиб олиш, уларга бу сабабларнинг пайдо бўлиш вазиятига мувофиқ баҳо бериш маҳоратини вахоказоларини ривожлантиришга кодирдир. Агар ўқитувчида ўқувчилар билан муносабатларининг ишонч асосида курилишига йўл-йўриқ бўлсагина, бундай мулоқот руй беради. Тарбия жараёнида бундай йўл-йўриқни амалга ошириш кийин ишдир, лекин бунга бутунлай эришиш мумкин. Албатта, катта ёшдаги кишиларнинг болалар ҳаётига кушилиб кетиши ниҳоятда кийин нарса. Лекин бу муҳитга у яқинлаша олади, анча яқинлашиб боради, Педагогда болалар билан ўзаро ишонч ва дустлик муносабатлари вужудга келгандагина бунга эришиш мумкин.

Ўқувчилар жамоаси билан муомила кўпинча суҳбат, маъруза, ахборот ва хоказолар шаклида бўлади. Биринчи навбатда суҳбатни қандай қилиб ташкил этиш, ўқитувчининг гапларига болаларнинг диққатини тортишмуҳим аҳамиятга эга. Бунинг учун бир неча усуллар бор. Гапни масаланинг куиилишидан бошлаш мумкин. Бу масалада булажак суҳбатнинг маъноси мужассамлашган бўлади. Мавзуга диққатни тортишга уриниб ҳам куриш мумкин. Бунда гапнинг эркин кизикарли фактни маълум қилишдан бошласа бўлади. Кейин уни тушунтириш ва таҳлил қилиш эса муомиланинг мазмунини ташкил этади. Мақола ёки бирон бир асардан парча келтириш ҳам муваффақиятли бўлиши мумкин. Бундан ташқари дархол болаларга булажак суҳбат уларнинг кизикишлари билан боклик эканлигини айтиб утса ҳам бўлади. Мана суҳбатга болаларнинг диққатини жалб қилинди ҳам дейлик. Энди унинг мавзусини анча қиска, лекин етарли даражада аниқ қилиб очиб бериш даражаси туради, буни қандай амалга ошириш мумкин? Масалан, суҳбатни тузишнинг бундай варианты бўлиши мумкин. Дастлаб педагог ўқувчилар онги ва хиссиётига етказмоқчи бўлган асосий фикр қискача баён этилади. Сунгра у очиб берилади. Бунинг учун фактлар, мисоллар ва иллюстрациялар тизими баён қилинади. Бундан эркин такқослашлар, кутилмаган уҳшатишлардан фойдаланиш жуда фойдали бўлади. Шундан кейин ҳулоса чиқариш, яъни суҳбатнинг асосий фикрини бошқача сўзлар билан такқорлаш мумкин. Суҳбат болаларда доимий кизикиш уйғотиш учун бир қатор мураккаб булмаган усуллардан фойдаланиш зарур, энг муҳим сўзлар ва ибораларнинг интонация билан ажратиш кўрсатиш ва аксинча

интонацияни (ургу) узгартириш унчалик муҳим булмаган текстни баён қилиш керак. Овоз ва нутқ оҳангини узгартириш фойдалидир. Сухбатни қандай тугаллаш ҳам муҳим аҳамият касб этади. У турлича бўлиши мумкин. Асосий гоҳларни яна бир марта қисқача баён қилиб бериш мумкин. Уни шеърӣ сатрлар билан тугалласа ҳам бўлади. Агар болаларнинг узлари эшитган нарсалари хақида фикр юритишларини хоҳласа жавобсиз савол билан тугаллаш мумкин.

Мулоқотда ишонтириш, таъсир этиш усулларида фойдаланиш.

Муомала категорияси умумий психология фанининг асосий категорияларидан бири ҳисобланиб, у уз ичига шахслараро муносабатнинг энг муҳим механизмларини қамраб олган. Психология фанида муомала категорияси кенг алоқани мужассамлаштириб, одамлар уртасида ўзаро муносабатни акс эттиради. Муомаланинг энг муҳим таркиби мулоқот саналиб, мотивацияда мотив қандай аҳамият касб этса, у ҳам худди шундай муҳим ролг ўйнайди. Муомала ҳамкорлик фаолиятининг эҳтиёждан вужудга келиб кўп қирралари жараёнидир. Муомала куйидаги таркибий қисмлардан ташкил топган.

1. Коммуникатив (бир томонлама ахборот узатиш).

2. Муомалаузиқча ҳамкорлик фаолиятининг қатнашчилари билан ўзаро ахборот алмашинуви қамраб олган бўлиб, коммуникатив жаба сифатида таъсир қилиши мумкин. Одамлар бир-бирлари билан мулоқотга киришиши жараёнида муомаланинг муҳим воситаларидан бири тилга ва нутқ фаолиятига бевосита муносабат қиладилар.

3. Интерфаол (икки томонлама таъсир) - мулоқотга киришувчиларни ўзаро таъсири, уларнинг нутқ фаолиятида нафақат сўз орқали фикр алмашинуви, балки хатти харакати ва ҳулқ атвори ўзаро таъсир утказиш тушунилади.

4. Ўзаро бир-бирини идрок қилиши, англаши. Бунда мулоқотга киришувчилар ўзаро бир-бирини идрок қилиши жараёни намоён бўлади. Яъни, улардан бири иккинчисининг ишончига лойик ақли, фаросатли, тажрибали, юксак тайёргарликка эга инсон сифатида идрок қилинади.

Муомиланинг таркибий қисмларини биргалликда, яхлит олиб қараш, ҳамкорлик фаолиятида намоён қилади. Ўқитувчи билан ўқувчилар ҳамкорлик фаолиятига кириша олса, шахсни шакллантиришнинг мақсад ва вазифаларига ўзаро таъсир ва тушунувчи йўлга куя олса, шундагина педагогик муомала амалга ошади.

Педагогик муомала - бу ўқитувчининг талабага таъсир утказиш уларнинг бир-бирлари билан ҳамкорликларининг фаолиятидир.

Ҳамкорлик ўзаро ахборот алмашинуви, -турлича коммуникатив воситалар ёрдамида ўқитувчи томонидан талабалар билан ўзаро муносабатни ташкил қилади. Педагогик фаолиятда муомала муайян дастур асосида мақсадни амалга ошириш, режалаштириш ва утказиш функциясини бажаради. Яъни муомала:

-Ўқув фаолиятини яққа хол бажаришнинг воситаси;

-Тарбия жараёнини таъминлашнинг ижтимоий-психологик тизими;

-Таълим ва тарбиянинг муваффақиятини таъминловчи ўқитувчи билан талабалар ўзаро муносабатининг муайян тизимини ташкил қилишнинг усули;

-Талаба индивидуаллигини такомиллаштириш, истеъдодини қарор топшириш имконини берувчи жараён сифатида хизмат қилади.

Муаллим педагогик жараёнда етакчи кишидир. Унга ёш авлодни ўқитиш ва тарбиялаш вазифаси юклатилган. Шунинг учун ҳам ўқитувчига, унинг ахлокий сифатларига ўқувчилар билан муомаласига нисбатан алоҳида юксак талаблар қўйилади. Муаллим ҳаётга эндигина кириб келаётган, баркамол шахс сифатида шаклланаётган инсонлар ёш болалар билан мулоқотда бўлади. Болалар таълим-тарбия жараёнида умуминсоний ва миллий ахлоқ нормаларини узлаштиради. Ўқувчи муомала одобини асосан ўқитувчи тимсолида англаб олади. Педагоглар жамоасида ўқитувчилар уртасидаги муомала - муносабатлар инсонпарварлик, ихтиёрийлик тамойилларига асосланади. Улар одатда, икки хил бўлиб, бири-расмий, иккинчиси-норасмий муомала дейилади. Расмий муомала-муносабатлар Ўзбекистон Республикасининг қонунлари, директив ҳужжатларига асосланади. Норасмий муомала педагогик этиканинг қонуниятларига асосланади ва жамоанинг ҳар бир аъзоси томонидан ихтиёрий равишда бажарилади. Муомала одоби психологик қонуниятлар, одоб нормалари, қоидалари, талаблари педагоглар жамоасининг фикри асосида бажарилади. Ёшларга таълим-тарбия бериш бир кишининг иши эмас. Уни педагоглар жамоаси бажаради. Таълим-тарбияда қанда тутилган мақсадга эришиш учун ўқув юрти бутун жамоаси, ҳамма ўқитувчилар бирлашиб ҳаракат қилишлари лозим. Ҳар бир муаллимнинг хатти-ҳаракати, ҳулки, муомаласи педагоглар жамоасининг мақсади талабларига мос бўлмоғи керак. Жамоанинг айрим ўқитувчига таъсири педагоглар жамоасида шаклланган муомала одоби муносабатларига боғлиқ. Ҳар бир боланинг тарбияси учун маъсулиятнинг бирлиги педагоглар жамоасининг ўқувчига нисбатан талабларидан биридир. Дарсда ўқувчиларнинг интизоми педагогик жамоадаги муомала одоби ахлокий муносабатлар даражасини кўрсатади, Коллежда ўқув интизомини сақлаш бутун педагоглар жамоасининг иши. Педагоглар жамоасида ўзаро ёрдам ва ишончнинг мавжудлиги муомала одобига амал қилишнинг муҳим шартидир. Муомала одобига риоя қилиш педагоглар жамоасининг мақсадига ўқитувчиларнинг ахлокий савиясига боғлиқ. Педагоглар жамоасида ўзаро муомала муносабатлар ўқув-тарбия жараёнини такомиллаштиришга маъсулият ва интизомни сақлашга асосланади. Педагогик жамоада СОҒЛОМ аклий-рухий муҳит мавжуд бўлса, ахлокий норма ва йўл-йўриқлар бажарилибгина қолмасдан, балки улар ҳар бир муаллимнинг эътиқодига, одатига айланади. Педагоглар жамоасининг шахс ва жамоа учун фойдали ишларига асосланган таъсири натижасида муаллимнинг маънавий кифоасида чуқур сифат узгаришлар содир бўлади. Ижтимоий бурчни Тугри англаш ҳулкини тугри баҳолай олиш одати шаклланади. Жамоада ўзаро муомала яхшиланади. Муомала жараёнида унинг мақсадга мувофиқ амалга оширишни таъминлаш учун ижтимоий назорат ва ижтимоий қонун-қоидалар муҳим

аҳамиятга эга, Бу назоратда учта муҳим таъсир этиш воситаси иштирок этади: маъқулламаслик, коралаш, жазолаш.

Муомала жараёнида ўқувчи ёки талаба хулқи ижтимоий қонун-қоидалар маромига зид келса, у ҳолда унинг хатти-ҳаракати кораланади, эътироз, танбех, эслатиш каби воситалар билан таъсир утказилади. Муомала вақтида одоб, одоблилиқ муҳим аҳамиятга эга. Унинг асосий вазифалари: ахборот алмашув, ўзаро таъсир, ўзаро идрок қилиш, тугри амалга ошишини идора қилиб туради. Хар бир фикр билдирилганда, мулоқотдош қабул қилаётганини фахмлаб туриш, ташқи қўринишлари узғаришига эътибор бериш, узр сураш тавозе билан муружат қилиш эвазига муомала одоби ушлаб турилади. Муомала жараёнида баъзи бир хатти-ҳаракат уиламай билдирилган фикр, ортикча имо-ишора одобсизлиққа олиб келади. Одобсизлиқ эса низоли вазият, қарама-қаршилиқ, зиддиятли вазиятни келтириб чиқаради. Бунинг натижасида муомала фикр алмашув ўзини вазифасини низоли вазиятга бушатиб беради. Педагогик муомалада психологик алоқа урнатиш алоҳида аҳамиятга эга, чунки талаба билан ўзаро муносабат, ҳурмат ишонч негизида қурилади.

Бунда ўқитувчи талабанинг ҳуқуқ мажбуриятини, унинг коллежда, жамоат жойларида, оилада бажарадиган вазифаси нимадан иборат эканлигини эътибордан четга чиқармаслиги лозим.

Ўқитувчининг талабаларгатаъсир утказиш самараси унинг принципаллиги ва талабчанлигида уз аксини топади. Бундан ташқари у ўзига ҳам ута талабчан булмоғи, шахсий намунаси билан табиий равишда обрӯ-эътибор қозонмоғи лозим. Муомала жараёнида ва ҳамкорлиқ фаолиятида ўқитувчининг талабаларга таъсир утказиш натижасида уларда:

-уз-ўзини ва узгаларни ҳурмат қилиш;

-уз-ўзини ва бошқаларнинг фаолияти, хулқини баҳолаш;

маъсулият билан қараши, маълумотли булиб педагогика билан психологияни билиш, педагогик маҳоратга, педагогик одобига эга бўлиши лозим.

Ўқитувчи шахсига қўйиладиган талаблар.

Ўқитувчининг ўрни ва унинг вазифалари ўсиб келаётган ёш авлодни тарбиялаш ишига жамият ва жамоатчилиқ томонидан эътибор қаратилишининг нақадар муҳим аҳамиятга эғалиги аниқланади.

Маълумки, ўқитувчинингшахси ва унинг қасби билан боғлиқ ҳислатларига қаратилаган энг муҳим ҳислатлари қуйидагилар:

Ўқитувчининг ўз Ватанига содиқлиги, болаларни севиш, уларни инсонпарварлиқ руҳида тарбиялаш истағи, ўз юрти, она тили ўз халқини тарихи ва унинг маданиятини севиш, давлатнинг мустақиллиқ ғоясида яшашидан иборатдир;

ижтимоий жавобгарлиқни юксак даражада ҳис этиш;

ўзини қўлга ола билиш, сабр-тоқатли, бардош, матонатлилиги;

Жамиятнинг ўқитувчи олдига қўядиган асоси талаблари қуйидагилар:

шахсини маънавий ва маърифий томонидан тарбиялашнинг, миллий уйғониш мафқурасининг ҳамда умуминсоннинг бойлиқларининг моҳиятини

билиш, болаларни мустақиллик, ғояларига содиқ рухта тарбиялаш, ўз ватани табиатига ва оиласига бўлган мухаббати;

кенг билимга эга бўлиш, турли билимлардан хабардор бўлиш;

ёш педагогик психология ижтимоий психология ва педагогик, ёш физиологияси ҳамда мактаб гигиенасидан чуқур билимларга эга бўлиши;

болаларни билиш, уларнинг ички дунёсини тушуна олиш;

ўзи дарс берётган фан бўйича мустақам билимга эга бўлиб, ўз касби, соҳаси бўйича жаҳон фанларидан эришилган янги ютуқ ва камчиликлардан хабардор бўлиши;

таълим ва тарбия методикасини эгаллаш;

ўз ишига ижодий ёндашиши;

педагогик техника мантиқ,(нутқ, таълимнинг ифодали воситалари) ва педагогик тактикага эга бўлиши;

ўз билими ва педагогик маъоратини доимий равишда ошириб бориш;

хар бир ўқитувчи ана шу талабларга тўла жавоб бера оладиган бўлишга интилиши шарт.

Ўқитувчи жамият томонидан қўйилган талаблар билан бир қаторда ўз фаолиятида теварак атрофидаги кишилар, мактаб маомурияти, ҳамкасблари, ўқитувчилар ва уларнинг ота- оналари ундан нималарни кутишини ҳам эсдан чиқармаслиги лозим.

Ўқитувчи шахсининг характер хусусиятлари.

Кўпчилик психологлар, шу билан бирга ўзбекистонлик психолог олимлар томонидан олиб борилган тадқиқотлар замонавий ўқитувчилар учун энг зарур хислатларни аниқлаб олиш имкониятини беради. Бунда гап ўқитувчилик касбининг профессиограмма (маолум тизимга келтирилган, меънат психологик томонидан ўрганишни ва ундан келгуси амалий фаолиятида фойдаланишга қаратилган қисқа ва ьар томонлама батафсил кўрсатиб берилган хужжатга профессиограмма дейилади.) Ўқитувчи профессиограммаси муайян фан томонидан ўқитувчига қўйиладиган махсус талабларни ўз ичига қамраб олиши лозим.

хар бир мутахасислик бўйича ўқитувчининг ихтисослашган ьарактеристикасини назарда тутган профессиограмма тузилади.

Ўқитувчининг шахсий хислатлари.

Касбига хос бўлиши.

Ўз касбига хос хислатлари.

Шахсий – педагогик уддабурунлиги.

Ташкилотчилар малакалари.

Коммуникатив малакалари.

Гностик малакалари.

Ижодий хислатлари.

Ўқитувчининг шахсий хислатлари:

болаларни яхши кўриш, уларни севиш;

амалий – психологик ақл-фаросатлик;

меънатсеварлик;

жамоат ишларида фаоллик;

меҳрибонлик, камтарлик;
одамийлик, дилкашлик;
уддабуронлик, мустаъкам характерга эга бўлиши;
ўз билимини оширишга интилиш.

3. Ҳқитувчи шахсининг ўқувчи шахсига таъсири.

Биз психология кафедраси ўқитувчилари мингга яқин ўқувчини ўрганиб улардан ўқитувчининг кайфиятини била оласизми ва унинг кайфияти сизга қандай таъсир қилади деган саволга ёзма жавоб олдик. Ўқувчиларнинг 94,2 %, ўқитувчининг кайфиятини била олишни, 89,8 % ўқитувчи кайфияти уларга қаттиқ таъсир қилишини билдиришган. Шунингдек қуйидаги санаб ўтилган сабаблардан (шахсан унинг ўзига қўйилган ёмон баъо, ўртоғига қўйилган ёмон баъо: ўқитувчининг кайфияти ёмонлиги ; дарс материалини ёмон ўзлаштирганини англаш; дарсга ёмон тайёргарлик кўрганини англаши) қайси бири ўқувчининг кайфиятига кўпроқ ёмон таъсир этишини кўрсатиш сўралган. Кўпчилик ўқувчилар ўқитувчининг кайфияти ёмонлигини таокидлаб ўтганлар. “Ўқитувчининг кайфияти сенга қандай таъсир қилади?” деган саволга олинган жавоб ҳам жуда маоноли бўлди. Жавоб: Агар ўқувчининг кайфияти яхши бўлса ўз муваффақиятсизликларингдан унча қийналмайсан, “Дарс унча зерикарли бўлиб туюлмади”, “Қийин нарса осон бўлиб қолади”, “Дарсда вақт ўтганини билмай қоласан”, ва ёказолар, жавоблар. Айниқса ёмон бўлса? “Кўл ишга бормайди”, “Ўзингга бўлган ишончни йўқотасан”, “Дарсдан қочиб кетгинг келади” ва хатто “Миянг қотиб қолади” деган жавоблар олинган. Ўқитувчи фаолиятида индивидуал услуб. Таълим - тарбия ишининг муваффақияти кўп жиъатдан ўқитувчининг педагогик қобилиятига ва қизиқишига боғлиқдир. М.Г.Давлетшин таокидлашича, ўқитувчининг баози психик жараёнлари ва хусусиятлари унда ўқитувчи шахсига хос сифатлари шундан комплексини ташкил қиладики, уни педагогик қобилият деб аташ мумкин. Педагогик қобилият ўқитувчи шахсига хос бўлган бир қанча сифатларни – унинг ақл – заковати, иродаси, хиссиётлари, ёрактерига хос ва бошқа хусусиятлардан таркиб топади. Таълим – тарбия ишига бўлган қобилият туъма қобилият эмас, одам табиатдан шу қобилият куртакларини олади. Қобилият шахсига онги, фаолияти жараёнида ривожланади. Ўқитувчидан таълим – тарбия ишида катта диққат ва кузатувчанликни талаб қилади. Ўқитувчи чинакам педагогларга хос сезгирлик, кузатувчанлик қобилиятига эга бўлиши керак. ёар қандай кузатиш яхшилаб диққат қилиш асосида содир бўлади. Ўқитувчиларни ёзма ишларини эотибор билан текшириш ўқитувчидан диққатни ниҳоятда кучли ва чуқур бўлишини талаб қилади. Ўқитувчи нутқининг хусусиятлари. Ўқувчилар билимларни энг биринчи навбатда ўқитувчининг жонли нутқи орқали олади. Ўқитувчининг нутқи лексика, фонетика, талаффуз, гапларни тўри тузиш, сўзларда урғуларни ўз жойига қўйиб гапириш ва ёказолар жиъатидан тўри бўлиши керак. Нутқда фикрлар изчил, мантиқли, асосли ва ишончли бўлиши лозим.

Ўқитувчи тафаккурининг хусусиятлари. Ўқитувчининг тафаккури асосан ўқув материалларини мустақил режалаштириш ва системали баён этишда намоён бўлади.

Ўқитувчи ўқув материалларини индуктив ва дедуктив методлардан фойдаланиб тушунтириш керак. Шу билан бирга, ўқитувчи ўқувчиларни фактлардан мустақил равишда хулосалар чиқаришга ва умумий берилган конун – қоида ва тушунчаларга асосланиб, айрим факт, хулосаларни тушуна олишга ўрганиши зарур. Ўқитувчи абстракт тушунчаларини конкрет тушунчалар билан боғлаш олиши.

Ўқитувчи тафаккурининг мазмунлиги, тезлиги, кенглиги, каби сифатлари болаларга ўз билимларини аниқ, мазмунли, тушунарли қилиб сўзлаб беришда ҳам намоён бўлади. Ўқитувчининг иродавий сифатлари. Педагогик фаолияти таълим-тарбия мақсадларига мувофиқ йўналтиришга ҳамда кўпгина қийинчиликларни бартараф этиш билан боғлиқ бўлган фаолиятдир. Шунинг учун ҳам бу фаолият кишидан катта иродавий куч талаб қилади.

Қўлланиладиган янги педагогик ва ахборот технологиялари мазмуни. мазмуни. йўналтирувчи маъруза, сухбат, мунозара савол жавоб.

Фойдаланилган адабиётлар

Ар1, Ар4, Ах1, Ах2, Ах3, А1, А3, А5, А6, Ак1, Ак2, Ак5.

8 маъруза: Педагогик техника ҳақида тушунча.

Нутқ техникаси ва маданияти

РЕЖА

1. Педагогик техника – ҳақида тушунча. Унинг воситаси.
2. Педагогик техника таркибий қисмлари.
3. Ўқитувчининг ўз руҳий ҳолатини бошқариш техникаси.
4. Нутқнинг инсон ҳаёти ва жамият тараққиётидаги ўрни.
5. Нутқ органлари, нутқ аппарати.
6. Ўқитувчининг нутқ маҳоратини такомиллаштириш йўллари.

Дарс- педагогик ижодкорликнинг асосий майдони. Педагогнинг асосий педагогик эҳтиёжи-ўргатиш, етказиб бериш-айнан дарсда амалга ошади. Шундай экан, дарс таҳлим жараёнини ташкил қилишга тўғри, янгича муносабат керак.

Дарс жараёнида педагогларда муҳим бир масала туради. Ўқувчиларни билим олишга жалб қилиш, уларни олға ҳаракатлантиришдир. Бу эса педагог ва ўқувчиларни (ўзаро) биргаликдаги меҳнатга жалб қилади. Бунинг учун ўқитишга мажбур қилмаслик керак. Педагогик ҳамкорликнинг қарашларидан бири-дарсда ўқувчидаги қўрқувни йўқотиш, уни эркинроқ, дадилроқ қилиш, ўзини кучига ишонтириш, унга жиддий ижод қилишга қодир шахс сифатида қараш.

Дарсда аниқ мақсад қояси. Бу-ўқувчилар билан ҳамкорлик руҳида иш олиб бориш, уларга аниқ бир мақсад қўйиб, бу мақсаднинг мураккаблигига

ва буни амалга оширишга ишонтириш - уларда ўзига бўлган ишончини, аниқ, мушкул масалани ҳам еча олиш мумкунлигини шакиллантириш.

Дарс ўтиш давомида педагог шундай усуллардан фойдаланиш керакки, ўқувчилар ўзларини шахс сифатида ҳис қилишсин. Бу-ҳар бир ўқувчи ҳар бир дарсда ўзининг баҳосини олиши, масалаларни ўзи танлаб олишда намаён бўлади. Ҳар ким ўз гуруҳида ҳимоя остида, ҳечким уни шубҳа билан ҳақорат қилмайди.

Бу педагогнинг ихтисослигига, унинг қизиқувчанлигига, эҳтиёжларига, интилектуал фаолиятига боғлиқ. Албатда бунда ўрганилаётган материал мазмунини таҳлил қилиш муҳим аҳамиятга эга. Дарс бир нечта омиллардан иборат. Шуларнинг асосий давлат педагогикаси томонидан қабул қилинган материал. Педагог ўқув программанинг асосий йўналишларини билиши керак. Ҳар бир дарсда 3 та масалага эҳтибор қаратиши керак. Булар;

1. Тарбиявий масалалар- педагогнинг бўлаётган масалаларга, атрофга бўлган дунёқарашини шакиллантиради. Уларда инсон парварлие, ватанпарварлик руҳини тарбиялайди.

2. Илм оширадиган масалалар- ўз ичига ўқувчиларни билим, кўникма ва малакалар биланқуроллаттиришини олади.

3. Билиш масалалари- ўқувчиларда ўрганилаётган материаллардан асосийсини, муҳим жойларини ажрата олиш қобилиятини, ўқув фаолиятида ва фикирлашда мустақил бўлишни, ўқишда қийинчиликларни енгишни шакиллантириш.

Тажрибали педагоглар томонидан ўқувчиларнинг дарсдаги муҳим, керакли жойлари қайсилигини, қайси жойини эслаб қолиш, қайси жойидан шунчақий хабардор бўлиши кераклиги аниқланади.

Педагог томонидан дарсни ишлаб чиқиш, яъни педагог-дарснинг муаллифи. Дарснинг қандай бўлиши унинг ижодкорлигига ва маҳоратига боғлиқ. Аввало дарснинг ижодий режаси тuzилади. Режа ўз ичига куйидагиларни олади;

- ўқув дарсидан келиб чиқиб, ҳар бир мавзу материалнинг мазмунини чуқур билиш;

- педагогнинг ҳаётий ва тажрибага, маънавий ҳолатига мос бўлиш;

- ўрганилаётган мавзунинг олдинги ўтилган, кейинги ўтилиши керак бўлган мавзуларга мос келиши;

- ҳар бир мавзунинг ўқувчилар психологиясигамослашиши мақсадга мувофиқдир.

Дарс жараёнини педагог ташкил этар экан, у ўрганишнинг самарадорлигига, ўқувчини таълимнинг субъектига айланттиришга, ўқувчилар ҳам шу дарснинг ҳам муаллифлигига айланттиришга интилади.

Дарсни ишлаб чиқиш-тегишли материални ўзлаштиришнинг энг самарали усул ва воситаларни танлаш демакдир.

Шуни таҳкидлаш керакки, дарсни ишлаб чиқишда ўрганилаётган материали ўзлаштиришнинг методик уусулларини танлаш-биринчи ўринда

туриш керак, кейин эса унинг бошқа кампанентлари уй вазифани текшириш мустахкамлаш методларига амал қилиш керак.

Ўқувчиларда ўрганилаётган предметга қизиқиши, уни яхши кўришини шакиллантиришига, изланувчанликка, янги билимларни очишга, муаммоли характердан масалаларни ечишга жалб қилиш муҳимдир. Шундай экан, ўқитиш турли-туман бўлганда қизтқ бўлади. Бир хил ахборот ва фаолиятнинг бир хил усуллари тезгина зериктириб юборади.

Ўқитилаётган предметга қизиқишни орттириш учун, унинг умуман ёки алоҳида бўлимларда кераклиги, муҳумлиги, мақсадга мувофиқлигини аниқлаш керак. Янги материал қанчалик олдинги материал билан боғлиқ бўлса, у шунчалик қизиқарлироқ бўлади. Унчалик осон ёки унчалик қийин бўлмаган материал қизиқиш уйғотмайди. Ўқитиш қийин, лекин уддалаш мумкин бўладиган бўлиши керак.

Ўқувчи ишини қанчалик тез текширилиб ва баҳолаб турилса, ўқувчи учун ишлаш шунчалик қизиқарли бўлади.

Ўқув материалининг ёрқин бўлиши ўқувчиларда қизиқиш уйғотади.

Тажрибали педагоглар ўқитиш усуллари тинлашда ижодий ва катта маҳсулият билан ёндашадилар. Агар гуруҳ ёш гуруҳ билан ишлаш жараёнида бир хил методлардан фойдаланиган бўлса, тарбиялаш жараёнида ижодкорликнинг асари ҳам қолмайди.

Педагог ўқитиш жараёнида ҳар хил қизиқарли воситалар, ўйинлардан, масалалардан, мисоллардан фойдаланса мақсадга мувофиқ бўлади.

Ўқитишда ҳамма нарса ҳам қизиқ бўлавермайди. Шунинг учун педагог ўқувчилада ирода, қатъиятликни шакллантириши керак.

Дарсдаги иши формаларнинг турли-туманлиги.

Тажрибали педагоглар асосий эҳтиборни маъруза-дарслар, семенармустақил иш дарслар, конкурс-дарсларни ўтишга қаратади. Педагогнинг маҳорати шундай турлардан дарсларни ўта олиш тнхникасида ҳам намаён бўлади.

Маъруза дарси ўқувчилар онгига, фикрлашини фаоллаштиришда катта ёрдам беради. Тажрибалар шуни кўрсатадики, маъруза бошлашида ўқитилаётган материалнинг мақсадини, нимага ўқитилаётганини тушунтириш мақсадга мувофиқдир. Кейин эса керакли билим олишда асос бўладиган принциплар, фикрларни исботлаш ва қандай йўл тутиш кераклигини кўрсатади.

Шундан кейингина кўриб чиқиладиган масалани мағзи чақилади.

Маъруза дарсида педагог саволлар, диалог, такрорлаш, таққослашлардан фойдаланилади.

Семинар дарси - ўқувчиларни юқори ақлий фаолиятини, янги билим вақўникма олишга интилишини келиб чиқаради. Бундай педагог ностандарт усулларида фойдаланиши мақсадга мувофиқ бўлади.

Мунозара дарси - ўқувчиларни муаммоли масалалар билан тўқнаштириш ўзларининг фикрларини баён эттириш учун (ўқув) педагогдан катта маҳорат талаб этилади.

Педагог ҳар бир дарсни муаммоли, изланувчан, фаол бўлиши учун, ўқувчиларга савол ва топшириқлар тизимини яратади. Бу саволлар қисқа ва лўнда бўлиши керак. Бундай саволлар ўқувчиларнинг нафақат фикирлаш доираси, изланувчанлигини кенгайтиради, балки уларни ижодий қобилиятларини, ташкилотчилигини, интизомлигини, кучайтиради.

Шундай саволларни қўллаш керакки, уларда эҳтирозли, қарама-қаршилиқ томонлари бўлсин. Ўқувчи мулоҳаза юритсин. Шунини айтиш керакки, саволларнинг кўплиги ёки камлиги гуруҳдаги ўқувчиларнинг ёшга интеллектуал қобилиятига мос келиш керак.

Педагог ўзининг дарсида ўқувчиларнинг хатога йўл қўйиш мумкинлигини инобатга олиш керак. Ўзи эса саволларни тўлдириб, жавобларни ҳам тўла бериши керак.

Жавобларни юзаки, саёз бўлиши кейинги савол беришга бўлган ҳоҳишни сундириши мумкин, шу билан бирга ўқувчиларни фаоллиги ҳам сўнади.

Дарсидаги мустақил иш. Тажрибали педагогнинг ёш педагогдан фарқи у кам куч сарф қилиб яхши натижага эришади, чунки у ўқувчиларни мустақил билим олишга ўргатади. У шундай қоидага бўйсунди; агар материал осонроқ бўлса, у ўқувчиларга мустақил иш қилиб беради, агар қийинроқ бўлса, ўзи тушунтиради. Мустақил ишнинг кўп турларини ўқитувчилар ўқувчиларни янги билимни эгаллашга тайёрлаш учун қўллашади. Биринчи навбатта бу такрорлаш характеридаги ишлар. Уларга олдинги ўтилган мавзулар юзасидан масала, мисоллар, педагогнинг топшириғига асосан бирор дарсликни танлаб бериш, график ишлар, яхши схема, жадвал ва бошқалар.

Бундан ташқари мустақил ишни янги материални ўрганишда ҳам қўллаш мумкин. Биринчи ва иккинчи ҳолатларда мустақил ишни ўқитиш жараёнига сингдириш педагог раҳбарлигида олиб борилади.

Тажрибали педагоглар ўқувчиларни дарслик билан мустақил ишлашга, конспект қилиш техникасига, ижодий ишларнинг методикасига ўргатиб бориш керак.

Тажрибали педагог дарсида, ўқувчиларнинг дарслик билан ишлаётган пайтида, тез ишлайдиган ўқувчини тўхтатмайди, секин ишлайдиган ўқувчини шошилтирмайди.

Берилган саволга тўғри жавоб берган ўқувчига кейинги саволни беради. Хатога йўл қўйган ўқувчига тезгина қўшимча топшириқ беради.

Мустақил ишни ташкил қилишда ёш педагог ўзига камроқ мажбуриятни олади. Ўқувчилар шунга ўрганиб қолишадики, педагог ҳамма нарсани тушунтириб, керакли жойини муҳимлигини таҳкидлаб ўтади. Ваҳоланки, шу материални мустақил ўрганиб чиқишга, уни қайта ишлашга ўқувчилар ўрганмаган бўлади.

Ҳар доим ўқувчиларнинг индивидуал қобилиятларини ўрганиб, кузатиб, ҳисобга олиб юрадиган педагог уларнинг мустақил ишини ташкиллаштиришда педагогик маҳоратга эга бўлади.

Бундай маҳоратга педагог ўқувчилар билан мулоқот қилган кузатувчанлиги, яхши ривожланган тасаввур ва чуқур мулохазали бўлгандагина эришилади.

Бундай педагоглар тўғрисида ўқувчилар; «Улар ҳамма нарсани кўрадилар, улардан ҳеч нарсани яшириб бўлмайди.» деб гапиришади, одатда. Шунинг учун, муносабатни амалга оширишнинг асосий талаби тарбияланувчи психологиясини англай олишдир.

Савол тугилади; қарама-қарши муносабатни қачон амалга оширса яхши бўлади? Илғор педагоглар кўпинча дарсни олдинги билимларни фаоллаштиришдан эмас, балки муаммоли вазиятни туғдириш ёки олдин кўйилган муаммони ечими тўғрисидаги тахминларни, ўртага ташланган тахминни исботлаш вақтида, улар аввал эгаллаган билимларни долзарб эканлигини қўллашади. Муаммони долзарб ғояси педагогга дарсни нимадан бошлаш кераклигини ҳам кўрсатиб беради. Баҳзида дарсни оғзаки сўроқ билан бошлаш, баҳзида эса масала берувчи ёки мисолни ечиш билан бошлаш мақсадга мувофиқ .

Шуни айтиш керакки, дарснинг бошланиши унинг кейинги боришини ҳам, ўқитиш усулини ҳам танлашни белгилаб беради. Бу албатта педагогнинг ўз ташаббускорлиги ва ижодкорлигига боғлиқ.

Уй-мустақил иши. Етук педагог – мутахассислар ўқувчиларнинг ўзлаштиришини ошириш самарадорлигини ҳар доим уй – мустақил ишини тўғри ташкил этиш билан боғлайдилар. Яхши педагоглар уй вазифаларини кизиқарли бўлишига ҳаракат қиладилар.

Шу мақсадда улар вазифаларни ҳарактер ва формасига қараб: оғзаки ва ёзма, муҳим ва ўз ҳоҳишидаги, қўшимча адабиётларни қўллаб, ўзи танланган топшириқ, индивидуал ва группали ва х.к.га ўзгартиришади.

Уй вазифасини аниқ ва тўғри бўлиши учун педагог дарс жараёнида самарали қилиб, тушунтириш ишларини олиб бориши керак. Шунинг учун ҳам малакали педагоглар янги материални тушунтиришга кўпроқ вақт ажратадилар. Чунки билимларнинг оғзаки мағзини чақиш, англаш жараёни қанчали самарали бўлса, кейинги дарсда уй вазифалари текширишга шунчплик камроқ вақт кетади.

Шубҳасиз, уй вазифаларини бажаришининг фаоллаштириш сабабларидан бири, уларни тез – тез педагогтомонидан текширилиб борилишидир. Акс ҳолда педагогларда уй вазифаларининг назоратсиз (тарзда) бўлиши вужудга келиши мумкин ва улар уй вазифаларни бажаришда суст бўлиб қолишади. “Топшириқ бердингми – текшир, текширмадингми топшириқ берма” – бу қоидага педагог доимо амал қилиши керак.

Дарснинг психологик аспектларини ҳисобса олиш. Биринчи навбатда, ўқувчига халақит бераётган, диққатини бир жойга жамлашга тўсқинлик қилаётган, гуруҳ шароитида, ўртоқлари ёки педагогнинг ҳаракатларида ёки ўзининг мустақил ишида чалғитадиган, ғашига тегадиган нарсаларга барҳам топиш керак:

Ёш педагог ўқувчиларга, дарсда нима иш билан шуғулланишаётгани, лоқайд ўқувчиларнинг бор-йўқлигидан бохабар бўлишлари лозим. Шубҳасиз

бундайлар ҳар бир педагогда ҳам бўлади. Бунга сабаб педагогда ҳали етарли маҳоратга, ўқувчига таъсир этиш қобилиятига эга эмаслигидир.

Ўқувчини кўп нарса безовта қилади: тайёрланмаган уй вазифаси, яқинда ўқиган китоби, сеvimли футбол командасининг мағлубияти ва х.к. Шунинг учун, педагог ўқувчиларнинг юзидан уларнинг кўнглида нима кечаётганини, уларнинг диққатини жалб қила олиши учун махсус психолог бўлиш керак. Шундагина, хатони жуда лоқайд, бефарқ ўқувчини ҳам дарсга қайтариш мумкин.

Қизиқишларни, қобилиятларни, фикрлаш сурҳатларни, тайёрланиш, ўқувчиларга бўлган муносабат, ўқувчилар характерининг хусусиятларини ҳисобга олиш ижодий дарснинг асосий талаби.

Педагогнинг ўқувчига бўлган талабларининг харакати. Шу нарса маҳлум бўлдики, ҳар хил дарслар жараёнида педагогўзининг тарбияланувчиларидан жуда кўп талаблар қилади. Лекин гап қанча талабларни айтишда эмас, уларни қай тарзда айтишда.

Талаб қилишни қандай ўрганиш керак?

Баҳзи ходисалар уни келажакка етаклайди, баҳзиларига у бефарво бўлиши мумкин. Бир хил нарсаларни яхши кўриб бошқаларини ёмон кўриш, баҳзи педагогларни ёқтириб, бошқаларига фақат тоқат қилиш мумкин. Психологларни айтишича, ижобий тийғулар фаолиятини туғдиришади.

Дарсни эмоционал-интеллектуал шароити турли хил усуллар орқали яратилади.

Биринчидан, ўрганилаётган ёки кўшимча материал таркибида бирор қизиқ информация, ахборот келтириш орқали.

Иккинчидан, дарсга у ёки бу ҳақидаги маҳлумотларни, олимларнинг ҳаёти ва ижоди ҳақидаги маҳлумотларни, инсоннинг ақл заковати нималарга қодир эканлигини кўрсатувчи ҳикояларни киритиш.

Учинчи йўналиш, ўқувчиларга қизиқ бўладиган ижодий ишга жалб қилиш усулларида иборат. Бундай усуллар кўп. Уларни танлаш турли хил муаммо вазиятини вужудга келтириш билан боғлиқ.

Тўртинчи йўналиш, педагогнинг ўқув материалга нисбатан ижобий муносабатда бўлишини билдирувчи ҳис-туйғуларга боғлиқ. Шундай вазиятлар бўладик, педагог дарсга қанчалик тайёрланмасин, дарс кўнглидагидек ўтмаслиги мумкин.

Эндигина ишга тушган педагоглар шуни эслаб қолишлари керакки, ўргатилаётган материалнинг гўзаллиги, қирралиги, эмационал, тўғри етказа олишда ўқувчиларга ҳам ўтади «юқади».

Дарс сурҳати педагог учун нафақат меҳнат маданиятининг муаммоси, балки интизом, дарснинг сифати муаммоси. Ўқув ишининг сурҳатини юқори қилиш учун мутахассислар ўқувчиларда амалий кўникмаларни шакллантиришга ҳаракат қилишади. Тажрибасиз педагоглар, улгуролмасликдан кўрқиб, ўқувчиларнинг ўзлаштириш қобилиятини ҳисобга олмай, дарснинг сурҳатини ошириб боришга ҳаракат қиладилар. Дарснинг турлича бузулиб кетиши, ўқувчиларнинг ишчи кайфиятига, лекин хотиржам ишдан кўра кўпроқ салбий таъсир қилади, уларни толиқтиради.

Дарсда ўз-ўзини назорат қилиш. Педагогуз-ўзини назорат қила олиши педагогик қобилиятнинг ривожланишини тезлаштиради, тажрибали педагог маҳоратини намоён қилади.

Дарсдаги қилиниши керак бўлган ва қилинган нарсаларни таққослаш:

Ўқувчиларнинг олдинга силжиш даражасини (кўникмада, ривожланишда) текшириб бориш, уни олдинги натижалари билан таққослаш:

Ўқувчиларни дарсдаги иштиёқини аниқлаш.

Дарснинг сифатли томонлари. Дарсда қўйилган масалаларни ечилишини баҳолашда ўқувчиларнинг билим, кўникма ва малакаларини ўзлаштириш даражаси намоён бўлади. Агар натижалар ўқувчиларнинг максимал имкониятлари даражасида бўлса, эришилган масала ечилиш сифати ва самарадорлигини ижобий деб тан олинади.

Дарснинг сифатли томонларини аниқлаш педагогичун маҳорат. Коллеж машғулоти таҳлил қилишда энг самармли усул ва методларни танлаш ва қўллаш шартидир. У дарсда нимага эришади-ю, нимага эришмайди, муваффақиятсизликнинг сабаби ва уни бартараф қилиш йўллари кўра олади, кейинчалик йўллари нимани ривожлантириб, нимани мустахкамлаш кераклигини аниқлайди.

Дарснинг сифатини англаш учун анҳанавий схемани қўллаш мумкин: сўроқ-тушунтириш-мустахкамлаш-уйга вазифа. Яна шуни айтиш жоиз-ки, замонавий дарснинг анализини «кенг» ва «тор» ўринда бажариш ва асосий дидактик категориялар ва структуралли элементлар асосида ўтказиш керак.

Дарснинг тузилишида ҳар бир мавзунинг муҳимлиги ўқувчиларда янги тушунча ва кўникма ва малакаларнинг шаклланиши муҳим аҳамиятга эга бўлди. Буларнинг ҳаммаси дарснинг сифатини ташкил қилади.

Ёшларни ўқувчи бўлгунга қадар ота-онаси, коллеж ўқувчилари, қариндош-уруғи, маҳалла-куй назорат қилиб олади. Ўқувчи бўлганидан кейин бу назорат сусайиб кетади. Бу ҳолатни ўқувчининг ўзи англаб етиши лозим, шундан кейин бошқарув назариясининг тамойили, тушунча ва қоидаларини эгаллаган ҳолда ўзини-ўзи тарбиялашни бошлаши керак.

Таълим-тарбиянинг бошқарув назарияси. Жамият тараққиётининг ҳар бир босқичида қобилияти ва билимларга эга бўлган кишилар томонидан бошқариш эҳтиёжи мавжуд бўлган. Тарихдан бизга маҳлумки, давлатни илмий асосда бошқариш натижасида бошқарув назарияси вужудга келди. Бошқарув назариясини такомиллаштиришда ҳамма соҳалар билан бир қаторда таҳлим тарбия соҳасини бошқариш муҳимдир.

Иқтисодий бошқарув. Таҳлим-тарбияни мақсадга мос ҳолатга келтириш усули бошқарув босқичида режалаштирилган ишларни бажаришга кетадиган сарф-харажатлар миқдори аниқ ҳисобланиб, молиявий таҳминланиш манбаалари ҳамда ҳуқуқий асослари ишлаб чиқилади.

Ҳар бир педагог аввалам бор ўқувчиларга қолаверса бошқа кишиларга яхши муносабатда бўлиши, уларга қандай сўзлар билан мурожат қилишни билиши керак.

Кейинги вақтда «муносабат педагогикаси» тўғрисида кўп гапирилмоқда ва кўп ёзилмоқда. Шунинг учун кўпинча у «тадбирлар педагогикаси»га

карама-қарши қўйилмоқда. Ўйлаймизки, биринчи иккинчисига қарама-қарши қўйиш ноурин. Булар тарбияга турлича ёндашув аниқроғи унинг турли пағоналаридир. Айниқса педагоглар ўртасидаги муносабатлар, мулоқатлар, уларнинг иш тажрибаларини такомиллаштиришга ёрдам беради.

Педагог ўқувчига яхши муомала билан муносабатда бўлиш ўртоқлари олдида уни ерга урмаслиги, турли лақаблар билан ҳақоратламаслиги муҳим.

Педагог ўқувчиларга ширинсуханлик билан яхши муносабатда бўлади. Натижада ўқувчилар яхши тарбия топади. Ота-онага, ёру-биродарларга бўлган муносабатларни талқин қилиб берадилар. Улардан ибрат оладилар. Педагогларнинг муносабати орқали ўқувчилардан яхши-яхши ширинсухан педагог, катта-катта фан арбоблари чиқиши мумкин.

Педагогнинг одоб қоидалари. Педагог ўз касбини доимо севиши, хурмат қилиши лозим. Ўз ишга, қўл остидагиларга доимо хурмат ва эҳтиромда бўлиши, таълим-тарбия жараёнида камчиликка йўл қўймаслиги ва танлаган касбига бефарқ бўлмаслиги зарур. Педагог ўз фаолияти давомида жамият тараққиётига хисса қўшиш мақсадида иш олиб боради. Ҳалқнинг анъанасига содиқ бўлиш билан бирга меҳнатсеварлиги, интизомлилиги, муваффақиятсизликдан тушкунликка тушмаслиги билан педагог ва ўқувчилар ўртасида намуна кўрсата олади. Ўзининг рост сўзлиги, покизалиги бир ишни қиёмага етказмай туриб, иккинчи ишга ўтмаслиги билан бошқалардан фарқ қилади.

Педагог ўз шогирдларида руҳий оламини яратиш, унинг педагогик маҳоратига боғлиқ. Дарҳақиқат, ўртоқлик, дўстлик, ҳамкорлик, ҳамжихатлик, садоқат, меҳр-мурувват, касб танлаш имконияти, ватанпарварлик, миллий ифтихор, инсонпарварлик, хушмуомалалик, озодалик, самимийлик, зийраклик, ташаббускорлик, инсофлилик, ростгўйлик, ор-номуслилик, андишалилик, катталарни хурмат қилиш, соф мухаббатни қадрлаш, вазминлик, тўғрилиқ, миллатларни хурмат қилиш, ҳар бир ўқувчининг маданиятидан чуқур ўрин эгаллаш лозим.

Педагогик қобилиятлар фақат педагогик фаолият самарали бўлишининг шартигина эмас, балки куп жиҳатдан ўқитувчининг муваффақиятли ишлашининг натижаси ҳамдир. Шу муносабат билан ўқитувчининг ўзида педагогик қобилиятларининг аниқ мақсадни кўзлаб таркиб топиши ва ривожланиши катта роль ўйнайди. Тажриба ва махсус тадқиқотлар бунинг батомом ҳақиқий нарса эканлигини кўрсатмоқда, масалан шахс перцептив хўсусиятларининг энг муҳим элементи бўлган кўзатувчилик ўқитувчининг педагогик тажриба ҳосил қилишига ҳам, унинг махсус куч-ғайрати натижасида ҳам ривожланади, такомиллашади. Ўқитувчи ўзининг социал психологик кўзатувчанлигини, яҳни ўқитувчилар турли характер хўсусиятлари ва майиллари пайқаб олиш қобилиятинигина эмас, шу билан бирга уларнинг пайдо бўлиш вазиятига мувофиқ баҳо бериш маҳоратини ва ҳоказоларни ривожлантиришга кодирдир. Агар ўқитувчида ўқувчилар билан муносабатларни ишонч асосида қурилишига йўл-йуриқлар булсагина, бундай мулоқот рўй беради. Тарбия тажрибасида бундай йўл-йуриқни амалга ошириш қийин ишдир, лекин бунга бутун

эришиш мумкин. Албатга катта ёшдаги кишининг болалар муҳитига узвий равишда кўшилиб кетиши ниҳоятда қийин нарса. Лекин бу муҳитга у яқинлаша олади, анча яқинлашиб боради. Педагогда болалар билан ўзаро ишонч ва дўстлик муносабатлари вужудга келгандагина бунга эришиш мумкин.

Нутқ, маданияти ва техникаси

Табиат кучларини билиш ва эгаллашда жуда қисқа вақт мабойнида ғоят катта муваффақиятларга эришувчи одамнинг ҳамма бошқа жонзотлар ҳайвонлардан фарқли томонн уларда тилниш мавжудлигидир. Узининг онги-тили ва нутқи билан инсон ҳамма нарсадан устун туради. Тил жамият тараққиётини таҳминловчи куч ва миллатнинг мавжудлигини курсагувчи белгилардан бири ҳамдир.

Барча ривожланган давлатларда бўлганидек бизда ҳам ўз миллий тилимизни ривожлантиришга катта эҳтибор берилмоқда. Узбек тили бизда давлат тили деб эҳлон қилинган ва шунга амал қилинмоғда.

Президентимиз нутқидан

Биринчи Юртбошимиз И.Каримов ўз нутқларида чет тилларни ўрганишнинг аҳамияти муҳимлигини курсатиш билан бирга яна шундай дейди: "Аmmo шунга алоҳида ургу беришимиз зарурки, чет тилларни ўргапиш, минбаҳд она тилини эсдан чиқариш ҳисобига бўлмалиги лозим.

Ўз фикрини мутлоқо мутақил, она тилида равон, гўзал ва лунда ифода эта олмайдиган муғахассисни, авваломбор, раҳбар курсисида ўтирганларни бугун тушуниш ҳам, оқлаш ҳам қийин" ("Баркамол авлод-Узбекистон тараққиётишшг пойдсвори").

Тил алоқа воситаси ёки куролидир, нутқ, эса алоқа жараёнининг узидир.

Ёдда тутинг

Нутқ фаолияти - одам томонидан мжтимоий - тарихий тажрибани ўзлаштириш ва авлодларга бериш ёки коммуникация урнатиш ёки ўз ҳаракатларини ривожлантириш мақсадида тилдан фойдаланиш жараёнидир.

Нутқ қанчалик чиройли, мазмундор бўлса кишиларни ўзига шунчалик жалб этади. Бу масалага кишилар қадимдан қизиқиб келишган. Қадимги Юнонистон ва Римда нутқ маданиятининг назарий асослари яратилган. Нотиқлик санҳат даражасига кўтарилган. Уларда етук инсон бўлиш учун нотиқлик саиҳатини эгаллашлари шарт бўлган. 335 йилда Аристотелнинг "Риторика"си яратилади. Цицероннинг "Нотиқ ҳақида", "Нотиқ" асарлари, Марк Фабий Квинтилианнинг "Нотиқ тайёрлаш турисида" асари ҳам нотиқлик санъати ҳақидадир.

Шарқда, жумладан Мовароуннаҳрда ҳам ваҳзхонликка катга эҳтибор берилган. Ваҳзхонлик нотиқлик санҳатининг ўсиб бориши билан нутқ олдиға қуйилган талаблар ҳам мукаммаллашиб боради. Буюк алломалар Беруний, форобий, Ибн Сино, Махмуд Қошгарий, Замахшарий, Кайковус ва бошқалар тилга, мантиқшунослик ва нотиқликка оид асарлар яратдилар.

Мутафаккирлар фикридан

Кайковус ўзининг "Қобуснома" асарида фарзандини ёқимли, мулойим, ўриили сузлашга, беҳуда гшшрмасликка ундайди. "Халқ олдида гапирганда сўзинг гўзал бўлсин, бу сўзни халқ, қабул қилсин. Халойиқ сенинг сўз билан баланд даражага зришганингни билсин, чунки кишининг мартабасини сўз орқали биладилар...", деб ёзади аллома. У япа нотик халқ тилини, унинг фикри ва руҳиятини билиш керак дейди.

Юсуф ҳос Хожибнинг "Қутагду билиг" асарида ҳам тал одоби ва нотиклик маданияти ҳақида жуда қимматли фикрлар баён этилади. У қисқа сўзлаш, сузларла иложи бориша кунроқ маҳно юклаш ҳақида гапиради. Тил инсоннинг қадр-қимматини оширади ёки шу тил орқали инсон юз тубан ҳам кетиши мумкин дейди адиб.

Омонлик тиласанг агар сон узинг,
Тилингдан чиқарма яроқсиз сўзинг.
Қизил тал қилзр қисқа ешли сени,
Омонлик тиласанг аввайла уни.

Алишер Навоий туркий тилда гузал нутқ тузиш байроқдорядир. У ўз ижоди билан узбек адабий тилига асос солди. Бу гилнинг бойликларини намоён этди. Навоийнинг "Муҳокаматул - лугатайн", "Маҳбубул-қулуб", "Назм ул жавоҳир" асарлари ўзбек тилда нутқ тузишнинг гузал намуналари бўлиши билан бирга унинг юксалишига ҳам катта ҳисса қўшди. "Маҳбубул қулуб" асарида талнинг аҳамияти, уйдан фойдаланиш, нутқ маданияти ҳақида муҳим фикрлар берилди.

"Тилга ихтиёрсиз - элга эҳтиборсиз". "Тилини тиёлган одам донишманд оқил, сўзга эрк берган одам - беамдиша ва пасткаш, Тил ширин ва ёқимли бўлса яхши, тил билан дил бир бўлса яна яхши".

Навойдан кейинги қатор адиб, алломаларимиз, жумладан жаид зиёлилари ҳам тил ва нутқ, тил ва нутқ маданияти ҳақида ўзларининг муҳим қараишларини баён этганлар.

Ўқитувчи, тарбиячи маданиятини эгалламаса ҳеч вақт ўз ишининг чинакам устаси бўла олмайди, ёмон маҳнодаги эски усулдан, бир қолибдаги тайёр андозаларни ишлатишдан нарига ўтмайди. Ўқитувчи нутқ, ўқувчилар билан муоамала қилиши унинг ўз тарбияланувчилари билан мулоқот олиб бориш маҳоратини тақозо этади. Бунинг учун эса у гапиришни билиши лозим. Гапиришни мулоқот олиб боришни доимо урганиб бориш керак.

Педагогик жамоа билан, болалар гуруҳлари, айрим ўқувчилар билан гаплаша олиши керак. У дарсни самарали олиб бориши учун гапиришни билиши, суҳбат, лекция, ҳикоя қилиш каби усуллардан фойдаланиши лозим. Биринчи навбатда ўқитувчи суҳбатни бошлаганда, гапни масаланинг қўйилишидан бошлаши мумкин. Бу масалада булажак суҳбатнинг маҳноси мулажассамлашган бўлади. Мавзуга диққатни тортишга уриниб куриш ҳам мумкин, бунда гапни эркин, қизиқарли фактни маҳлум қилшдан бошласа бўлади. Суҳбатни тугаллаш ҳам муҳим аҳамият касб этади. У турлича бўлиши мумкин. Асосий ғояларни яна бир марта қисқача баён қилиб бориш мумкин уни шеҳрий сатрлар билан тугалласа ҳам бўлади.

Бу қоидаларга риоя этиш педагогнинг сўзлари ўқувчиларга зарур таъсир курсати учун шартмиароит яратади. Сўз билан таъсир кўрсатишни амалда қўлланиш ўз ҳиссиётларини, ижодий таъсирланишини бошқариш кўникмаларига ва ўз ҳис[^]гуйғуларини ифодалаш учун аниқ шаклни топа билишга асосланиши лозим. Бу соҳада актёр иши осонроқ эканлигини эҳтироф қилиш керак. Таҳлим-тарбия иши раҳбарнинг доимий ту!ган йўли баҳзан педагогика ҳис-туйғулар ва фикрларни сўз билан ифодалашда қолибда иш тутишга олиб келади. Кўпинча суз билан ифодалашнинг бир қолибдалиги ўқитувчи ҳаяжонланганда ва жиддий айб, гуноҳ қилган ўқувчиларни қоралаш лозим бўлганда яққол ифодаланади.

Имо-ишора юз ҳаракатлари билан таъсир кўрсатиш мумкин. Бунда ҳам имо-ишоралар сўз-товуш нугқини тўсиб қуймаслиги керак. Огзаки таъсир қилиш мазмуни таъсирқилувчи таъсир кўрсатишниг аниқ *турита* боғлиқ. Агар биз таъсир қилувчи насихатдан фойдалаясак, нуткимиз ниҳоятда мухтасар булиши лозим. Таъсир қилувчи таъсир кўрсатиш учун узига хос нарса фақат нарсанинг мазмутги эмас, балки нутқниг оҳангдорлиги, бўсги ҳамдир.

Ҳатго оддий нутқда ҳам агар кучли таъсирқилувчи таъсир кўрсатиш вазифаси қўйилмаса, фақат ахборотнинг мазмуни эмас, гапирувчининг сўзлашиш оҳанги ҳам идрок этилади. Нутқ техникасини такомиллаштириш учун ўз овозини четдан туриб эшитиш муҳимдир. Бу уринда магнитофон ўқитувчиларга бебаҳо ёрдам беради. Оғзаки таъсир қилишнинг ҳар хил турларини магнит лентасига бир неча марта ёзиб олиб, эшитиб куриш зарур, шунга эришиш керакки, у галдан бу галга овоз оҳанги тобора аниқроқ булиб борсин, ҳал этилаётган вазифага тобора мос келиб, сузловчининг индивидуал хусусиятларини жуда мукамал ифодалайдиган бўлсин.

Педагогик жараёнда қўлланадиган узаро фикр алмашишининг асосий шакллари таҳлил қилиш ва уларга таҳриф бериш дарсни вақтда. Булажак ўқувчининг касб-корига уз-ўзини тарбиялаиши учун ҳам педагогик муомала маданиятини такомиллаштириш учун ҳам асос бўлиб хизмат қилади.

Тилшунослик болалар нутқни катталарга таҳлид қилиш йули билан эгаллаб олишларини исботлаб беради. Ўқитувчи нутқи ўқувчилар учун намуна *ва* уларга таъсир этиш воситасидир. Кичик синф ўқувчиларининг нутқлари унча ўсмаганлиги сабабли катталар нутқидаги яхши жиҳатларига ҳам, ёмон томонларига ҳам бир хилда тақлид қилаверадилар. Ўқитувчи нутқининг хусусиятлари ва нуқсонлари тарбияланувчилар нугқининг хусусиятлари ва нуқсонларига айланиб қолади. Шуинг учун ўқитувчилар нутқига гояткатга талаблар қўйилади. Ўқитувчининг нутқи адабий тил мезонларига жавоб бериши ва болаларнинг ёшига мос, уларга тушунарли бўлиши керак, ўқитувчи ўз нутқида кўпроқ синонимлардан антонимлардан фойдаланиш керак.

Бунинг учун у шошилмасдан дудуқланмасдан, она тилидаги ҳамма товуш сўзларни тўтри, аниқ, бурро, орфография нормаларигариояқилибталаффуз этабилишикерак. Ўқувчи кўпинча

болаларга берилган саволни бир неча марта такрорлайди, бу берилган саволни тўғри тушуниб олишга, вужудга келган паузани тулдиришга ёрдам беради. Бу вақтда ўқитувчи болаларга биргина фикрнинг ўзи турлича баён этилиши мумкинлигини кўрсата олиш имконига эга бўлиши керак.

Ўқувчиларни ўз фикрларини тўғри шаклда баён этишда ўргатиб бориш керак. Аввало, тугрилаш, айтиб бериш, кейинчалик болага ўз хатосини мустақил тугрилаш имконини бериш керак.

Бошлангич синф ўқувчилари нутқиви ўстириш борасида "Таҳлим тўгрисида"ги қонунга катта аҳмият берилган. Ўқувчилар нутқини ўстириш воситаси асосан она тили ўқитиш, табиат, математика ва бошқа фанларни ўқитиш орқали амалга оширилади. Ўқувчилар нутқини ўстириш учун кўпроқ эргак, ҳикоя, шеър, расмлар ўргатиш йўли билан эришилади. Нутқ ўстиришда икки усул давр талабидан бири бўлиши мумкин. Ўқитувчилар ҳар бир дарсни бошлашдан олдин 5 минут суҳбат ўтказишади. Бу усулни бошлангич синф ўқитувчиларининг ҳаммалари ҳам амалда қўллай бермайдилар. Ҳар бир ўқитувчи ҳар кунги биринчи соатларида, ўқиш дарсларида турли мавзулар танлаб дарс бошлашдан олдин 3-5 минут кириш суҳбати ўтказишса фойдадан ҳоли бўлмайди.

Хулоса қилиб шуни айтиш мумкинки, ўқувчиларнинг оғзаки нутқларини мунтазам ўстириб боришда уларнинг атроф муҳитни кузишлари ва қайта тасаввур қилдириш орқали боғланишли нутқ, мағнлар тузатишларига амалий ёрдам беради. Бунда ўқитувчи эринмай ишлаб бориши лозим.

Ёш авлодни табиат, жамият ривожланиши қонуниятлари билан кишиларнинг ўзаро ахлоқий муносабатлари билан таништиришда ўқитувчи нутқи катта роль ўйнайди. Ҳар бир ўқувчи ўз севимли ўқитувчисининг товуш, нутқий хусусиятлари, ўқувчиларга мурожаат қилшн, саволларга жавоб бериш усуллари доимий эслаш олади.

Ўқитувчи нутқи ўқувчиларга таҳлим-тарбия бериш вазифасини бажариш керак. Шунинг учун унга фақат умуммаданая эмас балки касбий ва педагогик талаблар ҳам қўйилади. Ўқитувчи уз сўзининг мазмуни, сифати ва оқибати учун ижтимоий жавобгардир, Шунинг учун ўқитувчи нутқи педагог маҳоратининг муҳим таркибий қисми ҳисобланади.

Ўқитувчи нутқи дейилганда ўқитувчининг оғзаки нутқи кўзда тутилади. Оғзаки нутқбу ўқитувчининггапириш вақтада тузиладиган нутқи.

Педагогнинг нутқи қуйидагиларни таҳминлаши керак:

- педагогнинг тарбияланувчилар ўртасидаги ўзаро муносабати ва маҳсулдор мулоқотини;
- таҳлим жараёнида билимни тўла қабул қилиниши, англаши ва мустаҳкамланишини;
- ўқувчилар фаолиятига ундаги инсинктни шакллантириш мақсадида улар онги ваҳиссиотига ижобий таъсир кўрсатиш;

ўқувчиларнинг ўқув ва амалий фаолиятини мақсадга мувофиқ, ташкил этиш.

"Педагогик нутқ" тушунчаси ўқитувчининг коммуникатив хулқи тушуви билан узвий боғлиқ. Ўқитувчининг коммуникатив хулқи дейилганда фақат унинг гапириш ва ахборот бериш жараёнигина эмас балки педагог ва ўқувчи мулоқоти учун эмоционол психологикмуҳит яратишга, улар ўртасидаги муносабат ва иш услубига таъсир кўрсатувчи нутқни ташкил эташ ва унга мос ўқитувчининг нутқий назокати ҳам кўзда тутилади.

Ўқитувчининг оғзаки нутқи монолог ёки диалог шаклда бўлади. Монологик нутқнинг кенг тарқалган шакли ҳикоя, мактаб маърузаси, шарҳ кабилардир. Диалогик нутқ турли суҳбат, савол-жавоб шаклида бўлади.

Педагог вазифани муваффақиятли бажариши учун ўқитувчининг нутқимаълум талабларга жавоб бериши, яъни керакли коммуникатив сифатларга мос бўлиши керак. Нутқ бир неча нормаларга мос бўлиши керак: замонавий нормаларга, ифодали, адабий тил нормаларига. Педагог нутқнинг тўғрилик, аниқлик, мослик, лексик бойлик, ифодалилиқ ва тозаллик каби коммуникатив сифатлари ўқитувчи нутқининг маданиятини белгилайди.

Мақсадга мувофиқ педагогик нутқ ўзининг мантикийлиги, ишончилиги, кўзатувчанлиги билан характерланади.

Педагогик нутқнинг функцияларидан бири - билимни тўлиқ ҳодда берилишини таъминлашдан иборатдир.

Ўқитувчи нутқининг коммуникатив ўзига хослиги билан билимни ўқувчилар томонидан қабул қилиниши ва эса қолиши ўртасида туғридан-туғри алоқа бор. Нутқ буни таъминлаши ёки қийинлаштириши мумкин.

Ўқитувчининг нутқи фақат ахборот бериб қолмай, ўқувчининг онги, сезгисига таъсир қилиши, уларни ўйлаш фаолиятига ундаши керак.

Ўқитувчи нутқи иккинчидан ўқувчининг самарали ўқув фаолиятини нутқи аввало дарсда самарали ўқув эшитувчини таъминлаши керак.

Ўқувчи ўқитувчи нутқини эшита туриб қатор операцияларни бажаради: берилаётган ахборотни кургазмали шаклда аниқлаштиради, узидаги билим билан унга муносабат билдиради, эслаб қолади, нутқ мантиқини, фикрлар ривожини кузатиб боради.

Овоз тонининг баландлиги, товушнинг юқорилиги, бир хилда гапириш болаларни чарчатади. Ўқув - билув жараёнининг самарали бўлишига дарсда ўқитувчи танлаган коммуникатив хулқ услуби ҳам таъсир қилади. Ўқитувчи кўпинча "ўчир", "жим ўтир", "ўтир", "тутат", "ёп" каби норозилиқни билдирувчи сўзларни ишлатади, ўқувчи жавобини бўлади, "ҳар доимгидек ҳеч нарса билмайсан", "сен буни қаердан ҳам тушунардинг" каби гапларни айтадики, бўлар ўқитувчи ўқувчи муносабатини бузилишга, ақлий фаоллик пасайишига олиб келади.

Педагогик нутқнинг учинчи функцияси-ўқитувчи ўртасидаги маҳсулдор узаро муносабатни таъминлашдан иборат.

Ўқитувчи нутқи ўқувчи - ўқитувчи муносабатини бошқариш ролини ҳам бажаради. Бу ерда ҳамма нарса аҳамиятли: ўқитувчи ўқувчиларга қандай муносабат қилади, саломлашади, талабларини қандайқўяди,

қандайогоҳлантиради, хошишини қандай баён қилади; нутқи импотенцияси, юз ифодаси, қараши, ҳам болага таъсир кўрсатади. Дарсдан ташқари мулоқотда буларнинг аҳамияти янада катга булади. Кўп нарса ўқитувчининг индивидуал мулоқот услубига ҳам (қурқувга асосланган, ўйинга, дўстона алоқага асосланган), мулоқот доирасидаги социал характерларига ҳам боқлиқ бўлади.

Ўқитувчи нутқининг хусусияти у аввало ўқувчиларга қаратилган ва йўналтирилган бўлади. Ўқитувчи монологи ҳам ўқувчилар билан ички диалог шаклида бўлади. Ўнинг нўтқида биргаликдаги иш учун гапириш бўлади; "Биргаликда ўйлаб кўрайлик", "Ўйлайманки, бу ишлар қизиқ-гаради", "сиз албатга эсладингиз" ва бошқалар.

Ўқитувчи оғзаки нутқининг яна бошқа хусусияти, унинг мазмуни ўқувчилар томондан икки канал орқали товуш ва визуал йўл билан қабул қилинади. Визуал ҳаракатлар ўқитувчи нутқининг таъсирчанлиги, ифодалилигини оширади, у ўқитувчининг кайфияти ҳақида ҳам ўқувчиларга ахборот беради. Шунинг учун ёш ўқитувчи мулоқотда ўзининг ташқи кўринишини бошқара олиш кўникмасини шакллантириши керак.

Оғзакинутақнинг яна бир хусусиятиларининг импровизация характерида эканлигидир. Тажрибали ўқитувчи текстга ёки конспектга қарамасдан гапиради, ўқувчи уни тинглай туриб, сўз ва ифодалар бирдан тутилаётганлигини куради. Шундай ҳолат вужудга келадикки, гуёки ўқитувчи бу ҳақиқатаи фикрларини биринчи марта ўқувчилар билан очаётгандек бўлади.

Бўлажак ўқитувчини такомиллаштириш.

Нутқни такомиллаштиришни қуйидаги йўналишларини курсатиш мумкин: ўз-ўзияи назорат ва нутқ меданиятини ривожлантириш; Нутқий мулоқотнинг барча ҳолатларида адабий нутқ қоидаларини эгаллаш учун ўзига шароит яратиш.

Ўз-ўзини назорат ва ифодали нутқ малакаларини ривожлантириш. Ўз нутқ импотенцияларини кузатиш: у жонли, хилма-хил, ҳиссий бўёқлими еки бир хил монотон-ми?

Нутқ тайёрлаш жараёнида ўзингизча қуйидаги саволларга жавоб топинг: тингловчиларда қандай фикр уйғотмоқчисиз? Уларда қандай кайфият яртмоқчисиз? Нутқ мазмуни ва шароити қандай интонация ва ритм талаб этади? Бир неча бор нутқингизни қайтариб кўринг.

Нутқингизни бадиий адабиётдаги лавҳаларга ўз таассурот-дарингизни қўшган ҳолда қайта тўлдилинг.

Коммуникатив нутқнинг мувоффақиятли булиши ўқитувчида қатор махсус қобилиятлар ривожланишини талаб қилади: социал-перцептив қобилияти, ижтимоий тасаввур қобилияти, ўзини бошқара олиш қобилияти, мулоқотда ўзининг руҳий ҳолатини боғқара олиш қобилияти, иродавий таъсир кўрсатиш, ишонтара олиш қобилияти.

Нутқ малакалари ва кўникмаларини муваффақиятли эгаллаш учун шароит яратувчи кишининг умумий руҳий жимоний хусусиятларини ривожлантириш, бунда тасаввурни, образли хотира ва фантазияни

ривожлантиркш кўзда тутилади. Товуш. Баҳзиларга товуш тугма берилган, лекин бу ҳам машқ қилиб турилмаса бузидади. Киши товушини кучли, эгилувчан, жараёнли қила олиши мумкин.

Ўқитувчи товушининг ўзига хослиги нимада?

Аввало бу товушнинг купилиги. Унинг кучли нутқ аппарати органларининг активлигига боғлиқ.

Товуш эшитилишининг иолетность (учувчан)лиги, бу овозни масофага мослай олиш, товушни бошқара олишдир. Гипкост (эгилувчанлик) ва подвижност (ҳаракатчанлиги) товушнинг уни енгил ўзлаштира олиш, тингловчиларга мослашдир.

Диапазон - товушнинг ҳажми. Унинг чегараси жуда гоқори ва паст тон билап аниқланади.

Тембр - товуш буюғи, еркинлиги, шу билан бирга унинг юмшоқлиги, илиқлиги, ўзига хослиги. Уқитувчида касбий кассаллик келиб чиқмаслиги унгу товуш гигенасига амал қилиш керак- Уқитувчи иш вақтининг 50% давомида гапириб туради. Педагог иш вақти тугагач 2-3 соат давомида узок вақт сўзлашишдан қочиши керак. Зарур бўлиб қолса қисқа ва секин гапириши керак,

Дарс жадвали қўйилишида игунга эҳтибор бериш керак. 3-4 соат дарсдан сўнг нутқ, аппарати чарчайди, шундан сўнг 1 соат товуш дам олиши керак. Кўп стажли ўқитувчи 2-3 соатда чарчайди ва 2 соат дам олиши керак. Юқори нафас йўллари, нерв системалари, овқатланиш рожимида эҳтибор бериш керак.

Дикция - сўз, бўтин, товушнинг айтилишидаги тўғри ва аниқлик. Дикцияни такомиллаштириш нутқ органларининг ҳаракатини қайта ишлаш билан боғлиқ. Махсус машқлар бошқариладя.

Ритмика - айрим бўтинларни айтмишдаги тўлиқ давомийлик, шу билан бирга нутқни ташкил қилиш этапи. Бу нутқнинг муҳим элементи бўлиб, баҳзан интонация на пауза ўзига сўздан кўра кучли этоционал таъсир қилади.

Нутқ тезлиги ўқитувчининг индивидуал сифатига, унинг нутқ мазмуни ва мулоқот ҳолатига боғлиқ бўлади. Турли миллатларда нутқ темптурлича булади. Русларда минутига 120 сўз атрофида, ингилизларда 120 -150 сўзгача. Тадқиқотларга кўра 5-6 синфларда ўқитувчи минутига 60 сўз, 9-11 синфларда 75 сўз гаириши тугри бўлади.

Материалнинг мураккаб қисми ўқитувчи паст темпда. Кейин эса тезроқ ганириши керак. Қоида, қонунлар аштанда, хулосада нутқ секинлашади.

Нутқ техникаси. Ўқув вақгининг кўп қисми (1/4, 1/2) да ўқитувчининг нутқи билан боғлиқ бўлади. Шунинг учун ўқув материални ўқувчилар тушуниши ўқитувчи нутқи мукамаллиги билан боғлиқдир.

Баҳзилар товуш ва унинг тембри тугма деб билишади. Лекин ҳозирги экспериментал физиология товушни тўшқ қайта куриш мумкин. Игини аниқламоқда Тарихдан ҳам маҳулумки, баҳзи кишилар ўзларининг нутқ, товутцларини такомиллаштириб борганлар. Масалан, Демосфен ўзининг бу

соҳадага камчиликларияи тугатиб бориб Қадияоти Грециянинг сиёсий ораторларидан бирига айланган. Ёки Владимир Маяковский ҳам 20 ёшдан ўзини расмий чиқишлари учун тайёрлаган, оғзига тошчалар олмб, Рион дарёси бўйича нўгқлар тайёрлаган.

Нафас жараёнида қайси муқкуллар иштирок этишига қараб нафаснинг 4 та типиди ажратилади:

1. Елка ва кўкрак қафасининг юқориди қисмини кўтарувчиди муқкуллар иштирок этади. Бу кучсиз, юқориди нафас бўлиб, упканингфақат юқориди қисмиди фаол ишлайли.

2. Кўкрак орқали нафасиди қовурғалар орасидагиди муқкуллар амалга оширади, Диафрагма кам ҳаркатда бўлиб, нафас чиғариш кучсиз.

3. Диафрагмали нафас - кўкрак ҳажмининг ўзғариши, диафрагма қисқариши ҳисобиди бўлади.

Диафрагма ва қовурғалар орқали нафас - диафрагманинг ҳар томонлама ҳажмиди ўзғариши, қовурғалар орасидагиди ва қориндагиди нафас муқкуллариди ҳам қушилади. Шу нафас тўғри бўлиб, бу нугқий нафас учун асос бўлиб ҳисобланади.

Кўлланиладиган янғиди педагогик ва ахборот технологиялариди мазмуниди. мазмуниди. йўналтирувчиди маъруза, суҳбат, мунозара савол жавоб.

Фойдаланилган адабиётлар

Ар1, Ар4, Ах1, Ах2, Ах3, А1, А3, А5, А6, Ак1, Ак2, Ак5.

9 маъруза: Ўқув мақсадлариди қўйиш усуллари. Мақсадлар таксономиясиди.

Режа:

1. Педагогик технологияларнинг турлариди ва классификациясиди
2. Ўқув мақсадлариди белгилаш
3. Б.БЛУМ таксономиясиди

Педагогика назариясиди ва амалиётиди таълим-тарбия жараёнида кўплаб ёндашувлар мавжуд. Педагогик технологияларни характери ана шу ёндашувдан келиб чиқади. Шунга қарамасдан кўпгина педагогик технологиялар ўз мазмуниди, мақсади, методлариди ва воситалариди кўра бир-бирига ўхшаш. Педагогик технологияларни ана шу ўхшаш хусусиятлариди қарабуларни бир неча турга ажратиш мумкин.

Кўлланилишига, қамров ҳажмиди (масштабиди) кўра уларни уч гуруҳга ажратилади:

1. Умумий педагогик технологиялар.
2. Хусусий педагогик технологиялар.

3. Модулли кичик универсалтехнологиялар

Умумий педагогик технологиялар - ўз ичига йирик технологияларни, яъни бутун таълим тизимига тегишли бўлган масалаларни қамраб олади.

Масалан: рейтингтизимига ўтиш, тест технологияларига ўтишшулар жумласига киради.

Хусусий педагогиктехнологиялар -эса маълум фан доирасида қўлланилиши мумкин ва қулайбўлган технологияларни ўз ичига олади.Масалан: иқтисодиётфани учункулай бўлган технологияларни ишлаб чиқиш.

Модулли кичик универсал технологияларбирор рефлексни ривожлантиришга қаратилган бўлиб,турли фанларниўрганишдаишлатилиши мумкин бўлган технологиялардир. Масалан: дидактик ўйинлар, фикрлашга ўргатувчи технологиялар. Улар универсал характерда бўлиб,кўп вақт талаб этмайди. Масалан: дидактик ўйинли технологиялар.

Фалсафий дунёқараш ўз навбатида таълим–тарбия тизимига ёндашувдаҳам ўз аксини топади. Диний дунёқараш ўзига хос равишда таълим-тарбия жараёнини талқин этади, идеалистик дунёқараш ўзига хос равишда таълим-тарбиянинг мазмун моҳиятини очиб беради. Материалистик дунёқараш таълим-тарбия ишини ташкил этишда материалистик нуқтаи назардан ёндашади (У инсоншахсини моддийлик сифатида қабул қилса, идеалистик дунёқарашинсоннижон, тан, руҳ каби қисмларини тан олган ҳолда ёндашади).Илмий дунёқараш эса илмий кашфиётларга асосланган ҳолда таълим-тарбия жараёнини таҳлил этишга қаратилади. Демак, ҳар бир жамиятнинг қабул қилган дунёқарашини ана шу жамиятда таълим-тарбия жараёнини ташкил этишга бевоситатаъсир ўтказар экан

Ўқувмақсадларини белгилаш

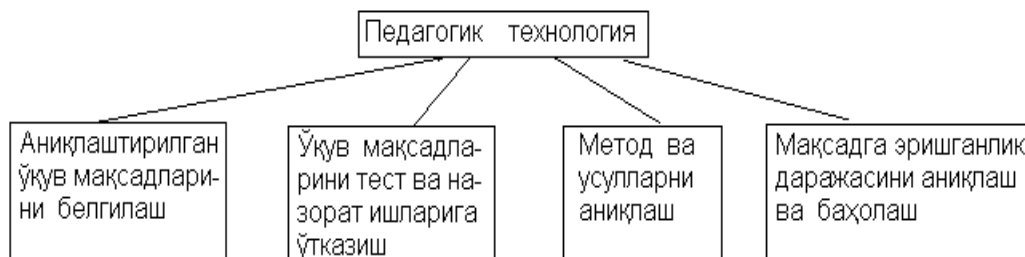
Анъанавий ўқув

жараёнида биз кўпроқ ўқитувчининг маҳорати гасуяниб самарага эришишга ҳаракат қиламиз. Бунинг учун эса педагог маълум тажриба ортирган бўлиш талаб этилади. Педагогик технологиянинг асоси эса проектлаштиришдир. Ана шу аниқ проектлаштирилган дастур педагогга самарали натижага эришишимни нитуғдиради.

Бундай проект асосида иш олиб бораётган педагог катта педагогик тажрибага эга бўлмаса-да, юқорисамарага эриша олади. Биз биламизки, педагогик технология бу аввалом бор аниқликка эга бўлган ва қатъий, илмий лойиҳалаштирилган жараёндир. Ўқув жараёнини ташкил этишдаги биринчи қадам бу ўқув мақсадларини аниқлаш ҳисобланади. Бугунги кунда биз дарснинг мақсадини қандай белгилаймиз? – деган савол албатта ҳаммани қизиқтиради. Биз бугунги кунда дарснинг мақсадини умумий ҳолда белгилаймиз ва шунинг учун ҳам эришган натижамизни баҳолашда қийналамиз. Бундай умумий мақсадни белгилаш педагогик технологияни қониқтира олмайди. Педагогик технологиялар дарс мақсадини белгилашда ҳам аниқлик бўлишини талаб этади. Аниқ мақсадларни белгилаш назорат ва баҳолаш ишини енгилаштиради ва бу жараёнга ойдинлик киритади. Шунинг учун ҳам педагогик технологияларни қўллашдаги биринчи қадам бу

аниқлаштирилган мақсадларни ишлаб чиқишдир деган хулосани беради. Педагогиктехнологияларнинг ишланишида асосий эътибор хиргинати жага қар атилган бўлади ва қўйидаги изчилликда ишлаб чиқилади:

1. Аниқлаштирилган ўқув мақсадларини ишлаб чиқиш ва уларни гуруҳларга ажратиш.
2. Ўқув мақсадларини назорати шива тасвифаларига ўтказиш.
3. Мақсадга эришиш ўлини ва усулларни танлаш.
4. Натижани баҳолаш ва ўзлаштириш даражасини аниқлаш.
5. Дастурли таълим.

Дем

ак,

педагогиктехнологияларанъанавий таълимдан тубдан фарқ қилган ҳолда тузилади. У ўзаро ёпиқ циклни ва ўзаро изчил боғлиқликни тақозо этади.

Аниқлаштирилган мақсадлар педагогга назорати шини белгилашда, баҳолашда ва усулларни аниқлашда катта имкониятлар яратлади.

Барча этаплар бир мақсадга бўйсунди ва юқоринатижани кафолатлайди.

Анъанавий таълим эса қуйидаги изчилликда ташкил этилади:

1. Умумий мақсадни аниқлаш.
2. Усулларни аниқлаш
3. Назорат ишини белгилаш.
4. Баҳолаш

Б.Блум таксономияси мавҳум тушунчаларни баҳолашда нималарга эътибор қаратиш лозим деган саволни ёритишга ёрдам беради. Агар ўқитувчи мавҳум тушунчаларни қўллаган бўлса Б.Блум таксономиясидан фойдаланиши мумкин. Таксономия тушунчаси ўзаро изчил алгоритмик боғланган тизимни билдиради. Ушбу таксономиядан ҳам баҳолаш жараёнида фойдаланиш мумкин.

Б.БЛУМ таксономияси.

Тушунчалар	Характеристика
1. Билиш	Терминларни, фактларни, белгиларни билиш, классификациялаш.
2. Тушуниш	Ўз сўзлари билан тушунтира олиш.
3. Қўллаш	Билимлардан фойдалана олиш.
4. Анализ	Элементларга ажрата олиш.
5. Синтез	Умумлаштира олиш.
6. Баҳолаш	Мавзуга нисбатан ўз фикрини билдириш.

Касбий психологиядан маърузалар

1- Мавзу: Касб психологиясининг мутахассислик фанларини мустаҳкамлашга интерактив ёндашуви. Касбга оид чуқур билимларни шакллантиришнинг амалий жиҳатдан йўналтирилганлиги.

Режа:

1. Баркамол авлодни тарбиялашда касб психологиясини тутган ўрни
2. Индивидуаллик ўзига хос талаблари
3. Шахс ва касб билан боғлиқ алломаларни фикрлари
4. XX асрнинг бошларида Америка ва Европа мамлакатларида касбни йўналишларини шаклланиши

1. Баркамол авлодни тарбиялашда касб психологиясини тутган ўрни
Касб психологияси орқали шаклланаётган мутахассисларда касбга оид бўлган назарий билимлар, амалий кўникма ва малакалар шакллантирилиб борилиши назарда тутилган. Бу жараёнда таълим принципларига ҳам алоҳида тўхталади. Таълим (ўқитиш) жараёни мураккаб ҳамда кўп қирралидир. Унда ўқитувчи ва ўқувчилар фаол иштирок этадилар. Бу жараённинг муваффақиятли ва самарали натижаси таълим жараёнининг

қонун-қоидалари, таълимга қўйилган дидактик талабларга қай даражада амал қилинишига боғлиқ. Ўқитиш билиш фаолиятининг ажралмас қисми сифатида дунёни билишнинг умумий қонунлари асосида содир бўлади. Шу

сабабли, шахсниўқитиш, тарбиялаш, баркамол авлод қилиб етиштириш жараёнини бир бутунликда амалга ошириш зарур.

Ўқитувчи қачонки таълим тамойилларидан хабардор бўлгандагина уни самарали бошқариш, ўқитишнинг самарали усуллари тўғри танлаш имкониятига эга бўлади. Шунинг учун ҳам ўқитиш тамойиллари таълим жараёнининг энг муҳим масалаларини назарий ва амалий жиҳатдан тўғри ҳал қилишнинг асосий негизи ҳисобланади. Мутахассисларга педагогик билимлар, услубий кўрсатмалар бериш билан биргаликда жамиятда мавжуд бўлган турли касблар ҳақида ҳам кенг қамровли билимлар бериш Касб психологияси орқали шаклланаётган мутахассисларда касбга оид бўлган назарий билимлар, амалий кўникма ва малакалар шакллантирилиб борилиши назарда тутилган. Касб танлаш жараёни ижтимои аҳамият касб этсада, лекин унинг ортида жисмоний индивидуал (яккаҳол) шахс туради. Ҳолбуки шундай экан,

ҳар бир касб танловчи шахсиятига индивидуал муносабатни амалга ошириш зарур. Бунинг учун касб танловчининг ёш ва жинс хусусиятларига биноан касб маорифини амалга ошириш мақсадга мувофиқ. Бунда биринчи навбатда шахснинг касби еҳтиёжи, мотиви, лаёқати, қизиқиши ва қобилиятини ҳисобга олиш даркор. Акс холда умумий хусусиятли йўлланма, кўрсатма ижобий натижага олиб келмайди, чунки индивидуаллик ўзига хос талабларни тақозо этади.

2. Индивидуалликни ўзига хос талаблари

1. Мутахассисларга қўйиладиган касбий ва шахсий талабларнинг ўсиб бораётганлиги.

2. Касб танлашга сабаб бўлувчи омилларнинг даврий характерга эгаллиги ва касблар тўғрисидаги ижтимоий идеалларнинг ягона меъёрининг мавжуд эмаслиги.

3. Ўспирин касбий тасаввурларининг ижтимоий-иқтисодий ўзгаришларга ва бозор муносабатларига ҳамоҳанг ўзгараётганлиги ҳамда касб-ҳунар ва тегишли мутахассислик йўналишлари ўртасидаги тафовутнинг кескин ортаётганлиги.

4. Ёшларнинг мутахассислик йўналишларини танлашларида аниқ тасаввурга, мақсадга, фаолият йўналишига ва истикбол режаларини белгилаш қобилиятига эга эмаслиги ва бошқалар. Касбий шаклланишини таъминлашга тўсиқ бўлувчи бир қатор омиллар

1. Мутахассисларга қўйиладиган касбий ва шахсий талабларнинг ўсиб бораётганлиги.

2. Касб танлашга сабаб бўлувчи омилларнинг даврий характерга эгаллиги ва касблар тўғрисидаги ижтимоий идеалларнинг ягона меъёрининг мавжуд эмаслиги.

3. Ўспирин касбий тасаввурларининг ижтимоий-иқтисодий ўзгаришларга ва бозор муносабатларига ҳамоҳанг ўзгараётганлиги ҳамда касб-ҳунар ва тегишли мутахассислик йўналишлари ўртасидаги тафовутнинг кескин ортаётганлиги.

4. Ёшларнинг мутахассислик йўналишларини танлашларида аниқ тасаввурга, мақсадга, фаолият йўналишига ва истиқбол режаларини белгилаш қобилиятига эга эмаслиги ва бошқалар.

3. Шахс ва касб билан боғлиқ алломаларни фикрлари боланингфеъл – атвори ва тасаввурларини шакллантиришда умуминсоний ғоялар қўлланишини яратган ҳамда мураббий, ота-оналарга уни қаттиқ тан жазосидан кўра, шахсий ибрат орқали вояга етказиш маъқуллигини кўрсатган. (Абу Али Ибн Сино)

Ўғил ва қизларнинг ақлий, ҳиссий ва жисмоний имкониятларини ғоят зийраклик билан кузатган ҳолда, уларнинг феъл атворларини тезроқ билиб олиш, салбий ва ижобий сифатларини осонроқ аниқлаш, ёқимсиз хатти – ҳаракатларини бартараф этиш мумкин. (Муҳаммад Ризо Огаҳий).

Ўспирин ҳунар эгаллаши билан унда нафақат ахлоқий ҳислар, балки характернинг иродавий хислатлари ҳам таркиб топа бошлайди. (Абу Али Ибн Сино)

Баркамол шахснинг кўп қиррали билимларга эга бўлиши, яхши бир касбкорнинг сирларини эгаллаши кўп жиҳатдан ижтимоий муҳит билан оилавий шароитнинг уйғунлигига боғлиқдир. (Абдулла Авлоний)

“Ментал харита” бу-Касбий фаолият майдонининг мутахассис жойлашиши мумкин бўлган ички олами ҳисобланади. Касбий фаолият майдони таркибидан касбий соҳадаги анчагина барқарор таълим, касбнинг тавсияномаси, унинг қўлланиш соҳаси, аниқ ишчи ўрнига нисбатан яшовчанлиги ўрин олган.

К.Фарреннинг шахс яшовчанлик сифатларига қуйидаги кўрсаткичларни киритади:

Шахс хусусиятларига муносиб касбтанлаш.

- Бажараётган ишга қўйилган талабларга юқори даражада тайёрлик.
- Ҳаёти давомида таълим олиш ва ўрганишга тайёрлик.
- Маданийлиги, ўзга кишилар кадр-қимматини, фарқларини қабул қила билиш.
- Компьютер ва ахборот технологияларидан фойдаланишни билиш.
- Бир неча соҳаларда касбий маҳоратни намойиш қила олиши.
- Янги лойиҳалар тақдим қилиш ташаббусига эга ябўлиш.
- Ишда ҳам касблар билан ҳамкорликда ишлаш кўникмасига эгаллиги.

К.Фаррен касбнинг яшовчанлик кўрсаткичларига қуйидагиларни киритади:

- Касбнинг ташкилот мақсадлари билан чамбарчас боғлиқлиги.
- Бошқа муассаса ва ишлаб чиқариш соҳалари билан уйғунлашиш имконияти.
- Бошқа касбларда ўз компетентлиги ва қобилиятларидан фойдаланиш имконияти.
- Шахсий ва молиявий таъминланганлик.
- Касб бўйича шахслар уюшмасининг мавжудлиги.
- Маҳоратга етакловчи билимга эгаллик.
- Ёшидан қатий назар касбий муваффақиятларда мустақил бўлиш.

4. XX асрнинг бошларида Америка ва Европа мамлакатларида касбни йўналишларини шаклланиши -XX асрнинг бошларида Америка ва Европа мамлакатларида бешта асосий йўналиш шаклланди

- 1) дифференциал диагностик,
- 2) психоаналитик,
- 3) қарорқабулқилишназарияси,
- 4) тараққиётназарияси
- 5) типологикйўналишлар.

Дифференциал – диагностик йўналиш Шахснинг касбий фаолият амарадорлигини таъминлаш омилларига, касбга таъсир кўрсатувчи индивидуал психологик хусусиятларга ва касбга қўйилган талабларга асосий эътибор қаратилади. Психоаналитик йўналиши

Бу йўналиш вакиллари касбий ривожланишнинг психодинамик жиҳатларини таҳлил қилиш билан шуғулландилар. Улар касб танлаш ва касбий ривожланиш асосида табиий еҳтиёжлардан тортиб комплекс психодинамик механизмлар ва шахс тузилишини стансияларигача бўлган турли хил эҳтиёжлар ётади деб ҳисобладилар. Қарор қабул қилиш назарияси

Касб танлаш жараёнини ўрганиш учун йўналганлик установакаларини тадқиқ этишга эътибор қаратдилар. Уларнинг қарашларига кўра, ҳар қандай касбни танлаш касбий алтернатива ва қарор қабул қилишга йўналтирилган тизимдан иборатдир дейилди. Тараққиёт назарияси йўналиши Ривожланиш назариясига асосланиб иш тутишган. Бу йўналишнинг изланишлари академик психологик характерга эга бўлиб, изланишлар ўспиринларни касби билан боғлиқ хусусиятларини асослашга қаратилган эди.

Типологик йўналиш вакиллари

Касбий фаолиятни типологиялаштиришга эътибор қаратадилар.

Улар шахснинг комплекс мўлжал олишга йўналтирилган бир қатор типларини ажратишга эришди:

1. Реалистик ориентация; 2.Интеллектуал ориентация; 3) Ижтимоий ориентация; 4)

Конвенционал ориентация; 5) Тадбиркорлик ориентацияси.

Касб маорифи бу– ўқувчиларни касбнинг моҳияти билан, Ҳар бир касбнинг шахс олдига қўядиган талаблари билан таништиришдан иборат таъсирчан ахборотлар мажмуасидир. Маълумотларнинг аниқлиги, тўлиқлиги,

Хусусий ва ижтимоий яҳамияти ифодаланганлиги билан бошқа таркиблардан ажралиб туради.

Касб маорифи инсоннинг ёши, жинси, савиясига кўра хилма – хил тарзда амалга оширилади,

Шакллари эса вербал ва новербал, кузатув ва танишув, кўргазмали ва график, урашув каби кўринишларга эга.

Касбий маслаҳат – касбга йўллашнинг моҳиятини инсон онгига чуқурроқ сингдириш учун,

шахснинг иштиёқивақобилиятларига мос касб – ҳунар (ихтисос)

танлаши учун муҳим объектив вазу субъектив шарт

шароит яратиш жараёнидир.

Касбегалловчи (танловчи) эҳтиёжи, ўқитувчи (мураббий)нинг касбий масъулиятидан келиб чиққан ҳолда илмий – амалий хусусиятлий ўлланмалар бериш жараёнидир. Маслаҳат ўзининг мақсадга йўналганлиги, изчиллиги, обективлиги, ахборотлар билан тўйинганлиги билан бошқа асосий қисмлардан кескина жра либ туради.

Касбий саралаш – муайян касбни муваффақиятли равишда егаллаб, ўзолди га қўйган фуқаролик (хусусий) бурчини оқорисавияда доетабиладиган шахсларни ажрата олишдани борат жараёндир.

Касбий билимлар, шаклланган маълумқўникмалар, малакаларга асосланган ҳолда текшириш меъзонларига суяниб, омилкорлик билан оқилона саралаш ўтказилади.

Касбий мослашиш- ёш касбегаларининг ва мутахассисларнинг касбий фаолиятга, унинг шароитларига, талабларига муваффақиятли равишда мослашиш (бир неча босқичлардани борат) жараёни тушунилади.

Касб моҳияти га қиришиш, билимлар, кўникмалар, малакалар билан танишиш, уларни егаллаш учуноқилона усуллар танлаш, улардан амлиётда унумли фойдаланиш, шарт-шароитларга одатланиш, маҳорат қирраларини ўзлаштириш каби муҳим қисмлар мослашиш таркибла рини ташкил қилади.

Касб танлаш мотивасияси Касб танлаш гатаъ сиретувчи асосий миллар :

1) Таълим –

тарбияти зими да касбга йўллаш фаолиятининг мазмуни ва методикаларима ж му асиму камм

ал равишда мужассамлашганлиги.

2)

Ўқувчиларни касб танлашга ўргатишда ўқитувчилар жамоаси фаолияти ҳамк орлиги ва самарадорлиги.

3) Синф раҳбарининг ота – оналар билан ҳамкорлиги онгли касб танлаш негизи эканлиги

4) Касб танлашда ёшлар ташкилотининг иштироки.

5) Синфдан ва мактабдан ташқари олиб бориладиган ишлар мазмунида касб танлашнинг алоҳида ажратилиб кўрсатилиши.

6) Мактабларда, ишлаб чиқариш комбинатларида оммавий ва кенг кўламда йўлга қўйилиши.

7) Махсус муассасалар фаолияти.

8) Касбга оид кўрганмалар, саёҳатлар уюштирилиши.

9) Ижодкор, нуфузли, маҳоратли кишилар билан учрашувлар ўтказилиши.

10) Касб танлашда маҳаллий матбуот, радиователевидениенингиштироки.

Ўқиш мотивларима муаммосини тадқиқот қилган жаҳон психологлари уларни и кки категория

агаёкигурухгаажратибтекширишнилозимтопадилар.
Биринчикатегориягатааллуклимотивларўқувфаолиятинингмазмуни,
моҳиятиҳамдаунингжараёнлари,
шароитларибиланбевоситауйғунлашгандир.

Иккинчикатегориягакирувчимотивлартизимийўқувчиларнингатроф –
муҳитбиланкенгқўламдагиўзаромуносабатларигауларнингбеғона,
ўзгакишиларбиланмуомалагакиришишеҳтиёжига,
ижтимоийтурмушвақелилигиганисбатаншахсийқарашигабоғлиқдир.
Назорат саволлари:

1. Ёшларни касб ҳунарга таёрлашда индивидуал хусусиятларнинг назарда тутилиши муҳимаҳамиятга эга деб ҳисоблайсизми?
2. Миллий ҳунармандчилик деганда нимани тушунаси?
3. Меҳнат тарбияси деганда нимани тушунаси?
4. Шарқ мутафаккирларининг меҳнат тарбияси ҳақидаги қарашлари тўғрисида нималарни биласиз?
5. Касбга қизиқишнинг шахс маънавий ахлоқий дунёқарашига?
6. Европа давлатларидаги касбга муносабат қандай?

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ.

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Ахборот технологиялари соҳасида кадрлар тайёрлаш тизимини такомиллаштириш тўғрисида»ги Қарори. //Халқ сўзи, 2005 йил.
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Бозор ислохотларини чуқурлаштириш ва иқтисодиётни янада эркинлаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги Фармони. //Халқ сўзи, 2005 йил, 15 июнь, 1-бет.
3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Тадбиркорлик субъектларини ҳуқуқий ҳимоя қилиш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги Фармони. //Халқ сўзи, 2005 йил, 16-июнь, 1-бет.
4. Келвин Сеиферт ва Росемарй Суттон. Эдусатионал Псайчологй Сопйригхт © 2009 Келвин Сеиферт.10-16 пагес.
5. Бордавская Н.В., Реан А.А. Педагогика.-М.: Питер, 2004.
6. Профессиональная педагогика. Учебник для студентов. – М.: Педагогика, 2002.
7. Нишонова С. Комил инсонни тарбияси: ўрта махсус, касб-ҳунар таълими муассасалари учун қўлланма. -Т.: Истиклол. 2003
8. Ғуломов С.С. ва бошқалар. Ахборот тизимлари ва технологиялари. Т.: “Шарқ” нашриёт-матбаа акциядорлик компанияси, 2000.
9. Эгамбердиев Э., Хўжамкулов Ҳ. Кичик бизнес ва тадбиркорлик. – Т.: Маънавият, 2003.
10. Хошимов К. ва бошқалар таҳрири остидаю. Педагогика тарихи – Т.: Фан, 2001.
11. Э. Ғ. Ғозиев, К. Қ. Мамедов. Касб психолоияси. Т. 2003 й.
Интернетресурслари

1. www.edu.uz
2. www.ziynet.uz
3. www.tuit.uz

2 Мавзу: Касб психологиясининг илмий тадқиқот методлари.

Режа:

1. Кузатиш методи.
2. Тест методи.
3. Биография (таржимаиҳол) методи.
4. Анкета методи.
5. Сосиометрия методи.
6. Фаолият маҳсулини таҳлил қилиш методи.

1. Кузатиш методи

- Аввало методлар ҳақида икки оғиз сўз. Метод сўзи - юнонча метҳодос бўлиб тадқиқот, текшириш деган маънони беради. Назаримизда юқоридагиларга яна йўл, усул сўзларини ҳам киритиш мумкин. Методлар - тадқиқот ишларида ҳам, билим беришда ҳам қўлланилади. Ушбу бобда билим бериш методлари ҳақида эмас, балки фан учун, унинг ривожланиши учун зарур бўлган маълумотларни тўплашдаги қўлланиладиган тадқиқот методлари ҳақида сўз боради.

- Психология фанининг эмпирик (амалий) методлари туркумидан муҳим ўрин эгаллаган диагностик хусусиятли методларидан бири - кузатиш методидир. Мазкур метод фанимизнинг энг қадимги тадқиқот воситаси бўлиб ҳисобланиб, узоқ ўтмиш замонидан то ҳозирги давргача илмий изланувчиларнинг асосий текширув қуролларидан бири бўлиб, кенг кўламда фойдаланиб келинмоқда. Лекин бугунги кунда унинг объекти, кўлами янада кенгайди, мураккаб психологик жараёнлар, ҳолатлар, ҳодисалар, кечинмалар, фаолият ва муомала хусусиятлари ўрганиш имконияти туғилди, сифат ҳамда мазмун жиҳатидан катта ўзгаришлар юзага келди.

- Кузатишнинг технологияси такомиллашди, унинг янги шакллари, воситалари, усуллари пайдо бўлди, холисоналик (объективлик) даражаси ортди, ишончилигини ифодаловчи мезонлар, ўлчовлар яратилди. Бунинг натижасида кузатиш психология фанининг универсал тадқиқот методлари қаторига кириб, унинг барча соҳаларида қўлланилмоқда, айниқса, татбиқий имкониятининг юксаклиги, статистик ҳисоблашга берилувчанлиги хусусияти билан бошқа методлардан ажралиб туради. Юқоридаги мулоҳазалардан келиб чиққан ҳолда унинг ёритилмай қолиб кетган жиҳатлари, таркиблари, ёрдамчи жабҳалари юзасидан мулоҳаза юритамиз.

- Кузатиш методининг технологияси қуйидагилардан ташкил топади:

- воқели (атроф- муҳит, инсон шахси)ни кузатиш оқимини муайян қисмларга, йўналишларга ажратиш (немисча-лотинча «квантификациялаш», яъни зарур, биринча даражали жиҳатларини саралаш);
- кузатишнинг кўлами (ҳажми), хусусияти ва ўзига хослигини аниқлаш,

яъни унинг нималарга қаратилганини белгилаб олиш;

- кузатиш жараёнида барча ҳолат, ҳодиса, аломат ва ташқи қиёфа, кўринишнинг ўзига хослигини қайд қилиш (уларни ёзма нутқда ифодалаш, яъни французча - лотинча «фиксациялаш»);

-кузатиш давомида тўпланган омишлар, маълумотлар, натижаларни математик статистик методлар ёрдами билан ҳисоблаб чиқиш ва миқдорий таҳлил якунлари бўйича психологик сифат талқинини амалга ошириш.

- Психологик кузатиш олиб боришдан кўзланган мақсад мана булардан иборат:

- кузатишнинг вазият, ҳолат ва объектни мақсадга мувофиқ танлаш, унинг оқилона эканлигига ишонч ҳосил қилиш;

- кузатишнинг дастурини ишлаб чиқиш, уни амалиётга татбиқ қилиш, схематик ифодаланишни яратиш, йиғилган натижаларни чизма асосида акс эттириш.

- Кузатишнинг объекти ва предмети қуйидаги тузилишга эга:

- кузатишнинг объекти - инсон, гуруҳ, жама шахслараро муносабатлар, эмоционал- ҳиссий кечинмалар, ҳайвонот олами, шахснинг фаолияти ижодиёти, муомаласи кабиларни ўрганишдан иборатдир.

- кузатишнинг предмети - инсоннинг хилма-хил ҳолати, жараёни, ҳаракатининг кучи, жадаллиги узлуксизлиги, динамикаси, ўзига хослиги, унинг ҳамкорликдаги ҳаракати, ундаги онглилик, онгсизлик, онгости ҳолатларининг кечиши, фаолият ва муомала кабиларни экстериоризациялашдан ташкил топгандир.

- амалий ва гностик ҳолатлар; нутқ актлари: маъноси, мазмуни, моҳияти, йўналиши, частотаси, ритмикаси, темпи, амплитудаси, давомийлиги, интенсивлиги, экспрессивлиги, унинг лексикаси, грамматикаси, фонетикаси, лингвистик қурилиши ва бошқалар;

- новербал нутқ ифодасиси: мимика, пантомимш ва вокал мимикаси (музыка маъносини тана аъзолари орқали ифодалаш);

- вегетатив реакцияларнинг кўриниши: рангни қизариши, оқариши, терлаш, нафас олишнинг тезлашуви, секинлашуви ва қийинлашуви.

- Кузатишнинг босқичма – босқичлилиги, бтадрижийлиги (иерархияси) таркиблари қуйидагилардан ташкил топади:

-кузатишнинг мақсади, вазифалари, дастури, қайдномаси: бунда умумий талабларга риоя қилиш, яхлит қайд қилиш, кундалик, техника воситалари (фактик ҳолатлар), натижаларнинг таҳлили, талқини ва ғояларни илгари суриш.

- Кузатишни ифодалаш услублари: тажрибаларда тўпланган маълумотларни аломат, белги ва символика орқали акс эттириш (пиктограмма, чизги, жадвал, анаграмма) ва турли шакл, хусусиятли баённомалар, қайдномалар юзага келтириш.

- Психология фанида кузатишнинг қуйидаги турларидан фойдаланиш мумкин: изчил, эпизодли, дала шароитли, лабораториявий-сунъий, табиий, хронологияли, даврий, бир мартали кабилар.

- Инсоннинг меҳнат фаолиятини кузатишда куйидаги воситаларни кўллаш мақсадга мувофиқ:

- Ф.Гилбертнинг “Иш куни фотографияси” методикаси (расмларда ифодаланган ишчининг ҳаракатини кузатиш, кўздан кечириш орқали уларни таҳлил қилиш (саъи- ҳаракатлар бўйича тизим вужудга келтириш, улардаги ўзгаришларга биноан муайян кетма-кетликда жойлаштириш);

- А.К.Гостевнинг хронокартаси (икки ёки уч марта ярим соатдан сменада ва сменадан кейин текширув ўтказиш);

- талабаларда дарс бошида, ўртасида ва охирида ёки бошқа вазиятларда: ёрдамчи юмуш билан шуғулланиш ҳолати, дам олиш, уйқу ва шу кабилар.

- Кузатиш методининг бир неча хил шакллари мавжуд бўлиб, вазифаларига қараб уларнинг ҳар биридан фойдаланиш мумкин: аралашиб яширин кузатиш, кузатилувчининг психологик портретини яратиш, аралашиб ошқора кузатиш (ўсмирларда юқори натижалар беради), хулқ-атвор портретини таҳлил қилиш ва ҳаказо.

- Кузатилган объектни қайд қилишнинг турлари ва воситалари мавжуддир: кундаликлар, фото, видео, киноаппаратларнинг маҳсуллари, воқеликнинг мусаввир томонидан фактик ифодаланиши, таъкидловчи, таъбирловчи, умумлаштирувчи хусусиятлари мажмуаси.

- Кузатиш натижаларини умумлаштиришда маълумотлар миқдор ва сифат жиҳатидан таҳлил қилинади, тажриба якунлари бўйича ғоялар, умумлашмалар, хоссалар, қонуниятлар, механизмлар, ҳолатларнинг илмий психологик талқини амалга оширилади.

- Кузатиш якунида тўпланган маълумотлар илмий ҳисобот сифатида муайян қоидаларга асосланган ҳолда куйидаги тартибда жойлаштирилади: кириш, методикаларнинг таснифи, натижаларнинг босқичма-босқич таҳлили, уларнинг муҳокамаси, изланишларнинг хотимаси ва хулосалари, амалий хусусиятга эга бўлган тавсиялар, кўрсатмалар берилиши, фойдаланиладиган адабиётлар рўйхати ва ниҳоят иловалар (ҳар бир қисм ўзига хос якунланган, тугалланган маъно англатиши лозим).

- Кузатиш методи ёрдами билан ҳатто низоли (конфликтли) вазиятларни кузатиш ҳам мумкин. Низоли вазиятлар турли-туман бўлишидан қатъий назар кузатиш жараёнида ушбу ҳолатларга эътибор бериш зарур: низонинг моҳиятига кириш, низонинг кучайиши ва унинг ташқи ва ички омиллари, низони пасайтиришга қаратилган таъсир ўтказувчи воситалардан фойдаланганлик, низо эчимининг топилиши, низоли вазият бартараф қилингандан кейинги психологик ҳолатнинг таснифи.

- Кузатиш жараёнида Р.Бейлзанинг интераксия методикасини (баҳс, мунозара жараёнида ўзаро таъсир ўтказиш имкониятини аниқлаш учун)кўллаш ижобий натижалар беради:

- умумий муаммо моҳиятига гуруҳ аъзоларини йўналтириш;

- гуруҳ аъзолари томонидан муаммони эчиш йўллари баҳолаш;

- баҳс (мунозара, дискуссия) жараёнини назорат қилиш;

- умумий фикрга келиш учун гуруҳий қарор қабул қилиш;

- муаммо эчимига эришишдаги гуруҳ аъзоларининг бирдамлиги ва

ҳамжиҳатлиги.

- 2. Тест методи

Илмий психологик манбаларда қайд қилинишига кўра, интеллект-лотинча сўздан олинган бўлиб, у одатда ақл-идрок, англаш, тушуниш, фаҳмлаш деган маънони англатади. Бизнингча, интеллект шахснинг муайян даражада мустаҳкам, барқарор ақлий қобилиятлари мажмуаси тузилишидан иборатдир.

Ўз даврида АҚШлик психолог Ф.Фриммер интеллект олтига таркибдан иборат, деган ғояни илга суради ва уларни қуйидагича тартибда жойлашувини кўрсатиб ўтади:

Сонлиоперасиялариганисбатан қобилиятлилик;

луғат бойлиги кўлами; геометрик шакллар ўртасидаги ўхшашлик ва фарқли томонларини ажратишга нисбатан уқувчанлик;

шахс нутқининг тезлиги ёки суръати;

шахснинг фикрлашга, мулоҳаза юритишга нисбатан қобилиятлилиги;

хотиранинг маҳсулдорлиги ёки ноёб хислатлилиги. Яна бир салоҳиятли психолог Л.Тёрстоун умумий интеллектнинг турли жабҳаларини тадқиқ қилиб, уларни умумлаштириб «бирламчи ақлий потенсиялар» деб атайди.

3. Анкета методи

Умумий психологияда кенг қўлланиладиган методлардан бири бўлиб, унда одамларнинг психологик хусусиятлари нарса ва ҳодисаларга нисбатан муносабатлари ўрганилади. Анкета одатда 3 хил бўлиб, биринчи хилида англашилган мотивларни аниқлашга мўлжалланган саволлардан иборат бўлади, иккинчи хилида эса фақат биттагина жавоб танлаш шарти билан ҳар бир саволга бир нечтадан тайёр жавоблар ҳам берилади. Учинчи хил анкетада синалувчига ҳавола қилинганда камида тўрт-

беш тўғри жавоблари баллар ёрдамида баҳоланади. Анкета методидан одамларнинг лаёқатларини муайян соҳага қизиқишлари қобилиятларини, ўзига, тенгдошларига катта ва кичикларига муносабатларини аниқлаш мақсадида фойдаланилади.

Қуйида анкета варақасидан намуна келтириб ўтамыз.

1. Курсингизда энг юқори обрўга эга бўлган талаба қайси?

2. Сизнингча, курсдошларингиз ичидан ким меҳр, ҳис-туйғусини уйғота олади?

3. Ўқиш билан боғлиқ муаммолар юзасидан сиз кимга мурожаат қилишни хоҳлар эдингиз?

4. Шахсий кечинмаларингиз ҳақида сиз ким билан фикр алмашишни истар эдингиз?

5. Ўртоқларингиз ичидан кимни уйингизга меҳмонга астойдил таклиф қила оласиз?

6. Курсдошларингиз ичида ким билан машғулотларга биргаликда тайёрланишни ёқтирасиз?

7. Қайси курсдошингиз билан суҳбатлашишни асло ёқтирмайсиз?

4. Социометрия методи.

Бу тадқиқот методига АКШлик Джон Морено асос солган бўлиб, кичик (бирламчи) гуруҳ аъзолари ўртасида эмоционал, ҳиссий муносабатларни бевосита ўрганиш ва даражасини ўлчашда қўлланилади. Мазкур метод ёрдамида муайян гуруҳдаги ҳар бир аъзонинг ўзаро муносабатларини аниқлаш учун унинг фаолиятида ким билан иштирок этиши сўралади. Олинган маълумотлар матрица, график, схема, жадвал, диаграмма шаклида ифодаланади. Улардага микдор кўрсаткичлари гуруҳдаги одамларнинг шахслараро муносабатлари мазмуни юзасидан маълум бир хулоса қилади. Бироқ маълумотлар гуруҳий муносабатларнинг ташқи кўринишини акс эттиради холос. Уни такомиллаштириш мақсадида ҳозирги вақтда психолог олимлар Я. Л. Коломинский ва И. П. Волков томонидан социометриянинг кичик гуруҳлар психологиясига мослаб ўзгартирилган вариантлари, кўринишлари ишлаб чиқилганки, улар орқали шахсларнинг бир-бирини танлаши мотивларини аниқлаш мумкин. Айниқса социометриянинг Я.Л.Коломинский ишлаб чиққан ўзгартирилган варианты болалар жамоасидаги шахслараро муносабатлар тўғрисида тўла ахборот беришга ёрдам беради.

5. Фаолият маҳсулини таҳлил қилиш методи.

Бу метод психологияда инсон хотираси, тафаккури, қобилияти ва ҳаёлининг хусусиятларини аниқлаш мақсадида кенг қўлланилади. Одам чизган расмлар, ясаган ўйинчоқлар, моделлар, тўқиган нарсалар, тиккан кўғирчоқлар, тўқиб, сўзлаб берилган ҳикоялар, техник конструкциялар схемасини тушуниш кабиларни таҳлил қилиш орқали уларнинг мантиқий хотираси, тафаккури, бадиий ва адабий қобилияти, ижодий ҳаёли, техник ижоди юзасидан материаллар тўплаш мумкин. Мазкур методда ижод маҳсулини яратган жисмоний шахс бевосита иштирок этмайди. Текширилувчи билан текширувчи ўртасида мулоқот ўрнатиш учун шахснинг психикаси тўғрисида сиртдан муайян ҳукм ва хулоса чиқарилади. Текширувчи (ўқитувчи, мураббий, психолог) эксперт тариқасида шахслар ижодиётига баҳо беради, бунда меҳнат маҳсулининг шакли, мазмуни, сифати, оригиналлиги, ҳажми, хусусияти билан кескин тафовут қилиши назарда тутилади. Ижодий фаолият маҳсуллари таҳлил қилиш орқали ҳар хил ёшдаги ва касбдаги одамларнинг психик хусусиятлари тўғрисида маълумотлар тўплаш мумкин.

Фаолият маҳсулотларини ўрганиш инсон руҳиятини ўрганиш методлари ичида ўзига хос ўринни ташкил этади. Шунинг таъкидлаб ўтиш жоизки, инсон руҳиятини ўрганиш юқоридабаён қилинган методлардан ташқари яна айрим қўшимча методлардан ҳам фойдаланилади.

Назорат саволлари:

1. Метод деб нимага айтилади?
2. Эмпирик методлар деганда нимани тушунаси?
3. Реалия (реализм) деганда нимани тушунаси?
4. Социометрия методининг асосчиси ким?

5. Фаолият маҳсулини таҳлил қилиш методи орқали нималар ўрганилади?

6. Биография (таржимаи ҳол) методи орқали нималар ўрганилади?

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ.

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Ахборот технологиялари соҳасида кадрлар тайёрлаш тизимини такомиллаштириш тўғрисида»ги Қарори. //Халқ сўзи, 2005 йил.

2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Бозор ислохотларини чуқурлаштириш ва иқтисодий янада эркинлаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги Фармони. //Халқ сўзи, 2005 йил, 15 июн, 1-бет.

3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Тадбиркорлик субъектларини ҳуқуқий ҳимоя қилиш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги Фармони. //Халқ сўзи, 2005 йил, 16-июн, 1-бет.

4. Келвин Сеиферт ва Росемарй Суттон. Эдусатионал Пейчологй Сопйригхт © 2009 Келвин Сеиферт.10-16 пагес.

5. Бордавская Н.В., Реан А.А. Педагогика.-М.: Питер, 2004.

6. Профессиональная педагогика. Учебник для студентов. – М.: Педагогика, 2002.

7. Нишонов С. Комил инсонни тарбияси: ўрта махсус, касб-хунар таълими муассасалари учун қўлланма. -Т.: Истиклол. 2003

8. Ғуломов С.С. ва бошқалар. Ахборот тизимлари ва технологиялари. Т.: “Шарқ” нашриёт-матбаа акциядорлик компанияси, 2000.

9. Эгамбердиев Э., Хўжамкулов Ҳ. Кичик бизнес ва тадбиркорлик. – Т.: Маънавият, 2003. 10. Хошимов К. ва бошқалар таҳрири остидаю. Педагогика тарихи – Т.: Фан, 2001.

11. Э. Ғ. Ғозиев, К. Қ. Мамедов. Касб психологяси. Т. 2003 й.

Интернетресурслари

1. www.edy.uz

2. www.ziynet.uz

3. www.tuit.uz

3 - Мавзу: Психологларнинг касб психологиясини ривожлантиришдаги назарий қарашлари.

Режа:

1. Ёшларни касб танлашга йўналтириш ижтимоий воқелик сифатида

2. Буюк аждодларимиз касб - хунар тўғрисида.

3. Касбий фаолият самарадорлигини ўрганиш борасидаги Америка ва европа мамлакатларидаги йўналишлар.

1. Ёшларни касб танлашга йўналтириш ижтимоий воқелик сифатида Республикамиз аҳолисининг аксарияти агар хўжалик соҳаси билан шуғулланаётганлиги туфайли унинг тармоқдарига оид мутахассисларни тайёрлаш учун касбнинг психологик хусусиятлари, меҳнат кўникмалари ва малакалари билан бўлғуси ихтисос эгаларини қуроллантириш муҳим

ижтимоий вазифалардан биридир. Бўлғуси агрономни касбий тайёрлаш, касб- хунар олдига кўйиладиган талабларга мутаносиб инсонлар қилиб шакллантириш давлат аҳамиятига молик муаммо бўлиб ҳисобланади. Ўзбекистоннинг иссиқ иқлим шароитининг биологик-тиббий жиҳатлари бирмунча ўрганилганлигига қарамай, уларнинг механизмлари, акселерация ҳодисаси, қишлоқ аҳолисининг жисмоний ривожланиши, меҳнаткашларнинг иссиқ шароитга мослашишлари, меҳнатни ташкил қилишнинг оқилона йўллари, меҳнат унумдорлигини оширишнинг самарали усуллари, экологиянинг ўзгаришига ўхшаш муаммолар қарийб ўрганилмаган. Қуйидаги мавзулар юқоридаги муаммоларни аксариятига жавоб беришга хизмат қилади. Инсон-табиат муносабатини ўзида акс эттиради, шахс омили ва унинг ҳозирги даврда ишлаб чиқаришда ҳисобга олиш меҳнат самарадорлигини ошириш, касб маҳоратини такомиллаштириш учун негиз бўлиб ҳисобланади. Касб- хунар моҳиятини очиб берувчи профессиограмма, профессиография, психограмма асосида қишлоқ хўжалик мутахассисларини тайёрлаш учун аграр олий ўқув юртларини интилкоқлари лозим. Зеро, юксак технологияни бошқаришга лаёқатли, ижодий, мустақил фикрловчи, шахслараро муносабатларни ташкил қилишга ўқувли мутахассислар етиштиришга эришилса, эзгу ниятлар ижтимоий ҳаётда қарор топган бўлар эди. Ижтимоий тараққиётни рўёбга чиқариш учун мамлакатда юқори малакали мутахассисларни тайёрлаш ва уларни жаҳон стандартлари даражасига кўтармоқ лозим, фан ва техниканинг бугунги кун тараққиётига жавоб бериш учун кенг савияли, билимдон, ўз касбининг фидоий кишини камол топтириш орқали давлатимизда бозор иқтисодиётига бардош берадиган рақобатбардош маҳсулотлар яратувчи касб эгаларини шакллантириш жоиз. Токи улар давр талабларш оғишмай жавоб берадиган, қизиқиши кенг, малакаси мустаҳкам, хотираси барқарор, фикр юритиши пухта, изланувчан, меҳнатсевар, вататпарвар, иймон-еътиқодли инсонлар бўлиб вояга етишсин.

Шуни алоҳида таъкидлаш жоизки, ўрта мактаб ўқувчиларининг ҳаммаси касб танлашга келганда оқилона ва тўғри йўл тутди, деб бўлмади, албатта. Улардан баъзилари таваккаллигига иш туцалар, айримлари ота она касбини танлайдилар ёки кўзга ташланиб турган яққол намуналарга таклид қиладилар, гоҳо севимли кишилари изидан боришни мўлжаллайдилар. Кўпчилик ўқувчилар таълим жараёнида фан асосларини эгаллаб, муайян тасаввур ҳосил қиладилар, ўзлари ёқтирган касб-хунарлар ҳақида ўйлайдилар. Мактаб ўқувчиларининг майллари, ҳаваслари, интилишлари, хоҳишлари, мотивлари, эзгу-ниятлари хусусан касбкорга бўлган қизиқишлари, мотивлари, еҳтиёжлари туғилиши психология фанининг шахс муаммоси билан узвий боғлиқдир. Шахс психологиясини ўрганиш ўқувчиларни касб танлашга йўллаш демакдир. Ўқувчиларнинг индивидуал типологик хусусиятлари, ёши ва жинсини ҳисобга олган ҳолда уларнинг ҳар бирини оқилона касбга йўллаш шахс психологиясининг муҳим вазифаларидан биридир. Бозор иқтисодиётига асосланган жамият қуриш тўғрисидаги ҳужжатларда ўқувчиларни мустақил касб танлашга (ўз

имкониятларини ўзи баҳолаш орқали) ўргатиш жуда муҳим ва зарур вазифа эканлиги таъкидланади. Шунга кўра психолог олимлар, методистлар, ташхис Маркази ходимлари кенг жамоатчилик билан биргаликда касбга доир билимларни кенг ташвиқот қилишлари, касб-кор танлашга оид йўл-йўриқлари ва методлар ишлаб чиқишлари, касб танлаш маслаҳатлари расмий шахобчалари кенгайтирилиши, профессиограмма, профессиография, психограммалар кўлами орттирилиши лозим. Бу борада Республика ташхис марказининг 2003 йил маълумотлари жуда қизиқарли ва баъзан мунозаралидир. Буларни қуйидаги рақамларда ҳам кўриш мумкин: Республика бўйича 9-синфларни битирган ўқувчиларнинг 8,00 %га саноат йўналишларига йўлланма берилган бўлса, уларнинг атиги 3% ўқишга жойлашган. Соғлиқни сақлаш соҳаларига эса 12,60% йўлланма берилган бўлса, амалда уларнинг 4,80 % ўқишга кирган. Маориф соҳаларига эса 9,60 % йўлланма берилган бўлиб, уларнинг 4,00%гина ўқишга жойлашганлар (Мактаб ва ҳаёт журнаliga илова 2003 йил, 24-39 бетлар). Касб танлаш фаолиятини оқилona ташкил этиш учун мамлакатимиз қайси соҳа мутахассисларига муҳтожлигини назарда тутиш ва шунга яраша мактаб ўқувчиларини уларнинг майли, интилиши, қизиқиши, имконияти, ақлий ва жисмоний қобилиятларига қараб, ҳамда у ёки бу касбга яроқлилигини аниқлаб, сўнг касбга йўллаш керак.

Ҳозирги даврда халқ таълими бўлимларида, ишлаб чиқаришда, аҳолини иш билан таъминлаш муассасаларида, коллежлар ва Олий Ўқув Юртлиарида ёшларга касб танлаш йўлини кўрсатадиган махсус касб-хунар кабинетлари ташкил этилган. Бу борада Республика ташхис марказининг, ҳамда жойлардаги унинг бўлимларининг фаолияти ибратлидир. Бундан ташқари малакали психологлар ва педагоглар (шу жумладан маҳалла тарбиячиси), мураббийлар, муҳандислар ва техниклар ҳар бир касб-хунарнинг ўзига хос томонлари ҳақида малакавий маслаҳатлар ташкил қилишади. Лекин ёшларнинг касб-хунар танлаши асосан ўрта мактабдан бошланади, шунга кўра ўқувчилар кичик жамоаси билан психологлар олдида турли ёшдаги мактаб ўқувчиларини касбга қизиқтириш, меҳнат қобилиятларини ривожлантириш, ички имкониятларини ишга солиш (ўзини-ўзи намоён этиш) каби муҳим вазифа турибди. Психологлар, бундан ташқари, ўқувчиларнинг ақл идроки, қобилиятларини ҳамда муайян касбга яроқлилиқ даражасини аниқлаш методлари, усуллари, технологияси, ақллари мезонлари ва таркибий қисмларини ишлаб чиқишлари шунингдек, бу соҳада илмий- тадқиқот ишлари олиб боришлари зарур.

Шуни алоҳида таъкидлаб ўтиш жоизки психология фани ўқувчиларнинг касб – хуна ртанлашига ёрдам берадиган, йўл-йўриқлар ва тавсиялар, мукамал қўлланмалар, аксарият касб-хунарнинг профессиограммасини ҳали тўлиқ ишлаб чиққан эмас. Лекин шахс психологиясига оид амалий ва назарий материаллар етарли миқдорда яратилган. Шахс психологияси масалаларини ёритиш, яъни шахснинг билиш қобилиятлари, ақл-идроки, ақл-заковати, индивидуал типологик хусусиятлари, руҳий ҳолатларини аниқлаш

йўли билан унинг нималарга қодир, қандай касб-хунарга яроқлиги тўғрисида аниқ фикр билдириш муайян тавсиялар бериш мумкин.

Кейинги йилларда ўтказилган кузатишлар Республикамизда ёшларни касбга йўллаш соҳасида талай камчиликлар борлигини кўрсатди. Буни эса психологлар вилоятлар кесимида ҳамда Республика бўйича 9 синф битирувчиларига соҳалар бўйича тавсияномалар бериш жараёнида аниқлашди. Дарҳақиқат, мактабда ўқувчиларни касб-хунарга йўналтириш ва психологик-педагогик ташхис ишларини амалга оширишдаги дастлабки қадамлар бошланди. Ўйлаймизки, ана шу дастлабки қадам мактабларда касб-хунарга йўналтириш ишларини олиб боровчи мутахассис ҳамда ўқувчиларни касб-хунарга қизиқиши, мойиллиги ва лаёқатини аниқлаш билан шуғулланадиган мактаб амалиётчи психологи штатларни ташкил этишдан иборат бўлиши лозим. Чунки, бу мутахассисларсиз мактабда мазкур ишлар ҳақида гапириш ҳам мумкин эмас.

Ўз-ўзини назорат ва муҳокама қилиш учун саволлар:

1. Мутахассисларга қўйиладиган касбий талаблар нималардан иборат?
2. Мутахассисларга қўйиладиган шахсий талабларга нималар қиради?
3. Психологик тестлар билан ишлашнинг афзалликлари нимада?
4. Касбнинг яшовчанлик кўрсаткичларига нималар қиради?

К.Фарреннинг шахс яшовчанлик сифатларига қуйидаги кўрсаткичларни киритади:

-Шахс хусусиятларига муносиб касб танлаш.

-Бажараётган ишга қўйилган талабларга юқори даражада тайёрлик.

-Ҳаёти давомида тарбия олиш ва ўрганишга тайёрлик.

-Маданийлиги, ўзга кишилар қадр-қимматини, фарқларини қабул қила билиш.

-Компютер ва ахборот технологияларидан фойдаланишни билиш.

-Бир неча соҳаларда касбий маҳоратни намойиш қила олиши.

-Янги лойиҳалар тақдим қилиш ташаббусига эга бўлиш.

-Ишда ҳамкасблар билан ҳамкорликда ишлаш кўникмасига эгаллиги.

К.Фаррен касбнинг яшовчанлик кўрсаткичларига қуйидагиларни киритади:

-Касбнинг ташкилот мақсадлари билан чамбарчас боғлиқлиги.

-Бошқа муассаса ва ишлаб чиқариш соҳалари билан уйғунлашиш имконияти.

Бошқа касбларда ўз компетентлиги ва қобилиятларидан фойдаланиш имконияти.

-Шахсий ва молиявий таминланганлик.

-Касб бўйича шахслар уюшмасининг мавжудлиги.

-Маҳоратга етакловчи билимга эгалик.

-Ёшидан қатий назар касбий муваффақиятларда мустақил бўлиш.

Назорат саволлари:

1. Республикамизда ёшларни касб танлашга йўналтириш борасида қандай ишлар

амалга оширилмоқда?

2. “Ўқувчиларни касб–хунарга йўналтириш хонаси тўғрисидаги Низом” ни қабул қилинишидан мақсад нима?
3. Абу Наср Фаробий касб-хунар тўғрисида фикрларини қандай?
4. Абу Али Ибн Синнинг касб-хунар тўғрисида фикрларини қандай?
5. Касбий фаолият самарадорлигини ўрганиш борасидаги Америка ва европа мамлакатларидаги йўналишларни айтиб беринг?

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ.

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Ахборот технологиялари соҳасида кадрлар тайёрлаш тизимини такомиллаштириш тўғрисида»ги Қарори. //Халқ сўзи, 2005 йил.
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Бозор ислохотларини чуқурлаштириш ва иқтисодий янада эркинлаштириш чоратадбирлари тўғрисида»ги Фармони. //Халқ сўзи, 2005 йил, 15 июн, 1-бет.
3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Тадбиркорлик субъектларини ҳуқуқий ҳимоя қилиш тизимини янада такомиллаштириш чоратадбирлари тўғрисида»ги Фармони. //Халқ сўзи, 2005 йил, 16-июн, 1-бет.
4. Келвин Сеиферт ва Росемарй Суттон. Эдусатионал Псайчологй Сопйригхт © 2009 Келвин Сеиферт.10-16 пагес.
5. Бордавская Н.В., Реан А.А. Педагогика.-М.: Питер, 2004.
6. Профессиональная педагогика. Учебник для студентов. – М.: Педагогика, 2002.
7. Нишонова С. Комил инсонни тарбияси: ўрта махсус, касб-хунар таълими муассасалари учун қўлланма. -Т.: Истиклол. 2003
8. Ғуломов С.С. ва бошқалар. Ахборот тизимлари ва технологиялари. Т.: “Шарк” нашриёт-матбаа акциядорлик компанияси, 2000.
9. Эгамбердиев Э., Хўжамкулов Ҳ. Кичик бизнес ва тадбиркорлик. – Т.: Маънавият, 2003.
10. Хошимов К. ва бошқалар таҳрири остида. Педагогика тарихи – Т.: Фан, 2001.
11. Э. Ғ. Ғозиев, К. Қ. Мамедов. Касб психологйи. Т. 2003 й.
12. Н. В. Гафурова, В. Л. Лях, е. В. Фескова и др. “Психология профессионального образования” (сибирский федеральный университет) СФУ, 2010г.

4 - Мавзу: Шахсинг касбий шаклланиши.

Режа:

1. Касб танлашга таъсир этувчи асосий омиллар.
2. Ўқув фаолияти ва касб мотивацияси.
3. Мотивлар ва уларнинг мутахассислар тайёрлашга таъсири.

4. Касб ва қизиқиш.

1. Касб танлашга таъсир этувчи асосий омиллар

Касб танлаш жараёни ижтимоий аҳамият касб эца-да, лекин унинг ортида жисмоний индивидуал (яккаҳол) шахс туради. Ҳолбуки шундай экан, ҳар бир касб танловчи шахсиятига индивидуал муносабатни амалга ошириш зарур. Бунинг учун касб танловчининг ёш ва жинс хусусиятларига биноан касб маорифини амалга ошириш мақсадга мувофиқ. Бунда биринчи навбатда шахснинг касбий эҳтиёжи, мотиви, лаёқати, қизиқиши ва қобилиятини ҳисобга олиш даркор. Акс ҳолда умумий хусусиятли йулланма, кўрсатма ижобий натижага олиб келмайди, чунки индивидуаллик ўзига хос талабларни тақозо этади. Ҳатто оддий касб маорифи ҳам турлича ёндашувни талаб қилади, бинобарин, уни

қондирмасдан туриб туб мақсадга эришиб бўлмайди. Касб маорифи — ўқувчиларни касбнинг моҳияти билан, ҳар бир касбнинг шахс олдида кўядиган талаблари билан таништиришдан иборат таъсирчан ахборотлар мажмуасидир. Маълумотларнинг аниқлиги, тўлиқлиги, хусусий ва ижтимоий аҳамияти|ифодаланганлиги билан бошқа таркиблардан ажралиб туради. Касб маорифи инсоннинг ёши, жинси, савиясига кўра хилма - хил тарзда амалга оширилади, шакллари эса вербал ва новербал, кузатув ва танишув, кўргазмали ва график, учрашув каби

кўринишларга эга. Касбий маслаҳат - касбга йуллашнинг моҳиятини инсон онгига чуқурроқ сингдириш учун, шахснинг иштиёқи ва қобилиятларига мос касб - ҳунар (ихтисос) танлаши учун муҳим объектив ва субъектив шарт - шароит яратиш жараёнидир. Касб эгалловчи (танловчи) эҳтиёжи, ўқитувчи (мураббий)нинг касбий масъулиятдан келиб чиққан ҳолда илмий – амалий хусусиятли йулланмалар бериш жараёнидир. Маслаҳат ўзининг мақсадга йуналганлиги, изчиллиги, объективлиги, ахборотлар билан тўйинганлиги билан бошқа асосий қисмлардан кескин ажралиб туради. Касбий саралаш — муайян касбни муваффақиятли равишда эгаллаб, ўз олдида қўйган фуқаролик (хусусий) бурчини юқори савияда адо эта биладиган шахсларни ажрата олишдан иборат жараёндир. Касбий билимлар шаклланган маълум кўникмалар, малакаларга асосланган ҳолда текшириш меъзонларига суяниб омилкорлик билан оқилона саралаш ўтказилади. Саралаш жараёни ўтказилгандан кейин касбий мослашиш даври бошланади. Одатда касбий мослашиш деганда, ёш касб эгаларининг ва мутахассисларнинг касбий фаолиятга, унинг шарт шароитларига, талабларига муваффақиятли равишда мослашиш (бир неча босқичлардан иборат) жараёни тушунилади. Касб моҳиятига киришиш, билимлар, кўникмалар, малакалар билан танишиш, уларни эгаллаш учун оқилона усуллар танлаш, улардан амалиётда унумли фойдаланиш, шарт - шароитларга одатланиш, маҳорат кирраларини ўзлаштириш каби муҳим қисмлар мослашиш таркибларини ташкил қилади.

Касб танлашга таъсир этувчи асосий омиллар моҳияти қуйидагиларда ўз ифодасини топади:

1) Таълим - тарбия тизимида касбга йуллаш фаолиятининг (тадбир ва чораларнинг) мазмуни ва методикалари мажмуаси мукамал равишда мужассамлашганлиги.

2) Ўқувчиларни касб танлашга ўргатишда ўқитувчилар жамоаси фаолияти

ҳамкорлиги ва самарадорлиги.

3) Синф раҳбарининг ота - оналар билан ҳамкорлиги онгли касб танлаш негизи эканлиги.

4) Касб танлашда ёшлар ташкилотининг иштироки.

5) Синфдан ва мактабдан ташқари олиб бориладиган ишлар мазмунида касб танлашнинг алоҳида ажратилиб кўрсатилиши.

6) Мактабларда ишлаб чиқариш комбинатларида оммавий ва кенг кўламда йулга қўйилиши.

7) Махсус муассасалар фаолияти.

8) Касбга оид кўргазмалар, саёхатлар уюштирилиши.

9) Ижодкор, нуфузли, маҳоратли кишилар билан учрашувлар ўтказилиши.

10) Касб танлашда маҳаллий матбуот, радио ва телевидениенинг иштироки.

Касбга йуллаш умумдавлат аҳамиятига эга муаммо ҳисобланиб, уни босқичма - босқич амалга ошириши «Кадрлар тайёрлашнинг миллий дастури»да алоҳида ўрин эгаллайди. Юқорида касб танлашга йуллаш омиллари фаолиятини ҳамкорликка айлантириш юксак самаралар сари етаклайди.

. Салбий мотивацияга эга бўлган ўқувчи камроқ мусибатли (мушкул аҳвол) йулни танлаб таълим жараёнида қатнашишда давом этади. Бундай ўқиш мотивациясига алоқадор ўқувчилар юқори кўрсаткичларга муваффақиятли ўзлаштириш имкониятига эга бўлмайдилар, чунки иштиёқсиз дарсга қатнашиш туйғуси, билим ва ўқув предметига нисбатан қизиқишнинг мавжуд эмаслиги бунга маъновий тўсиқ бўлиб хизмат қилади. Бунинг натижасида ўзлаштирмовчи, бўш ўзлаштирувчи, суст ўқувчиларнинг сафи табора кенгайиб боради, бу нарса кундалик одатга айлана борса, у стереотип даражасига ўсиб ўтиши мумкин. Мустақил ва муваффақиятли ўқиш эса шахсдан фаол, қатъий, ижодий изланишларни тақозо қилади ва шунга ўхшаш талабларни ўзлаштирувчи олдига қўяди. Шахснинг мазкур ҳолатларга тайёр эмаслиги, ундаги имкониятларнинг чекланганлиги сабабли ўзлаштирмовчилар қаторини тўлдиришга, бир синфда ёки курсда икки йил ўқишга олиб келади, ўша қийинчиликлар билан ўз синфи, курсини тамомлайди. Бундай тоифадаги ўқувчилар ёки талабалар ўқув фаолияти мотивациясини қайта қуриш эвазига ижобий натижаларга эришиши мумкин. Ўқувчилар ва талабаларда ўқишга нисбатан салбий мотивация бирданига вужудга келмайди, балки уни келтириб чиқарувчи бир неча хусусиятли омиллар таъсир этиши эҳтимол. Ҳозирги замон психология фани билимларни эгаллашга нисбатан ички эҳтиёжга катта аҳамият беради ва бу билан шахс хулқ-атворини бир мунча бошқариш

имконияти мавжуд эканлигини таъкидлайди. Шунинг билан бирга ўқувчи (талаба)да барқарор билишга қизиқишни шакллантириш муаммосига алоҳида эътибор қилинади. Дарҳақиқат барқарор билишга қизиқишлар қўзғатувчи туртки (куч) сифатида ўқув мотивларини вужудга келтиради, муваффақиятни таъминлашга хизмат қилади. Ўқувчи ёки талабада билимларнинг муайян соҳасига, у ёки бу фаолият турига қизиқишнинг тугилиши кўп жиҳатдан шахсни қай тариқа шаклланиш имкониятини белгилайди.

2. Ўқув фаолияти ва касб мотивацияси.

Психологик маълумотларга кўра, ҳар қандай фаолият муайян мотивлар таъсирида вужудга келади ва етарли шарт - шароитлар яратилгандагина амалга ошади. Шунинг учун ҳам таълим жараёнида ўзлаштириш, эгаллаш ва ўрганишни амалга оширишни таъминлаш учун ўқувчиларда ўқув мотивлари мотивлари мавжуд бўлиши шарт. Билиш мотивлари шахснинг (субъектнинг) гносеологик мақсад сари, яъни билиш мақсадини қарор топтиришга, билим ва кўникмаларни эгаллашга йуналтирилади. Одатда бундай турдош ва жинс, мотивлар назарий маълумотларнинг кўрсатишича, ташқи ва ички номлар билан аталиб, муайян тоифани юзага келтиради.

Ташқи мотивлар жазолаш ва тақдирлаш, хавф - хатар ва талаб қилиш, гуруҳий тазйик, эзгу ният, орзу - истак каби қўзғатувчилар таъсирида вужудга келади. Мотивларнинг навбатдаги тоифасига, яъни ички мотивлар туркумига ндидуал хусусиятли мотивлар кирадики, улар ўқувчи шахсида ўқишга нисбатан индивидуал мақсадни рўёбга чиқарувчи қўзғалиш негизида пайдо бўлади. Чунончи, билишга нисбатан қизиқишнинг вужудга келиши шахснинг маънавий (маданий) даражасини ошириш учун ундаги интилишларнинг этилишидир. Бунга ухшаш мотивларнинг таъсирида ўқув жараёнида низоли, зиддиятли

ҳолатлар (вазиятлар) юзага келмайди. Албатта бундай тоифага тааллуқли мотивлар пайдо бўлишига қарамай, баъзан қийинчиликлар вужудга келиши еҳтимол, чунки билимларни ўзлаштириш учун иродавий зўр беришга тўғри келади. Бундай хоссаларга эга бўлган иродавий зўр беришлар ташқи ҳалақит берувчи қўзғатувчилар (қўзғовчилар) кучи ва имкониятини камайтиришга қаратилган бўлади. Таълим жараёнида бундай вазиятларни яратиш ўқитувчининг муҳим вазифаси ҳисобланиб, унинг фаолияти ички англанилган мотивлар ўқувчилар хулқ – атворини шунчаки бошқариш билан чекланмасдан, балки улар шахсини шакллантиришга, уларда мақсад қўя олиш, қизиқиш уйғотиш ва идеалларни таркиб топтиришга қаратилган бўлади. Аниқ нарсалар, ҳодисалар ва хатти – ҳаракатлар инсоннинг фаоллиги муайян манбалар билан узвий боғланишга эга бўлса, уйғунлашиб борса фаолият мотивлари даражаси ўсиб ўтади. Психологияда манбалар ўз моҳиятига кўра туркумларга ажратиб талқин қилинади.

А) Инсон эҳтиёжлари билан белгиланувчи ички манбалар. Организмнинг табиий эҳтиёжларини намоён қилувчи тугма хусусиятли ва жамоада шаклланувчи ижтимоий эҳтиёжларни вужудга келтирувчи орттирма хусусиятга эга бўлиши мумкин. Тугма эҳтиёжлар орасида ўқишга нисбатан

маъно касб этувчи алоҳида аҳамиятга эга бўлган фаолликка нисбатан эҳтиёж ва ахборот, маълумот, хабарлар олишга эҳтиёж муҳим рол ўйнайди. Мотивга генетик ёндашилганда шу нарсани алоҳида таъкидлаб ўтиш лозимки, бола тугилгандан эътиборан бевосита фаоллик кўрсатишга мойиллик ҳукм суради: у кулади (новербал муомала шакли), қимирлайди (фазода ўрин алмашиш), қўл ва оёқларини ҳаракатлантиради (мослашиш), ўйнайди (муҳим - бола муносабати), гаплашади (шахслараро муносабатга киришиш), саволлар беради (диалогик мулоқот ва бошқалар). Унга ўхшаш хатти-ҳаракатларнинг ўзи уларни қониқтиради, воқеликни инсоннинг ахборотларга нисбатан эҳтиёжини тажрибаларда кўрсатиш мумкин: агар текширилувчини маълум вақтга ташқи оламдан ажратиб қўйилса, натижада унинг иродасида, ҳиссиётида, интеллектида бузилиш содир бўлиши, зерикиши, иродавий акт тизими йуқолиши, фикр юритиш жараёнининг парчаланиши, иллюзион галлюсионал ҳолатлар учраши мумкин. Фаолият турлари ўз-ўзидан рўй бერмайди. Шахснинг жамиятдаги ижтимоий хулқи ва ўзини қандай тутиши, эгалланган мавқеи ҳам сабабсиз, ўз-ўзидан рўйбермайди. Фаолиятни амалга ошириш ва шахс хулқ-атворини тушунтириш учун психологияда «Мотив» ва —мотивация» тушунчалари ишлатилади. «Мотивация» тушунчаси «Мотив» тушунчасидан кенгроқ маънога эга. Мотивация-инсон хулқ-атвори, унинг боғланиши, йуналиши ва фаоллигини тушунтириб берувчи психологик сабаблар мажмуини билдиради. Бу тушунча у ёки бу шахс хулқини, яъни —нега?», «нима учун?», «нима мақсадда?», «қандай манфаат йулида?» деган саволларга жавоб кидириш - мотивацияни кидириш демакдир.

Назорат саволлари:

1. Касб танлашга таъсир этувчи қандай омиллар мавжуд?
2. Касб танлаш мотивацияси қандай усулда ўрганилади?
3. Ҳар қандай муайян фаолият нималар таъсирида вужудга келади?
4. Информацион тақчиллик одамлардақандай ҳис-туйғу ва кечинмаларни олиб келади?
5. Мотивлар мутахассислар тайёрлашга қандай таъсир кўрсатади?

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ.

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Ахборот технологиялари соҳасида кадрлар тайёрлаш тизимини такомиллаштириш тўғрисида»ги Қарори. //Халқсўзи, 2005 йил.
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Бозор ислохотларини чуқурлаштириш ва иқтисодиётни янада эркинлаштириш чоратадбирлари тўғрисида»ги Фармони. //Халқ сўзи, 2005 йил, 15 июн, 1-бет.
3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Тадбиркорлик субъектларини ҳуқуқий ҳимоя қилиш тизимини янада такомиллаштириш чора-

тадбирлари тўғрисида»ги Фармони. //Халқ сўзи, 2005 йил, 16-июн, 1-бет.

4. Келвин Сеиферт ва Росемарй Суттон. Эдусатионал Псйчологй Сопйригхт © 2009 Келвин Сеиферт.10-16 пагес.

5. Бордавская Н.В., Реан А.А. Педагогика.-М.: Питер, 2004.

6. Профессиональная педагогика. Учебник для студентов. – М.: Педагогика, 2002.

7. Нишонова С. Комил инсонни тарбияси: ўрта махсус, касб-хунар таълими муассасалари учун қўлланма. -Т.: Истиқлол. 2003

8. Ғуломов С.С. ва бошқалар. Ахборот тизимлари ва технологиялари. Т.: —Шарк|| нашриёт-матбаа акциядорлик компанияси, 2000.

9. Эгамбердиев Э., Хўжамкулов Х. Кичик бизнес ва тадбиркорлик. – Т.: Маънавият, 2003.

10. Хошимов К. ва бошқалар таҳрири остида. Педагогика тарихи – Т.:

Фан,

2001.

11. Э. Г. Гозиев, К. Қ. Мамедов. Касб психолоияси. Т. 2003 й.

12. Н. В. Гафурова, В. Л. Лях, е. В. Фескова и др. —Психология профессионального образования|| (сибирский федеральный университет) СФУ, 2010г.

Интернет ресурслари

1. www.edu.uz

2. www.ziynet.uz

3. www.tuit.uz

5-Мавзу: Таълим олувчилар шахси ва фаолиятининг психологик хусусиятлари.

Режа:

1. Таълимга йўналтирилган ва лойихалаштирилган профессиографлантириш.

2. Чет элларда касб-хунарга йўналтириш ишлари.

3. Шахс психологияси ва касбий шаклланиш.

1. Таълимга йўналтирилган ва лойихалаштирилган профессиографлантириш .

Профессиография - бу касбларни ўрганиш, тасвирлаш ва лойихалаштириш технологиясидир, бу ерда ишчининг касбий фаолиятига қўйиладиган психофизиологик, психологик ва ижтимоий-иқтисодий талаблар ўрганилади. Психологияда Э.А.Климов томонидан ишлаб чиқилган касблар классификацияси кенг тарқалган. Иш ҳажмига мувофиқ касбларни беш турга бўладилар:

1. Инсон- тирик табиат.

2. Инсон - техника.

3. Инсон -инсон

4. Инсон - белгилар тизими

5. Инсон - бадий образ

Касбларнинг бу беш тури меҳнат мақсадлари белгиси бўйича уч синфга бўлинади:

1. Гностик касблар

2. Ўзгартирувчи касблар

3. Изланувчи касблар

Ҳар бир синф чегарасида асосий меҳнат қуроллари хусусияти бўйича касбнинг тўрт бўлимига (доимий эмас) бўлинади:

1. Қўл меҳнати касблари

2. Машина-қўл меҳнати касблари

3. Автоматлаштирилган ва автоматик ускунали ва тизимларнинг ишлатилишини талаб қилувчи касблар

4. Инсон ўзининг функционал воситаларини ишлатилишини талаб қилувчи касблар(хулқнинг, нутқнинг ифодали воситалари ва ҳ.к.зо)

Э.А.Климов меҳнат шароитига қараб касбларни тўрт гурпуага бўлади:

1. Микроклимат шароитида, кундалик ҳаётимизга яқин, “хона” шароитига

яқин фаолият

2. Турли шарт-шароитда, очиқ ҳаводаги фаолият

3. Осмонда, сув тегида, ер остида, ҳаво ҳарорати баланд ёки паст даражаларда, ғалати шарт- шароитлардаги фаолият

4. Инсонларнинг соғлиғига, катта моддий қийматга, ҳаётига жавобгарлик шароитидаги фаолият

Таълимга йўналтирувчи профсеограмма қатор блокларни ўз ичига олади:

1-блок касб ва мутахассислик, кодификациялар, касбий йўналишни, касб вазифасини ва касбий таълим даражаси ҳақидаги маълумотларни ўз ичига олади.

2-блок касб тури, касбнинг етакчи объектлари ҳақидаги маълумотларни ўз ичига олади.

3-блок шахс касбининг етакчи тамойиларини, касб предметиға ўзига хос муносабати аҳамияти ҳақидаги маълумотларни ўз ичига олади.

4-блок кўп тизимли таълимдагидек профессионал муҳит тавсифини ўз ичига олади. Бу ерда меҳнат натижасининг ўзаро алоқаси, ошланғич меҳнат предмети, ишлаб чиқариш жараёни ва жараёни ҳисобга олинади.

5-блок шахснинг ақлий потенциалини ривожлантириш, ўз-ўзини бошқариш ва ривожлантириш имконияти, шахсни бозор шароитида “муваффақият стратегияси” мобиллиги ва эгилувчанлигиға йўналтирилиш. Экологик, ҳуқуқли ва иқтисодий маданиятининг масалаларини ўз ичига олади.

6-блок ишчи касбининг белгиланган психофизиологик хусусиятларға талабларни; медицинадаги қарши кўрсатмала, жинсига, ёшиға талаб, анализаторлар ривожланишини даражаси, санитарно-гигиеник талабларни акс эттиради. Талабға йўналтирувчи дастур, профессионал таълимнинг мазмунини аниқлашда ва янги ўқув касблар, мутахассисликларни

лойихалашда, таълим берувчи дастурий хужжатларни ишлаб чиқишда ишлатилиши мумкин. Проспетлаштирилган дастур мутахассиснинг ва профессионалнинг касбий ўсиш динамикасини акс эттиради. Унинг вазифаси - мутахассиснинг профессионал ўсишини

лойихалаштириш; ишлатилиш соҳаси- персоналлар аттестацияси, профконсултация, бандлик ҳизматига ёрдам кўрсатиш. Проспетлаштирилган дастурни узуликсиз профессионал таълимни лойихалаштиришда ишлатиш, малакасини ошириш ва қайта малака ошириш мазмуни ва технологиясини ошириш мақсадга мувофиқдир.

2. Чет элларда касб-хунарга йўналтириш ишлари.

Ўзбекистон жаҳон андозаларига мос келадиган кўп босқичли таълим тизимига ўтмоқда. Таълим технологиялари жаҳон андозаларига мос келадими, илг`ор тажрибалар таълим технологияларига кириб бормоқдами? - деган савол ҳаммамиз учун ўта муҳимдир. Биз фойдаланадиган таълим технологиялари шахсни ривожланишига, мустақил ишлашга ўргатиши зарур. Чет эл тажрибаларини ўрганиб, уларни шароитимизга мослаб татбиқ қилиш керак. Бу борада бир қатор чет эл тажрибалари, хусусан Исроил давлати тажрибалари билан танишиш мақсадга мувофиқ бўлади. Исроил давлатида таълим 5 ёшдан 18 ёшгача давлат бюджети ҳисобига амалга оширилиб, уч босқичдан иборат (мактабга 6 ёшдан қабул қилинади):

- а) бошланг`ич таълим (1-4 синфлар),
- б) ўрта таълим (5-9 синфлар),
- с) технологик таълим (10-12 синфлар).

Бу босқичлар якунида бутун Исроил бўйича бир кунда битириш имтиҳонлари бўлиб ўтади. Натижалари асосида ўқувчилар ўзи танлаган мактаб ёки технологик мактабларда ўқишни давом эттиради. в) технологик таълим (10-12 синфлар).

Ўқувчилар бу босқичда касбий билим оладилар ва университетларга кириш ҳуқуқини берувчи аттестат учун имтиҳон топшириб боришади. (Аттестатга имтиҳон топшириш жуда мураккаб жараёндир.) Ҳар йили 12-синфни тугатган ўқувчиларнинг ўртача 20-40 % аттестат оладилар. Шундан кейинги барча тоифадаги таълим хизматлари пуллик. Ўн сақиз ёшга кирган ўт`ил - қизлар мажбурий армия хизматида чакрилади. Армия хизматидан кейин аттестати борларнинг деярли ҳаммаси университетга ўқишга киради. Аттестат олмаганлар технологик мактабларда ўқишни давом эттириши ёки олган касби бўйича ишлаши мумкин. Аттестати йўқлар технологик мактабларнинг 13-14 синфларида ўқийди, лекин истаган синфдан сўнг кичик техник, техник хужжати билан ўқишни якунлаши мумкин. 15-16 синфларда ўқишни давом эттирганлар кичик инженер (15-синф) ва бакалавр (16-синф) дипломига эга бўлади. Бундай синфларга эга бўлган технологик мактаблар Исроил ёки чет эл университетлари билан шартномага эга бўлиб, шу университетларнинг дипломларини беришади.

Таълимдаги устувор йўналишлар ва моддий-техник таъминот

Исроил давлатида технологик (касб-хунар) таълимга жуда катта этибор қаратилган ва турли -туман кўринишдаги ўқув муассасаларида амалга

оширилади. Булар жумласига технологик мактаблар, коллежлар, педагогик марказлар ва бошқалар киради. Уларнинг аксарияти ишлаб чиқариш ёки фирмалар билан бевосита боғлиқ бўлиб, мутахассислик йўналишларига эга. Масалан: электроника, компьютер, экология, қишлоқ хўжалиги, кимё, граждан денгиз флоти ва бошқалар. Ҳозир Исроил давлатида жорий қилинаётган таълим технологияси кўра синфларда ўқувчиларни ўзлаштириш даражасига қараб табақаларга ажратиб ўқитилади. Таълим барча фанлар бўйича ҳаёт ва табиат билан боғлаган ҳолда олиб борилади. Фанларнинг узвий боғланиши доимо кўзга ташланиб турди.

Олий таълим тизими уч босқичли:

1. Бакалавриатура - 4 йил,
2. Магистратура - 2 йил,
3. Докторантура - 3 йил.

Бакалавр ва магистр учун ўқиш Исроилда, докторантура асосан Европа ва АКШ да амалга оширилади. Исроил давлатида малака оширишга асосан икки гуруҳ омиллар таъсир қилади:

1. Ижтимоий-маданий омиллар:

- а) жамиятни кўп маданиятлилиги (турли давлатлардан келган репатриантлар ўзига хос маданиятга эга);
- б) турли дин вакилларининг йирик қатламларининг борлиги (иудейлар, мусулмонлар, христианлар ва уларнинг турли оқимлари);
- в) турли йиллардаги репатриантларнинг катта оқими (50-, 70-, ва 90-йиллар).

2. Педагогик омиллар:

- а) технологик таълимга ўтиш;
- б) ўқувчиларни шахс сифатида ривожланишига йўналтирилган таълим (айниқса ўрта ва технологик таълимда);
- в) ўқув юртларини компьютерлаштириш давлат дастури ва унинг жуда юқори суратларда амалга оширилиши;
- г) мутахассисларни тайёрлашдаги кўп босқичлилиқ.

Ушбу факторлар малака оширишнинг мазмунини ташкил этади ва унинг самарадорлигини, малака ошириш келажагини аниқлашда ҳисобга олинади. Бу дастур Вазирлик ва муниципалитетлар даражасида бошқарилади. Педагогик фаолиятнинг ташкил этилиши Мутахассис (бакалавр, магистр, доктор) истаган кўринишдаги ўқув юртида педагог сифатида ишлаши учун албатта бир йил ўқиб педагогик фаолият кўрсатиш ҳуқуқини олиши керак. Бу ўқиш университетларнинг педагогик факултетларида, педагогик коллеж ва марказларда амалга

оширилади. Педагогларнинг малака ошириши икки тоифага бўлинади. 1.

2. Университет профессорларидан ташқари барча тоифадаги ўқув юртларининг педагоглари жорий малака оширишлардан ўтиб туриши керак. Бунинг учун ҳафта методик кун берилади. Методик кунда малака ошириш учун 2 соатга эквивалент қўшимча ҳақ тўланади. Бу кунда у ўзининг профессионал ва педагогик малакасини ошириш учун курсларга қатнаши керак. Курсларга ҳар ҳафта ёки соатлар (маблаг) йиғилганда бирданга

катнаши мумкин. Курслар натижасида педагог кредит тўплайди. Минимал кредит ёки кредит бирлиги 112 соатга тенг. Педагог 112 соатлик кредитлардан иккитасини йиққандан сўнг малака оширган ҳисобланиб, маошига 1,6 % кўшилади. Бу жараён ўсувчи коэффициент билан узлуксиз давом этади ва маошни 30 % гача ошишига имкон беради. Малака ошириш учун имкониятлар жуда катта бўлиб, у малакали мутахассислар, техника ресурслари ва молиявий жиҳатдан таъминланган. Таълимга, ажратилган маблаглар жуда катта бўлиб, давлат бюджетининг 11 % ва муниципалитетларнинг 40% гача бюджетини ташкил қилади. Бундан ташқари чет еллардаги ҳомийлар нет эл таълим технологияларини ўрганиш, уларни танқидий таҳлил қилиш ва улар билан ўз тажрибаларимизни бойитиш «Таълим тўғрисида»ги қонунни ва «Кадрлар тайёрлаш бўйича миллий дастур»ни амалга оширишда ўта муҳимдир. Жаҳоннинг этакчи мамлакатларида ўқувчиларни касбга йўналтириш доимий тадбир сифатида эътироф этилади ва махсус фан сифатида ўқув юртларида ўқитилади. Лекин касбий фаолиятга йўллаш тизими ҳозирча этарли даражада самара бераётгани йўқ. Бунинг асосий сабаби тизим таркибидаги нуқсонлар бўлмай, балки ўқувчиларни касбга йўналтиришнинг ижтимоий детерминизациясидир.

Назорат саволлари.

1. Чет элларда касб-хунарга йўналтириш ишларини гапиринг?
2. Исроил давлатида таълим тизими қандай?
3. Ақшда «Иш юзасидан ҳамкорлик», «Мактабни ўз қарамоғ`ига олиш» номли дастурларни изоҳланг?
4. Англияда мактаб ва ишлаб чиқариш корхоналари ўртасидаги ҳамкорлик ва «Лондон компект» лойиҳасини изоҳланг?
5. Россияда ёшларни касбга йўллаш ишлари меҳнат ва халқ таълими тизими қандай?

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ.

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Ахборот технологиялари соҳасида кадрлар тайёрлаш тизимини такомиллаштириш тўғрисида»ги Қарори. //Халқ сўзи, 2005 йил.
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Бозор ислохотларини чуқурлаштириш ва иқтисодиётни янада эркинлаштириш чоратадбирлари тўғрисида»ги Фармони. //Халқ сўзи, 2005 йил, 15 июн, 1-бет.
3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Тадбиркорлик субъектларини ҳуқуқий ҳимоя қилиш тизимини янада такомиллаштириш чоратадбирлари тўғрисида»ги Фармони. //Халқ сўзи, 2005 йил, 16-июн, 1-бет.
4. Келвин Сеиферт ва Росемарй Суттон. Эдуатионал Псайчологй опйригхт
© 2009 Келвин Сеиферт.
5. W.Бруссе Валш. Марк Л. Савикас. Воатионал Псайнолигй. Лондон.2005.

6. Бордавская Н.В., Реан А.А. Педагогика.-М.: Питер, 2004.
 7. Профессиональная педагогика. Учебник для студентов. – М.: Педагогика, 2002.
 8. Нишонова С. Комил инсонни тарбияси: ўрта махсус, касб-хунар таълими муассасалари учун қўлланма. -Т.: Истиклол. 2003
 9. Ғуломов С.С. ва бошқалар. Ахборот тизимлари ва технологиялари. Т.: “СъҲарқ” нашриёт-матбаа акциядорлик компанияси, 2000.
 10. Эгамбердиев Э., Хўжамкулов Ҳ. Кичик бизнес ва тадбиркорлик. – Т.: Маънавият, 2003.
 11. Хошимов К. ва бошқалар таҳрири остидаю. Педагогика тарихи – Т.: Фан, 2001.
 12. Э. Ғ. Ғозиев, К. Қ. Мамедов. Касб психологикаси. Т. 2003 й.
- Интернет ресурслари
1. www.edu.uz
 2. www.ziynet.uz
 3. www.tuit.uz

6-Мавзу: Касбий ўқитиш психологияси.

Режа:

1. Касблар ва уларнинг классификацияси.
2. Диагностик профессиографиялаш.
3. Чет эл адабиётларида касбий ўқитиш тўғрисида.

1. Касблар ва уларнинг классификацияси.

1920 йилларнинг иккинчи ярмида рус психотехниклари тез суратларда Касбий фаолиятнинг тамойил ва усулларини ишлаб чиқдилар. Шу тадқиқотларни умумлаштириши натижасида психотехникада махсус ёндашув профессиографиянишаклланишига олиб келди. Бу ёндашувнинг моҳияти – касблар тасвири|| умуман олганда профессиографияни ўрганиш, касбнинг психологик тавсифи ва лойиҳалаштиришини ўз ичига олади. Профессиографияда маълум меҳнат жараёнини ташкил этувчи объектлар белгилари, меҳнат субъекти, меҳнат предмети вазифалари, воситалари ва шароитлари ўрганилади.

Профессиографиянинг асосий тамойилларидан бири касбий фаолиятни ўрганишда дифференциал ёндашув тамойили ҳисобланади. Бу тамойилнинг моҳияти профессиографиянинг аниқ амалиймасалаларини ечишга бўйсунидир. Масалан, касбий консултасия ва касбий танлов учун шундай касбий муҳим белгиларни ажратиш керакки, улар синондагиларнинг касбий лаёқатига кўра фарқланиши лозим. Малака даражасинианиклаш учун меҳнат вазифалари, касбий билим, малака, кўникма тавсифи муҳим аҳамиятга эга. Касбий толиқишни ўрганиш учун шундай белгилардан фойдаланилдики, улар ёрдамида касбий толиқишнинг келтириб чиқарадиган омилларини аниқлайди. Шундай қилиб, профессиографиянинг дифференциал тамойили касбнинг ўрганиш усулларини унинг тавсиф, мазмуни, шунингдек, қўлланилиш соҳаси яъни профессиография ўтказиш хусусиятлари унинг

мақсадлари билан белгиланади. Мақсадлари қуйидаги фаолият соҳалари билан боғланган бўлиши мумкин:

- 1) Ишчилар аттестасияси.
- 2) Янги касблар мутахассисликларни лойиҳалаштириш.
- 3) Оптантлар профконсултацияси ва мутахассислар танлови.
- 4) Касбий таълим малака тайёргарлиги ва малака оширишни такомиллаштириш.
- 5) Шахс касбий ривожланиши бўйича илмий тадқиқотлар.

Профессиография натижалари профессиограммада акс этади, у меҳнат шароитлари тасвири, ишчи ҳуқуқ ва мажбуриятлари, муҳим касбий сифатлари шунингдек, соғлигига қарши кўрсатмаларни ўз ичига олади.

Профессиограмманинг муҳим таркибий қисми - психограмма бўлиб, у мутахассиснинг мотивацион, ирода ва эмоционал соҳасининг тавсифи ҳисобланади.

Психограмма - касбнинг психологик портрети бўлиб, у аниқ касбда долзарб бўлган психологик функциялар гуруҳи билан намоён бўлади. Профессиографик тадқиқот методлари. Касбнинг илмий таъсири, меҳнатнинг (меҳнат хулқи) ташқи яъни психик жараёнлар кўришини яъни, меҳнат субъектининг ички воситаларига бўлган интеграл психологик тузилмаларини назарда тутди.

Профессиографияда кўпгина турли-туман усуллар қўлланади:

- 1) Ижтимоий (сўровномалар, саволлар киритилган кузатув);
- 2) Психологик (суҳбат кузатув тажриба ва улардан келиб чиқувчи интервью, шахсий сўровномалар тестлар, тажрибалар, психобиографиялар, фаолият маҳсулини ўрганиш методи);

3) Физиологик (ЭКГ. КЭР қонда артериал босимни ўлчаш антопометрик ва техник маълумотлар);

4) Технологик жараёнлар таъсири ва бошқа усуллар хилма - хиллигидан вақт, куч ва вазиятларни минималлиги билан профессиограмма тадқиқотдаги саволларга жавоб берувчи усулларни танлаш лозим. Усуллар комплексини ишлаб чиқишда тизимни ташкил этувчи омил тадқиқот мақсади муҳим рол ўйнайди. Психографияларни касбга йўналтириш учун ишлаб чиқаётганда касбнинг умумий профессиографик ва ижтимоий-психологик таъсирига катта эътибор берилади. Меҳнат шароитларидан техник, технологик ва ижтимоий психологик шароитлари анча чуқурроқ ўрганилади. Тадқиқотларнинг муҳим йўналиши бу шахснинг қобилиятлари, психофизиологик хусусиятларини баҳолашдир. Профессиограммаларнинг касбга йўналтириш ва касбий танлов мақсадида ишлаб чиқишда психодиагностик тадқиқотлар жуда муҳим ҳисобланади. қолган тадқиқотлар ўқув - касб муассасаларида талабалар, ўқувчиларни ўқишга қабул қилинадиган шахслар ишлаши лозим бўлган шароитларни аниқлаш учун аҳамиятга эга. Аммо улар ҳам муҳим ҳисобланади, чунки аниқ мажбуриятларни ва меҳнат шароитларини билмасдан, касбга йўналтириш, касбий йўналганлигини ташкиллаштириш ва касбга нисбатан лаёқатини аниқлаб бўлмайди.

Профессиографик тадқиқотларнинг кейинги йўналиши - толиқиш монотония бошқа ёмон ҳолатларни олдини олиш, травматизм билан кўзнинг кўриш касаллиги ва унинг пасайиши мақсадида меҳнат шароитлари ва тартибини ўрганишдир. Тадқиқотларнинг асосий мақсади - меҳнат шароитлар ва тартибини ўрганиши ва шу билан бирга нормал ва патологик ҳолатлар, шунингдек, шахснинг касбий муҳим ва фаолиятига бўлган реакциясини ташхис қилади. Бу комплексга профессиографик усуллардан гигиеник, табиий, психологик ва физиологик усуллар киради. Усулларни танлашда касбнинг тўлиқ ўрганилиши назарда тутилиши керак. Бунда профессиографик тадқиқотлар йўналишларида қуйидаги профессиография чизмасидан фойдаланиш тавсия этилади:

1) Ишлаб чиқариш жараёни билан умумий танишув унинг ўрганиш ва тасвири.

2) Иш ўринларини тасвирлаш, иш ўрнидагиларнинг фаолиятини психологик қўллаш.

3) Иш-ҳаракатларининг психологик, физиологик ва антропометрик таҳлили.

4) Меҳнат жараёнининг таҳлили.

5) Иш кунининг суръати хронометраж.

6) Фаолиятнинг индивидуаллигини ўрганиш.

7) Хатоли ҳаракатлар таҳлили.

8) Санитария - гигиеник меҳнат шароитларини баҳолаш.

9) Бир смена, ҳафта, узоқ давр манбаида иш қобилиятини динамикаси.

Профессиографиялар турли мазмунига эга. Бу улар нима мақсадларда тузилганлигига боғлиқ. Профессиографик адабиётларни ўрганиб ва тизимли таҳлил тамойилига таянган ҳолда умумлашган професиограмма чизмаси ишлаб чиқилган.

Назорат саволлари:

1. Касбнинг психологик тавсифи валоийҳалаштиришини нималарни ўз ичига олади?

2. Касбий фаолиятнинг педагогик жиҳатлари деганда нимани тушунасиз?

3. Касбий сифатлар нималарни ўз ичига олади?

ФЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ.

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Ахборот технологиялари соҳасида кадрлар тайёрлаш тизимини такомиллаштириш тўғрисида»ги Қарори. //Халқ сўзи, 2005 йил.

2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Бозор ислохотларини чуқурлаштириш ва иқтисодиётни янада эркинлаштириш чора-тадбирлари

тўғрисида»ги Фармони. //Халқ сўзи, 2005 йил, 15 июнь, 1-бет.

3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Тадбиркорлик субъектларини ҳуқуқий ҳимоя қилиш тизимини янада такомиллаштириш

чора-тадбирлари тўғрисида»ги Фармони. //Халқ сўзи, 2005 йил, 16-июнь, 1-бет.

4. Келвин Сеиферт ва Росемарй Суттон. Эдусатионал Псйчологй Сопйригхт © 2009 Келвин Сеиферт. 8-10 пагес.

5. Бордавская Н.В., Реан А.А. Педагогика.-М.: Питер, 2004.

6. Профессиональная педагогика. Учебник для студентов. – М.: Педагогика, 2002.

7. Нишонова С. Комил инсонни тарбияси: ўрта махсус, касб-хунар таълими муассасалари учун қўлланма. -Т.: Истиклол. 2003

8. Фуломов С.С. ва бошқалар. Ахборот тизимлари ва технологиялари. Т.: “Шарқ” нашриёт-матбаа акциядорлик компанияси, 2000.

9. Эгамбердиев Э., Хўжамкулов Ҳ. Кичик бизнес ва тадбиркорлик. – Т.: Маънавият, 2003.

10. Хошимов К. ва бошқалар таҳрири остида. Педагогика тарихи – Т.: Фан, 2001.

11. Э. Ғ. Ғозиев, К. Қ. Мамедов. Касб психолоияси. Т. 2003 й.

12. Н. В. Гафурова, В. Л. Лях, Е. В. Фескова и др. “Психология профессионального образования” (сибирский федеральный университет) СФУ, 2010г.

Интернет ресурслари

1. www.еду.уз

2. www.зиёнет.уз

3. www.туит.уз

7 - Мавзу: Ўқитувчи профессиограмма ва психограммаси.

Режа:

1. Профессиографиянинг психологик асослари

2. Касб танлашнинг умумий масалалари

3. Ўқитувчилик касбининг умумий масалалари

4. Ўқитувчи профессиограммаси ва психограммаси.

Профессиографиянинг психологик асослари Профессиография деганда касблар ва уларнинг бир - биридан фаркланувчи ихтисослар томонидан инсон оддига қўйиладиган талабларни баён қилиш мажмуаси тушунилади.

Касб-кор (хунар) оддига қўйиладиган талабларни асослаш ва уларни баён қилиш ўзига хос хусусиятга эга бўлиб, умумий ҳамда хусусий жабҳаларни ўзида акс эттиради.

1. Касб ва уни ихтисосликларининг психологик тавсифи.

2. Касб-корнинг (хунарнинг) мамлакат иқтисодиёти учун аҳамияти.

3. Касб ва ихтисосликнинг ижтимоий тавсифи.

4. Касбнинг ижтимоий психологик аҳамияти ва тавсифи: ёшларда унинг ижтимоий мавқеи (нуфузи), жамоанинг ўзига хос хусусиятлари, вертикал ва торизонтал бўйича шахслараро муносабатларнинг хусусиятлари.

5. Касбий фаолиятни муваффақиятли эгаллаш учун зарур билимлар ва кўникмалар кўламининг педагогик тавсифи (махсус мезонлар орқали касбий маҳорат аниқланади).

6. Педагогик жараёни такомиллаштириш юзасидан таклифлар, тайёргарлик муддатлари, тадбир - чораларнинг умумий тавсифи.

7. Меҳнат шароитининг гигиеник тавсифномаси.

Касб бўйича меҳнат қилишга тиббий жиҳатдан таъқиқланувчи омиллар изчиллиги. Касбга психологик номутаносиблик, ёки касбий яроқсизлик.

Ўзини ўзи фаоллаштириш ва идентификациялаш. Касбнинг инсон олдига кўядиган мажмуаси психологик, ижтимоий, иқтисодий, техникавий ва педагогик жабҳаларни қамраб олади. Касб ва ихтисос асосларини егалловчи ёшлар шу фанларнинг барча талабаларига мослашиши орқали мутахассислик лаёқатини ривожлантира боради. Касб танлашга йўналтириш давлатнинг тадбир - чоралари тизимидан иборат бўлиб инсон томонидан танланади, ўз ҳаёт йўлининг илмий асосланганлигини таъминлашга хизмат қилади, у турмушда ўз ўрнини аниқлайди ва қуйидаги шаклларда амалга оширилади;

мактабда касбий маълумотлар бериш;

касб - ҳунар маорифи билан шуғулланиш;

радио, телевидение, кино, матбуода ташвиқот қилиш;

касб юзасидан маслаҳатлар;

касбга саралаш (қобилиятига биноан);

касбга мослашиш (адаптасиялаш).

Мазкур соҳада психологик изланишлар олиб борган К.К.Платонов муайян схема ишлаб чиққан бўлиб, у «Касб танлашга йўналтириш учбурчаги» деб номланиб ўзининг ихчамлиги билан бошқалардан ажралиб туради. Худди шу боис касб танлашга йўллашда, реориентасиялашда ундан унумли фойдаланиш мумкин. Касб танлашга йўналтириш учбурчагининг муҳим бир томони - бу ҳар хил касб - ҳунар эгасига нисбатан қўйиладиган талаблар юзасидан муайян билимнинг мавжудлигидир. Унинг иккинчи бир хусусиятли томони шуки, у ёки бу мутахассисликка нисбатан жамият (вилоят, шаҳар, туман)нинг меҳнат имкониятига эҳтиёжи бўйича билимлар мужассамлашганлигидир. Яна бир ўзига хос томони шундан иборатки, касбга йўналтирувчининг қунти, қобилияти, шахсий хусусиятлари бўйича билимлар умумлаштирилган бўлиб касбга танлашга оид барча жиҳатлар мажмуа ҳолига келтирилгандир.

Касб танлашга йўналтириш учбурчаги шахснинг қизиқиши, майли, хоҳиши, ўзини ўзи баҳолаши, нуфузи кабиларга оид материалларни ўзида мужассамлаштиради.

Й.Э.А.Климов қарашларига биноан профессиграмма бу:

1) сенсор каналларни юкламалаш, устивор сигналларнинг турлари фаолият жараёнидаги ахборотлар кўлами ва умумий хусусияти (кўриш, эшитиш ва бошқалар);

2) ахборотларни сақлаш ва қайта ишлаш билан боғлиқ ақлий фаолиятнинг хусусияти;

3) хотира, тафаккур ва нутқнинг қатнашуви айрим ҳаракатларнинг тавсифи;

4) ишда, меҳнат фаолиятида асаб – психологик зўриқиш, тангликнинг мавжудлиги;

5) диққатни бошқариш зарурати;

6) ишда муваффақиятга элитувчи шахс сифатлари, фазилатлари;

7) меҳнат фаолияти тузилишини тавсифловчи интеграл психофизиологик кўрсаткичлар.

Бизнингча, юқоридаги мулоҳазалардан ташқари профессиограмма олдига қуйидаги талабларни қўйиш мақсадга мувофиқ.

1. Ишнинг қандай номланиши ва унинг нималардан тузилиши (ишнинг номи, мутахассислик, касб - ҳунар, лавозим, ишчи ўрни имконияти, меҳнатнинг турдош хусусиятлари ва унинг муҳим тавсифларининг баёни).

2. Ишнинг мақсади, самарадорлиги хусусида маълумотлар.

3. Меҳнат куроли сифатида нималар қўлланилиши.

Меҳнат предметининг таркиблари ва уларнинг ўзига хос жабҳалари.

Меҳнат фаолияти қайси усуллар ёрдами билан бажарилиши.

Нималарнинг негизида иш (меҳнат, фаолият амалга оширилиши).

7. Меҳнат маҳсуллари баҳолаш мезонлари.

8. Ишнинг қандай ихтисослик талаб қилиши хусусиятлари.

9. Иш қандай воситалар ёрдами билан бажарилиш имконияти ва унинг мотивировкаси.

10. Ишни бажарилишининг шарти ва шароитлари.

11. Меҳнатни (фаолиятни) ташкил қилиш шакллари.

12. Меҳнатнинг кооперасияси (Ким?, Нима?, Ким билан ҳамкорликда?).

13. Меҳнатнинг жадаллиги (интенсивлиги) тўғрисида маълумотлар.

Меҳнат фаолиятида масъулиятнинг ва хавф - хатарнинг қайси дақиқалари (ҳолатлари) учраши.

Меҳнат унинг субъектига қандай фойда, наф келтириши (иш ҳақи, мукофот, маънавий озуқа, имтиёз, ижтимоий мойиллик, алтруизм хислати, мақтов, жамоатчилик баҳоси ва бошқалар).

Иш ёки фаолиятнинг ўзига хос хусусиятларига кўра қандай талабларга ва чекланишларга эга эканлиги.

2. Касб танлашнинг умумий масалалари

Касб – ҳунар тўғрисида ҳар хил муносабатлар ҳосил бўлишининг асосий сабабларидан бири – бу мактаб ўқувчиларида касб танлаш жараёнида турли хил мотивларнинг намоён бўлишидир. Мотивлар ўртасидаги кураш уларнинг у ёки бу қарорга келишларига сабаб бўлади. Бизнингча, воқеликка онгли муносабатда бўлиш объектив ва қатий қарорни келтириб чиқаради. В.А.Крутеский ўспиринларда учраши мумкин мотивлардан қуйидагиларни алоҳида таъкидлаб ўтади: 1) бирор ўқув фанига нисбатан ўспириннинг қизиқиши, 2) ватанга фойда келтириш истаги (ўзларининг индивидуал - психологик хусусиятини ва қобилияларини ҳисобга олган ҳолда), 3) шахсий қобилиятини рўқач қилиб кўрсатиш, 4) оилавий анъаналарга риоя қилиши

(ворислик), 5) дўстлари ва ўртоқларидан ўрнак олганлиги, 6) иш жойининг ва ўқув юртининг уйга яқинлиги, 7) моддий таъминланганлик, 8) ўқув юрти кўринишининг чиройлилиги ёки унга жойлашишнинг осонлиги сингари мотивлардир. Бундан ташқари, ёшларда бошқа турдаги мотивлар ҳам мавжуд бўлади. Улар қаторига шахснинг бирор касбга, фанга мойиллиги, ўз олдига қўйган мақсади, унга интилиши, қунти, касб тўғрисидаги маълумоти, унинг сихат - саломатлиги, асаб тизимининг хусусияти ва темпераментининг хусусиятлари каби мотивларни санаб ўтиш мумкин. Бироқ мотивларнинг бошқа хиллари ҳам учрайди. Лекин ҳолатнинг ўзгаришига қараб улардан униси ёки буниси бош мақсадга айланиб туради. Мазкур ҳолатни тадқиқ этган йирик психолог ЙЭ.А.Климов ўспиринлар касб танлаш кезида; биринчидан, бирор касбнинг «нуфузли эканлигига» баҳо боришдаги доғмаларга асосланиш, иккинчидан, касбга узоқ ва ноаниқ тасаввурга биноан баҳо бериш, учинчидан, бирор касб эгаси бўлмиш кишига нисбатан ижобий ёки салбий муносабатда бўлишни тегишли касбга кўчириш, тўртинчидан, касбнинг оддий кундалик томонини назар - писанд қилмасдан, унинг ташқи томонига, сиртига маҳлиё бўлиш, бешинчидан, ўртоқларининг таъсири остида «компания учун» касб танлаш каби хатоликларга дуч келиши мумкинлигини таъкидлаб ўтади. Ўспиринлар касб танлаш тўғрисида яққол тасаввурга эга бўлмаганликлари боисидан кўпроқ хатога йўл қўядилар. Танланган ёки танланиши зарур бўлган касб ундан қандай шахс фазилатларининг талаб қилишини тушуниб этмайдилар. Улар ўз лаёқатларини оқилона баҳолашга қурби этмаганлиги учун у ёки бу касбни егаллаганда қандай тезликда ва аниқликда ҳаракат қилишлигини, сезиш ва идрок қилиш хусусиятларини, асаб тизимининг мувофиқлашиши мумкинлигини билмайдилар. Шунинг учун юқорида баён қилиб ўтилган хатоларга йўл қўядилар. Бироқ ҳозирги даврда бундай кўнгилсиз ҳолатларнинг олдини олиш имкониятлари мавжуд. Бунинг учун қуйидаги педагогик – психологик ва ижтимоий хусусиятли умумий томонларга алоҳида эътибор бериш мақсадга мувофиқ.

Назорат саволлари:

1. Профессиография деганда нимани тушунасиз?
2. Касб танлашга йўналтириш андай усулда амалга оширилади?
3. Касбкорликка қандай талаблар қўйилади?
4. Касбкорликка йўналтиришнинг педагогик – психологик ва ижтимоий хусусиятларининг умумий томонларига нималар киради?

5. Касбга йўналтирувчи қандай методикалар мавжуд ?

ФЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ.

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Ахборот технологиялари соҳасида кадрлар тайёрлаш тизимини такомиллаштириш тўғрисида»ги Қарори. //Халқ сўзи, 2005 йил.
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Бозор ислохотларини чуқурлаштириш ва иқтисодий янада эркинлаштириш чоратadbirlари тўғрисида»ги Фармони. //Халқ сўзи, 2005 йил, 15 июнь, 1-бет.

3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Тадбиркорлик субъектларини ҳуқуқий ҳимоя қилиш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги Фармони. //Халқ сўзи, 2005 йил, 16-июнь, 1-бет.

4. Келвин Сеиферт ва Росемарй Суттон. Эдусатионал Псйчологй Сопйригхт © 2009 Келвин Сеиферт.10-16 пагес.

5. Бордавская Н.В., Реан А.А. Педагогика.-М.: Питер, 2004.

6. Профессиональная педагогика. Учебник для студентов. – М.: Педагогика, 2002.

7. Нишонова С. Комил инсонни тарбияси: ўрта махсус, касб-хунар таълими муассасалари учун қўлланма. -Т.: Истиклол. 2003

8. Фуломов С.С. ва бошқалар. Ахборот тизимлари ва технологиялари. Т.: —Шарқ|| нашриёт-матбаа акциядорлик компанияси, 2000.

9. Эгамбердиев Э., Хўжамкулов Х. Кичик бизнес ва тадбиркорлик. – Т.: Маънавият, 2003.

10. Хошимов К. ва бошқалар таҳрири остида. Педагогика тарихи – Т.: Фан, 2001.

11. Э. Ф. Ғозиев, К. Қ. Мамедов. Касб психолооияси. Т. 2003 й.

12. Н. В. Гафурова, В. Л. Лях, Е. В. Фескова и др. —Психология профессионального образования|| (сибирский федеральный университет) СФУ, 2010г.

Интернет ресурслари

1. www.edy.uz

2. www.ziynet.uz

3. www.tuit.uz

8-Мавзу: Ўқитувчининг психологик портрети. Ўқитувчи шахсига қўйиладиган талаблар.

Режа:

1.Ўқитувчинингпсихологикпортрети.

2. Ўқитувчи шахсига қўйиладиган талаблар.

3. Махсус педагогик фаолиятдаги талаблар.

1. Ўқитувчининг психологик портрети.

Психологик портрети -кузатилган объектни фото (расм) орқали кузатувчи томонидан фактик ифодаланиши, яъни кузатилган объектни хусусиятларига жинс, ёш, иш стажи, касб ва бошқа омилларнинг таъсирини аниқлаш учун фойдаланилади. Кузатиш натижаларини умумлаштиришда маълумотлар миқдор ва сифат жиҳатидан таҳлил қилинади, тажриба якунлари бўйича ғоялар, умумлашмалар, хоссалар, қонуниятлар, механизмлар, ҳолатларнинг илмий психологик талқини амалга оширилади.

Кузатиш якунида тўпланган маълумотлар илмий ҳисобот сифатида муайян қоидаларга асосланган ҳолда қуйидаги тартибда жойлаштирилади:

кириш, методикаларнинг таснифи, натижаларнинг босқичма-босқич таҳлили, уларнинг муҳокамаси, изланишларнинг хотимаси ва хулосалари, амалий хусусиятга эга бўлган тавсиялар, кўрсатмалар берилиши, фойдаланиладиган адабиётлар рўйхати ва ниҳоят иловалар (ҳар бир қисм ўзига хос яқунланган, тугалланган маъно англатиши лозим).

Ўқитувчи психологик портрети кузатиш жараёнида талабаларни баҳс, мунозара жараёнида ўзаро таъсир ўтказиш имкониятини аниқлаш учун қўллаш ижобий натижалар беради:

- умумий муаммо моҳиятига гуруҳ аъзоларини йўналтириш;
- гуруҳ аъзолари томонидан муаммони эчиш йўллари баҳолаш;
- баҳс (мунозара, дискуссия) жараёнини назорат қилиш;
- умумий фикрга келиш учун гуруҳий қарор қабул қилиш;
- муаммо ечимига эришишдаги гуруҳ аъзоларининг бирдамлиги ва

ҳамжиҳатлиги. Кузатиш яқунлари бўйича умумпсихологик хулосалар чиқариш, миллий, этнопсихологик, худудий хусусиятларни қатъий равишда шарҳлаш, ёш даврлари, жинсий хусусиятларига тааллуқли мулоҳазалар билдириш- психологик билимларнинг бойишига олиб келади. Тажрибаларда, кузатишларда тўпланган материаллар қийматини ошириш учун вужудга келган барча омилларни психологик таҳлил қилиш, статистик методлардан унумли фойдаланиш зарур, токи бу мезонлар маълумотларнинг илмийлик даражасини юксалтиришга хизмат қилсин.

Психологик портрети кузатиш натижаларини миқдорий таҳлил қилишда статистик методларни қуйидаги тартибда қўллаш лозим:

- олинган натижаларни фоизлар бўйича ҳисоблаб чиқиш;
- тўпланган маълумотларнинг ўртача арифметик қийматини топиш;
- сон қаторидаги ўртача квадрат оғишни ҳисоблаш (сигма);
- сон қаторидаги миқдорлар тарқоқлигини аниқлаш (дисперсия);
- омиллар ўртасидаги муайян муносабатлар мавжудлигини (коррелясион) таҳлил қилиш;

- маълумотлар, методикалар ишончлилик даражасини аниқлаш учун Стьюдент мезонидан фойдаланиш лозим.

- 2. Ўқитувчи шахсига қўйиладиган талаблар

Ўқув - тарбиявий жараённи ташкил қилишда тарбиячи характери, унинг шахси сифати ва хусусиятлари каби кучли факторга кўз юмиш мумкин эмас. Баъзи педагогнинг характери жуда қаттиқ ва иродаси мустаҳкам, жамоат ишларида жуда фаол. У барча ишларни ўзи қилишга ҳаракат қилади, болалардаги кўтаринкиликни ёқтирмайди, уларни ҳаракатсиз, иштиёқсиз томашабинга айлантиради. Бошқа ўқитувчининг характери юмшоқ. У ўқувчилардан оддий тартиб сакланишини талаб қила олмайди. Педагогик ва психология билимлари паст. Ўз характерини педагогик талабларга мос шакллантириш хоҳиши йўқ. Характерсизлик, шавқатизлик, қатъиятсизлик устун келади. Педагогика тарбиядаги демократия, тарбиянинг ривожланиш оптимал формаларини аниқлайди ва улар махсус тайёрланган ва педагогик авторитетга эга бўлган шахс томонидан амалга оширилади.

Болалар қайси тарбиячини ҳурмат қилсалар унинг кетидан эргашадилар.

Ҳар қандай бошқа ҳолатда педагогик муносабатлар чуқур расм асосда, ташқи талаблар асосида қурилади ўзининг ижобий мазмунини йўқотиб, салбий таъсир қилади.

«Авторитет» тушунчаси одамни ҳамма тан олган қиймати, унинг одамларга таъсири, Унинг ғоя ва фаолиятини омма фикр- мулоҳазалари билан қувваланиши, унга ишонч, ҳурмат билдири шунинг ақли, иродасини, ахлоқ -одобини қувватлаш. Педагогик авторитетнинг моҳияти, ўзига хос жиҳатлари шундаки ўнлаб ва юзлаб еш кўзлар рентгендек тикилиб, педагог

Ахлоқий ҳолатини аниқлайди. Ҳақиқий педагогда озодалик, поклик, очиклик, тўғрилиқ унинг ахлоқий ҳолатларини белгилайди. Акс ҳолатда ўқитувчи болаларга ўз таъсирини ватарбиячи бўлиш ҳуқуқини йўқотади, Педагогик авторитетнинг моҳияти шундаки, педагог ўзида фуқоролик, ижодий, Одамийлик шахсиятларини, ҳақиқий маънавийлик, зиелиликни ривожлантиради. Бола Тарбиячига ўзининг ҳурмати ва ишончини юқори маънавий шахсга топширгандек топширади, ўқитувчи албатта бу ишончни оқлаши керак. Берилган ишонч юқори маънавият билан оқланади. Ҳозирги вақтда жамият турли қатламларидаги, ҳатто оила ва мактабда учрайдиган манфаатпарастлик, мешчанлик ахлоқини кўрган баъзи ўқувчилар умуминсоний ахлоқ -одбни менсимаслик, бош бирлари эса, иккиюзламачилик ва ёлғончилик санъатини эгаллаганлаганлар. Шундай қилиб, ёшлар ва болалар муҳитида ахлоқ-одоб қоидаларини етишмовчилиги келиб чиқмоқда. Бундай экстремал шароитда ўқитувчини ўз-ўзини ахлоқий ривожланириш, ўзига юқори талаб қўйиш ўқитувчи учун ўз ҳурмати ва авторитетини сақлаб қолиш йўлидир. Эртами, кечми ўқитувчининг ахлоқий принципиаллиги ва қатъийлиги болалар онгида устун чиқади ва ўқитувчи ўз ўқувчиларига ахлоқий талаблар қўйишида унга катта Педагог шахсининг яна бир шарти унинг юксак маданияти, унинг чуқур фуқоролик эътиқоди, ўқувчилар билан ҳар қандай жамият ҳаёти муаммоларни очик муҳокама қила олиши, уларни ишонтира олиши, ўз ҳато ва камчиликларин кўрқмасдан тан олишидир.

Ҳозирги шароитда ўқитувчи ўқувчилар олдида авторитет қозониши учуну, жамиятда содир бўлаётган воқеаларга ўз муносабатини белгила булиши керак. Бу жамият тарихи, сиёсий жараёнлар, миллатлараро муносабатлар, инсон ҳуқуқлари, динга муносабатлар бўлиши мумкин. Болалар эътиқодига фақат эътиқод ва прнсипиаллик билан жавоб бериш мумкин. Лекин болалар ҳурмат қилувчи ўқитувчи, ўқувчилар билан бемалол баҳс - мунозара олиб боради ва ва уларни баъзи муаммолар устида уларни фикрлаш еки фикрини ўзгартиришга мажбур қилади. Педагог ахлоқий ва маънавий кадриятлари унинг интеллектуал ривожланганлик ва мустаки фикрлаш авторитети билан бойитилади. Бугунги кунда ҳаётимиз турли соҳаларида турли маълумотлар оқим кўпайиб кетган. Уларнинг кўпи биз ўрганган тушунча ва фикрларга зид келади. Бу педагог ва тарбияланувчилар ўртасида мураккаб муносабатларни юзага келтираяпти.ешларни маънавий дунесини тушуниш учун педагог ўзи ўрганган фикрлаш қобиғидан чиқа олиши керак. Бундай ҳолатда ўқитувчи ўз авторитетини сақлаши ва

қўтариши учун ундаги чидам ва қатъий рад этмаслик, ўқувчи психикасига кучли таъсир кўрсатмаслик ердам беради. Хар қандай одам ўқитувчи бўла олмайди. Ўқитувчилик оммавий касб бўлсада, уни эгаллаган шахсга юқори талаблар қўйилади. Бунинг учун шахсий сифат ва қобилиятига жуда қаттиқ талаблар қўйилади. Ўқитувчи касбининг асосий мазмуни одамлар билан мулоқат фақат тушуниш даражасида эмас, балки уларни талабини қондириш даражасида бўлиши керак.

3. Махсус педагогик фаолиятдаги талаблар.

Ўқитувчи шахсигабир қанча жиддий талаблартақдим этилади. Қайсики яшаётган ва ишлаётган педагог учун , ижтимоий-иқтисодий хусусият, малакали педагог учун асосий ва қўшим психологик хоссасидир. Бош ва кундалик талаби педагогик фаолиятда болаларга бўлган мухаббат, болаларга таълим бериши учун бу соҳа бўйича махсус билим; кенг билимдонлик, педагогик хиссиёт, кўп қиррали интелект, умумий ахлоқ қоидалар ва маданият, болаларни турли хил услублар билан таълим беришда касбий қобилият. Бу барча хусусиятлар туғма хисобланмайди. Бу хусусиятлар йиллар давомида масулиятли меҳнатнинг ва ўз устида ишлашнинг натижаси ҳисобланади. Педагогга қўйиладиган қўшимча ва

барқарор талаб ўзининг ташқи кўриниши, актёрлик маҳорати, мулоқатга кириша олиши, хуш кайфияти ва бошқалар. Ўқувчини шахс даражасига келтириш учун-ҳозирда бизга айнан шахс керак вақтда, қуйидаги талаблар - педагог мустақилликка эга бўлиши, саводхон бўлиши, ўзига ҳослиги, эркин бўлиши ва бошқа сифатларни ўзида ривожлантириши керак. Ўзининг ишини яхши йўлга қўшиш учун педагог педагогик қобилиятга эга бўлиши керак. Педагогик қобилиятда боланинг тарбияси ва таълими учун ўқитувчи қатта натижаларга эришиши лозим.

Қуйидаги педагогик қобилиятларни келтириш мумкин:

Дидактик қобилият- ўқувчиларга таълим беришнинг мазмун ва методларини танлаб олиши, ўқувчиларда ижобий фаолликни ошириш мақсадида ўқув материалларини тўғри тақдим эта олиш;

Экспрессив қобилият- ўқитувчи дастурдаги материални хиссий ва тасвирий ифодасини топиш;

Перцептивлик қобилияти- ўқитувчининг ўқувчиларга психологик кузатувлари натижасидаги муносабатда кўринади, уларнинг ички маънавий ҳолатини, ёш ва яқка хусусиятидан келиб чиққан ҳолда тарбияланувчини тушуниш;

Ташкилотчилик қобилияти , синфда тартиб-интизомни таъминлаш; дарснинг хар бир минутидан фойдаланиш, ўқувчилардан ахил ва жипслашган жамоани ташкил этиш;

Суггестив ва бошқарув қобилияти-ўқувчилар кўз ўнгида кучли хиссий-иродали ўқитувчи тимсолини шакллантириш асосида унинг авторитетини намоён этиш; билимларни эгаллаш, кўникма ва фанларни билиш билан академик қобилият бир-бирига боғлиқ.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ.

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Ахборот технологиялари соҳасида кадрлар тайёрлаш тизимини такомиллаштириш тўғрисида»ги Қарори. //Халқ сўзи, 2005 йил.
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Бозор ислохотларини чуқурлаштириш ва иқтисодиётни янада эркинлаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги Фармони. //Халқ сўзи, 2005 йил, 15 июнь, 1-бет.
3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Тадбиркорлик субъектларини ҳуқуқий ҳимоя қилиш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги Фармони. //Халқ сўзи, 2005 йил, 16-июнь, 1-бет.
4. Келвин Сеиферт ва Росемарй Суттон. Эдусатионал Пейчологй Сопйригхт © 2009.
5. Бордавская Н.В., Реан А.А. Педагогика.-М.: Питер, 2004.
6. Профессиональная педагогика. Учебник для студентов. – М.: Педагогика, 2002.
7. Нишонова С. Комил инсонни тарбияси: ўрта махсус, касб-хунар таълими муассасалари учун қўлланма. -Т.: Истиклол. 2003
8. Гуломов С.С. ва бошқалар. Ахборот тизимлари ва технологиялари. Т.: “Шарқ” нашриёт-матбаа акциядорлик компанияси, 2000.
9. Эгамбердиев Э., Хўжамқулов Х. Кичик бизнес ва тадбиркорлик. – Т.: Маънавият, 2003.
10. Хошимов К. ва бошқалар таҳрири остида. Педагогика тарихи – Т.: Фан, 2001.
11. Э. Ф. Ғозиев, К. Қ. Мамедов. Касб психолоияси. Т. 2003 й.
12. Н. В. Гафурова, В. Л. Лях, Е. В. Фескова и др. “Психология профессионального образования” (сибирский федеральный университет) СФУ, 2010г.

Интернетресурслари

1. www.edu.uz
2. www.ziynet.uz
3. www.tuit.uz

9 Мавзу: Касбий фаолият.Ўқитувчи касбидаги муаммолар. Ўз–ўзини

назорат қилиш психологияси.

Режа:

1. Ўқитувчи касбий фаолияти ва педагогик маҳорат.
2. Касбий фаолиятни шахс маънавий ахлоқий шаклланишига таъсир кўрсатиши
3. Касбий фаолиятга мослашувнинг психологик асоси
4. Мехнат жамоаларидаги психологик муҳит.

1. Ўқитувчи касбий фаолияти ва педагогик маҳорат.

Халқнинг маънавий руҳиятини мустаҳкамлаш ва ривожлантиришда, жамиятни модернизациялаш жараёнида маънавий кадриятлар, миллий ғоя, маданий меросни ёшлар онгига сингдиришда замонавий ўқитувчининг касбий билим даржаси, маҳорати юксак ўрин туради.

Ўқитувчининг касбий тайёргарлиги, малака талаблари ривожланади ҳамда таълим - тарбиянинг мазмуни замонавий билимлар билан янгилашиб педагогик индустрияни ривожлантирилишига ҳисса қўшади.

Тадқиқотнинг назарий, педагогик-психологик жиҳатларини ишлаб чиқиш, таълимнинг сифат ва самарадорлигини оширишда ўқитувчида педагогик маҳоратни оширишнинг энг қулай методик тактикалари, йўллари ҳамда шакллари такомиллаштириш орқали “педагог устахонаси” банки яратилади. Ўқитувчида педагогик маҳоратини ривожлантириш орқали педагогик тажриба, педагогик маданият, меҳнат бозоридаги рақобатбардош малакали мутахассисга қўйилган ижтимоий талабларга тўлақонли жавоб бера олиш имконияти яратилади.

Ўқитувчи педагогик маҳоратини қуйидаги тартибда намоён бўлади:

- ўрганилаётган мавзу бўйича мақсад, вазифалар билан ўқувчи-талабаларни

олдиндан таништириш, муаммо, топшириқларни, шунингдек, уй вазифалари, мустақил бажариладиган ишларни, уларни бажариш тартиби, пайтини эълон қилиш, мавзунини тўлиқ ўзлаштириш бўйича кўрсатмалар бериш, ўзлаштириш меъёрларини айтиб бериш;

- ўқувчи-талабаларни фаол, мустақил фаолиятга рағбатлантириш, улар диққатини бўлим ёки мавзу мазмунига тортиш, уни қандай ўрганиш зарурлигини айтиб бериш, билишга қизиқиш уйғотиш, ўқиш-ўрганишга ҳавас, муаммоларни бажаришга эҳтиёж уйғотиш, эмоциялар, тафаккур ходисалари, билимларни ўқув ҳолатларига татбиқ этиш йўллари орқали мавзу бўйича маълумотлар тўплаш, тўпланган маълумотлар юзасидан жорий назоратни ташкил этиш, мавзунини тўлиқ ўзлаштиришга оид ўзгариш, кўшимча, тузатишларни белгилаш;

- бўлим ёки мавзу бўйича тўпланган билимларга ишлов бериш.

Ўқитувчи педагогик маҳоратини ошириш ҳамда ўқувчи маънавий-ахлоқий сифатларини миллий ва умуминсоний кадриятлар асосида шакллантиришга доир методик таъминот тизимини ишлаб чиқилади.

Педагогик маҳорат клиникаси сайтини яратишнинг илмий-методик таъминоти номли қўлланмани тайёрлаш ва нашр этиш бўйича фанлар кесимида методик тизимли материаллар, хулосалар, тавсиява таклифлар ишлаб чиқилади. Ўқитувчи педагогик маҳоратининг таркибий қисмлари (инсонпарварлик, педагогик қобилият, касбий билимлар, педагогик техника) ривожлантирилиб борилса.

- Мослашувчанлик – истъмолчи (педагог)га қулай вақт ва тезликда хизмат кўрсатиш имкониятининг этарлилиги асосида;

- Модуллик – бир-бирига боғлиқ бўлмаган методик модуллардан индивидуал ёки жамоавий талабга мос хизмат намуналарини таклиф қилиш орқали;

- Параллеллик – методик хизматни иш фаолиятдан ажралмаган ҳолда параллел олиб бориш имконияти яратилганида;

- Кенг қамровли – бир вақтнинг ўзида кўп сонли ўқитувчиларнинг захираларига мурожаат қила олиши, ўзаро тажриба алмашиш имкониятининг берилиши;

Ҳозирги вақтда дунёда кучайиб бораётган турли маънавий таҳдидларнинг олдини олиш, “Оммавий маданият” нинг зарарли таъсиридан фарзандларимизнинг онгу, тафаккури ҳимоя қилинади ва ахборот хуружларидан огоҳлик сайтлари маҳаллий ментелетитга мос равишда тавсия этилади.

- Турли мафкуравий хатарлардан, ғоявий хуружлар таъсиридан сақланиш мақсадида маънавий бўшлиққа йўл қўймаслик учун ўқувчиларнинг маънавий-маърифий дунёқараши бойитилишига оид виртуал мавзулар ёритилиб борилади ҳамда ўқитувчига методик ёрдам берилиши назарда тутилади;

- Ўқитувчининг касбий тайёргарлиги, малака талаблари ривожланади ва таълим – тарбиянинг мазмуни замонавий билимлар билан бойитилади ;

- Ўқитувчидаги педагогик маҳоратнинг ортиши орқали ўқувчи-ёшлардаги илмий-амалий ижодкорлик ҳар томонлама раванқ топади;

Таълим жараёни ниҳоятда мураккаб ва кўп компонентлидир. Таълим самарадорлиги педагог ва талаба-ўқувчининг фаоллигига, таълим воситаларининг мавжудлигига, таълим жараёнининг ташкилий, илмий-методик мукамаллигига, жамиятда илмли кишиларга бўлган эҳтиёжга ва бошқа ҳали аниқланмаган кўпгина омилларга боғлиқ. Жамият ўзининг ижтимоий-сиёсий, иқтисодий эҳтиёжлари асосида таълим самарадорлиги юқори бўлишини талаб этади.

Ўзбекистонда бозор муносабатларига асосланган иқтисодий структуралар яратилаётган ҳозирги кунда кенг, чуқур билимли ва билимларни амалда қўллай оладиган шахсларга талаб кучайиб бормоқда. Биҳудон ва тадбиркор, ижтимоий фаол шахс жамият ҳаётида, меҳнатда ўзининг ўрнини топади. Ўзбекистон Президенти И.А.Каримов «...шунинг яхшилаб тушуниб олишимиз зарурки, жамиятимизни янада демократлаштириш ва фуқаролик институтларини шакллантириш, аввало, аҳолининг сиёсий, ижтимоий ва давлат ҳаётида нечоғлиқ фаол иштирок этиши билан узвий боғлиқ», деб кўрсатди. Бундай фаоллик вужудга келиши учун билимдон ва ҳаракатчан, миллий истиқлол ғоясига содиқ бўлган шахсни шакллантириш керак.

Таълимнинг барча бўғинларини шундай ташкил этиш керакки, у ёшларга чуқур ва асосли билим бериш билан бирга кенг қамровли фикрлашга ўргатин. Таълим жараёнида талабада мустақил билим олиш эҳтиёжи шаклланиб бориши ҳозирги куннинг талабидир.

2.Касбий фаолиятни шахс маънавий ахлоқий шаклланишига таъсир кўрсатиши Миллий истиқлол мафкурасини ёшлар онгига сингдириш таълим-тарбиянинг турли шакллари орқали амалга оширилади. Бунинг учун таълиммуассасаларида болалар ва талабаларнинг ёшига мос равишда,

миллийистиклол мафкурасини сингдиришнинг дифференциал педагогик-психологикастурини яратиш лозим. Миллий истиклол мафкурасининг асосий ғояларихалқимизнинг мустақил тараққиёт йўлидаги бош ғоясидан келибчиқади ва ўзининг мазмун-моҳияти, фалсафаси, жозибаси билан уни халқимиз онгига янада чуқурроқ сингдиришга хизмат қилади. Меҳнат жамоалари инсон умрининг асосий қисми ўтадиган, унингтафаккури, ҳаётга муносабати шаклланадиган ижтимоий-маънавий муҳитдир. Улар кишида жамоа руҳи, меҳнацеварлик, омилкорлик, адолаттушунчаси, меҳр-оқибат туйғуларини тарбиялайдиган ўзига хосмаскан ҳисобланади. Меҳнат жамоалари турли миллат ва динга мансуб одамларни дўстликва ҳамжиҳатлик, ўзаро манфаатдорлик асосида ҳамкорлик қилиш, миллийва умуминсоний қадриятларни уйғунлаштиришга ўргатади. Бу эса, ўз навбатида, соғлом маънавий муҳитни вужудга келтиришда муҳимомил вазифасини бажаради. Ҳар бир шахс ҳаёти давомида бирор бир касбни эгаллайди ва у билан шугулланади. Унинг бу касби шахснинг нафақат иқтисодий ҳаёт мазмуни, балки маънавий дунёқараши, онги ахлоқи фикрлаш доирасини белгилайди. Ижтимоий ҳаётда бошқалар билан ўзаро муносабатларда шахснинг хушмуомалалиги сермулозаматлилиги том маънода унинг эгаллаган касбига ҳам боғлиқ. Шахснинг маънавий-ахлоқий шаклланишига атроф муҳит, ҳамкасбларнинг муносабати ўз таъсирини кўрсатади. Ҳар доим тинимсиз ишлаш, кун тартибидаги режасиз амалга ошириш шахсни ҳаёт тарзини маълум маънода издан чиқаради. Ўз иш фаолиятида доимо қувноқлик, ўз ишидан мамнунлик дўстлар оила даврасида бўлиш шахсни иш фаолиятида ва кундалик ҳаётида самарадорликка олиб келади. Психология фани учун энг мураккаб муаммолар қаторига унингасосий категориялари бўлмиш шахс, мотивация, фаолият, муомала, онг тавсифи, уларнинг такомиллашув босқичлари, хусусиятлари, аксеттириш имкониятлари, ҳукм суриш қонуниятлари ва механизмлари бўйича аниқ фикрларни билдириш масалалари ва вазифалари киради. Шу муносабат билан, умумий психология фанига кириш вазифасинибажарса, иккинчи томондан, тингловчиларни, аввало, шахс психологияси, унинг фаолияти ва жамоадаги муносабати ҳақида, уни тадқиққилиш методлари тўғрисида, онг ва психика, асосий психик жараёнларнинг қонуниятлари ҳақида тегишли билимлардан хабардор этган ҳолда уларни профессионал ишга назарий ва амалий жиҳатдан тайёрлашдан иборат аниқ вазифани ўз зиммасига олади. Тирик мавжудотларнинг атрофдаги олам билан ҳаётий аҳамиятга молик боғланишлар бўлишини таъминлайдиган фаолияти уларга хос ялпи хусусият ҳисобланади. Фаоллик тирик мавжудотда «ўз кучи билан жавоб қилиш» қобилиятининг борлигидир. Жонли мавжудотни муайян тарзда ва муайян йўналишда ҳаракатқилишга ундайдиган эҳтиёжлар унинг фаоллиги манбаи бўлиб ҳисобланади. Эҳтиёж жонли мавжудотнинг ҳаёт кечиришидаги аниқ шарқҳароитларгаунинг қарамлигини ифода этувчи ва бу шарт-шароитларганисбатан унинг фаоллигини вужудга келтирувчи ҳолатдир. Кишининг фаоллиги эҳтиёжларининг қондирилиши жараёнида намоёнбўлади. Худди шу ўринда одам билан ҳайвоннинг хатти-ҳаракатларифаоллиги ўртасидаги тафовутлар

аён бўлади. Ҳайвон ўз эҳтиёжларинингобектини эгаллаб олиш учун фаол интилишга даъват этиши эҳтимоли борлигини ўзининг табиий тузилишига кўра бамисоли олдиндан билиши туфайли фаоллик билан ҳаракат қилади. Ҳайвонлар эҳтиёжининг қондирилишжараёни уларнинг муҳитга яхшироқ мослашувини таъминлайди. Одамнинг фаоллиги ва фаолликнинг манбаи бўлган инсониеҳтиёжлари тамомила бошқача манзара касб этади. Кишининг эҳтиёжи уни тарбиялаш, яъни кишилиқ маданияти олами билан яқинлаштиришжараёнида шаклланади. Кишининг ўз эҳтиёжларини қондириш жараёни ижтимоий тараққиётбилан белгиланадиган фаолият шаклини эгаллашнинг фаол, муайян мақсадга йўналтирилган жараёни сифатида алоҳида ажралиб туради. Эҳтиёжлар қондирилиши жараёнида ривожланиб ва ўзгариб боради. Кишининг эҳтиёжларини тўлиқ қондириш уни ҳар томонлама ривожлантиришнинг муҳим шартларидан бири ҳисобланади эҳтиёжлар келиб чиқишига кўра табиий ва маданий бўлиши мумкин.

Назорат саволлари:

1. Ўқитувчининг касбий фаолиятида нималар ўрин олган?
2. Ўқитувчининг педагогик маҳорати қандай тартибда намоён бўлади.
3. Ўқитувчи педагогик маҳоратининг таркибий қисмлари ҳақида гапириб беринг (инсонпарварлик, педагогик қобилият, касбий билимлар, педагогик техника).
4. Касбий мослашув тушунчаси.
5. Шахснинг касбий кўникмалари ва малакаларни шакллантиришда касбий мослашув турларини.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙҲАТИ.

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Ахборот технологиялари соҳасида кадрлар тайёрлаш тизимини такомиллаштириш тўғрисида»ги Қарори. //Халқ сўзи, 2005 йил.
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Бозор ислохотларини чуқурлаштириш ва иқтисодиётни янада эркинлаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги Фармони. //Халқ сўзи, 2005 йил, 15 июнь, 1-бет.
3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Тадбиркорлик субъектларини ҳуқуқий ҳимоя қилиш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги Фармони. //Халқ сўзи, 2005 йил, 16-июнь, 1-бет.
4. Келвин Сеиферт ва Росемарй Суттон. Эдусатионал Психологии Сопйригхт © 2009.
5. Сонтемпорарй моделс ин восатионал псйчологй а волуме ин ҳонор оф самуел ҳ. осипов Фредериск т. л. леонг тхе охио стате университетй Азий Барак университетй оф Ҳаифа лавренсе ЭРЛБАУМ АССОСИАТЭС, ПУБЛИШЭРС 2001 Маҳваҳ, New Жерсей Лондон.
6. W.Брусе Валш. Марк Л. Савискас. Восатионал Псйснолигй. Лондон.2005.
7. Бордавская Н.В., Реан А.А. Педагогика.-М.: Питер, 2004.

8. Профессиональная педагогика. Учебник для студентов. – М.: Педагогика, 2002.

9. Нишонова С. Комил инсонни тарбияси: ўрта махсус, касб-хунар таълими муассасалари учун қўлланма. -Т.: Истиклол. 2003

10. Гуломов С.С. ва бошқалар. Ахборот тизимлари ва технологиялари. Т.: “Шарқ” нашриёт-матбаа акциядорлик компанияси, 2000.

11. Эгамбердиев Э., Хўжамкулов Ҳ. Кичик бизнес ва тадбиркорлик. – Т.: Маънавият, 2003.

12. Хошимов К. ва бошқалар таҳрири остида. Педагогика тарихи – Т.: Фан, 2001.

13. Э. Ғ. Ғозиев, К. Қ. Мамедов. Касб психологяси. Т. 2003 й.

14. Н. В. Гафурова, В. Л. Лях, Е. В. Фескова и др. “Психология профессионального образования” (сибирский федеральный университет) СФУ, 2010г.

Интернетресурслари

1. www.edu.uz

2. www.ziynet.uz

3. www.tuit.uz

10-Мавзу: Мулоқот психологияси. Вербал ва новербал мулоқот.

Режа:

1. Мулоқот психологияси. Вербал ва новербал мулоқот.

2. Шахслараро муомаланинг шахс тараққиётидаги ўрни.

3. Инсоний муомала ва мулоқотнинг психологик воситалари.

4. Жамоаларда психологик ўзаро мослик. Чет эл адабиётларида мулоқотнинг ўрганилиши.

1. Мулоқот психологияси. Вербал ва новербал мулоқот.

Мулоқотнинг вербал ва новербал воситалари. Мулоқот - одамларнинг биргаликдаги фаолиятлари эҳтиёжларидан келиб чиқадиган турли фаолликлари мобайнида бир-бирлари билан ўзаро муносабатларга киришиш жараёнидир. Яъни, ҳар бир шахснинг жамиятда бажарадиган фаолиятлари (меҳнат, ўқиш, ўйин, ижод қилиш ва бошқалар) ўзаро муносабат ва ўзаро таъсир шакллари ўз ичига олади. Чунки ҳар қандай иш одамларнинг бир-бирлари билан тил топишишни, бир-бирларига турли ҳил маълумотларни узатишни, фикрлар алмашинуви каби мураккаб ҳамкорликни талаб қилади. Шунинг учун ҳам ҳар бир шахснинг жамиятда тутган ўрни, ишларининг муваффақияти, обрўси унинг мулоқотга кириша олиш қобилияти билан бевосита боғлиқдир. Бир қарашда осонгина туюлган шахслараро мулоқот аслида жуда мураккаб жараён бўлиб, унга одам ҳаёти мобайнида ўрганиб боради. Мулоқот психологик жиҳатдан мураккаб эканлиги ҳақида Б.Ф.Паригин шундай ёзади:

«Мулоқот шунчалик кўп қиррали жараёнки, унга бир вақтнинг ўзида қуйидагилар киради:

а) индивидларнинг ўзаро таъсир жараёни;

б) индивидлар ўртасидаги ахборот алмашинуви жараёни;

- в) бир шахснинг бошқа шахсга муносабати жараёни;
- г) бир кишининг бошқаларга таъсир кўрсатиш жараёни;
- д) бир-бирларига ҳамдардлик билдириш имконияти;
- е) шахсларнинг бир-бирларини тушуниши жараёни».

В.М.Бехтерев муомалани шартли равишда бевосита ва билвосита турларга ҳам ажратади. Билвосита муомала таркибий қисмлари сифатида хат, телефон, телеграмма, эркалаш, уришиш ва бошқаларни олса, бевосита муомала турига нутқни киритади.

Шуни таъкидлаш жоизки, муомалани экспериментал ўрганиш ишини В.М.Бехтерев томонидан амалга оширилгандир.

Мулоқот функциялари. Ҳар қандай мулоқотнинг энг элементар функцияси - суҳбатдошларнинг ўзаро бир - бирини тушунишларини таъминлашдир. Бу ўзбекларда самимий салом - алик, очик юз билан кутиб олишдан бошланади. Ўзбек халқининг энг нодир ва буюк ҳислатларидан бири ҳам шуки, уйига биров кириб келса, албатта очик юз билан кутиб олади, кўришади, сўрашади, хол - аҳвол сўрайди. Шуниси характерлики, таъзияга борган чоғда ҳам ана шундай самимиятли қабулни ҳис қиламиз. Унинг иккинчи муҳим функцияси ижтимоий тажрибага асос солишдир. Одам боласи фақат одамлар даврасида ижтимоийлашади, ўзига зарур инсоний хусусиятларни шакллантиради. Одам боласининг йиртқич ҳайвонлар томонидан ўғриланиб кетилиши, сўнг маълум муддатдан кейин яна одамлар орасида пайдо бўлиши фактлари шуни кўрсатганки, «мауглилар» биологик мавжудот сифатида ривожланаверади, лекин ижтимоийлашувда ортда қолиб кетади. Бундан

ташқари, бундай ҳолат боладаги билиш қобилиятларини ҳам чеклаши кўплаб психологик экспериментларда ўз исботини топди.

Мулоқотнинг шакллари ва босқичлари. Мулоқот жараёни ўзига хос равишда мураккаб бўлиб, бунда уч хил босқич мавжуд. Дастлабки босқич — одамнинг ўз-ўзи билан мулоқотидир. Т.Шибутани —Ижтимоий психология" дарслигида: «Агар одам озгина бўлса ҳам ўзини англаса, демак, у ўз-ўзига кўрсатмалар бера олади»— деб тўғри ёзган эди. Одамнинг ўз-ўзи билан мулоқоти аслида унинг бошқалар билан мулоқотининг характерини ва ҳажмини белгилайди. Агар одам ўз-ўзи билан мулоқот қилишни одат қилиб олиб, доимо жамиятдан ўзини четга тортиб, тортиниб юрса, демак у бошқалар билан суҳбатлашишда, тил топишишда жиддий қийинчиликларни бошдан кечиради, дейиш мумкин. Демак бошқалар билан мулоқот— мулоқотнинг иккинчи босқичидир. Мулоқотнинг ҳаётимиздаги шакл ва кўринишларига келсак унинг ҳар бир шахснинг ҳаётий вазиятларга мос келадиган, ўша вазиятлардан келиб чиқадиган кўринишлари ва турлари ҳақида гапириш мумкин. Лекин умумий ҳолда ҳар қандай мулоқот ё расмий ёки норасмий тусда бўлади. Агар расмиймулоқот одамларнинг жамиятда бажарадиган расмий вазифалари ва хулқ-атвор нормаларидан келиб чиқса, масалан, раҳбарнинг ўз кўл остида ишлаётган ходимлар билан мулоқоти, профессорнинг талаба билан мулоқоти ва ҳоказо, норасмий мулоқот — бу одамнинг шахсий муносабатларига таянади ва унинг мазмуни ўша

сухбатдошларнинг фикр-ўйлари, ният-мақсадлари ва эмотионал муносабатлари билан белгиланади. Масалан, дўстлар сухбатдоши, поездда узоқ сафарга чиққан йўловчилар сухбати, танаффус вақтида талабаларнинг спорт, мода, шахсий муносабатлар борасидаги мунозаралари. Одамларнинг асл табиатларига мос бўлгани учун ҳам норасмий мулоқот доимо одамларнинг ҳаётида кўпроқ вақтини олади ва бунда улар чарчамайдилар. Лекин шуни таъкидлаш керакки, одамда ана шундай мулоқотга ҳам қобилиятлар керак, яъни унинг қанчалик сергаплиги, очик кўнгиллиги, сухбатлашиш йўллари билиш, тил топишиш қобилияти, ўзгаларни тушуниши ва бошқа шахсий сифатлари кундалик мулоқотнинг самарасига бевосита таъсир кўрсатади. Шунинг учун ҳамма одам ҳам раҳбар бўлолмайди, айниқса, педагогик ишга ҳамма ҳам қўл уравермайди, чунки бунинг учун ундан ҳам расмий, ҳам норасмий мулоқот техникасидан хабардорлик талаб қилинади.

Мулоқотнинг вербал ва новербал воситалари. Мулоқотнинг вербал воситаси бу сўзлар ҳисобланади. Вербал таъсир – бу сўз ва нутқимиз орқали кўрсатадиган таъсиримиздир. Бундаги асосий воситалар сўзлардир.

Нутқ ўзининг физиологик негизига кўра, эшитиш ва ҳаракат анализаторлари

фаолиятини бажаради. Мия қобиғида ташқи олам томонидан бўладиган турли хил кўзгатувчилар билан сўзларнинг талаффуз қилинишини бошқариб турадиган товуш пайчалари, ҳиқилдоқ, тил ва бошқа аъзолар ҳаракати ўртасидаги муваққат боғланишлар ўрнатади. Нутқ иккинчи сигналлар тизими негизда амал қилади. Сўз, И.П.Павлов фикрича, —сигналлар сигнали|| дир. Нутқни дастурлаштириш - нутқий ифоданинг, яъни киши билдирмоқчи бўлган фикрнинг маънавий ўзагини тузиш -биринчи босқич ҳисобланади. Иккинчи босқич - жумланинг синтактик таркибини тузишдан иборат. Ниҳоят, жумлани овоз чиқариб айта бошлайди, яъни нутқ реал тарзда рўйбга чиқади. Шундай қилиб, —гапириш|| жараёни бошланади. Бу жараён давомида коммуникатор узатилиши лозим бўлган ахборотни кодлаштиради. Респондент тинглаш жараёнида олинган ахборотнинг кодини очади. Бу коммуникатор айтмоқчи бўлган сўзнинг англаб этилишини таъминлайди. Нутқий фикр - мулоҳазани кодлаштириш ва кодини очиш жараёнлари оғзаки мулоқотда муваффақият келтирадиган ақлий марказлар ва тизимлар сақланиб қолганда юз беради. Мабодо ушбу тизимлар ишида бузилишлар рўй берса, киши нутқида турли хилдаги бузилишлар - афазиялар (сўзлашиш ва тушуниш қобилиятининг йўқотилиши) содир бўлади. XIX асрнинг ўрталаридаёқ олимлар миянинг баъзи бир қисмлари ишидаги бузилиш нутқнинг бузилишига олиб келишини кашф этган эдилар. Жумладан, П.Брока беморларда чап ярим шарнинг пастки пешона қисмидаги бурмалари орқали орқа томонининг учдан бир улуши шикастланган ҳолда сўзларни талаффуз этишда бузилиш рўй беришини аниқлади. Кейинроқ К. Вернике чап ярим шарнинг устки чакка қисмидаги бурмалари орқа томонининг учдан бир улуши шикастланганда сўзларни тушунишнинг бузилиши ҳолларини тавсиф қилган эди.

Мия тўқималарининг ушбу қисмлари ҳаракатлантирувчи нутқ (—Брока маркази||) ва нутқни тушуниш (—Вернике маркази||) —марказлари|| деб юритила бошлади. Лекин кейинчалик, асосан психофизиологлар (А.Р.Лурия, Н.А.Бернштейн, П.К.Анохин ва бошқалар) нинг илмий ишлари туфайли нутқнинг физиологик негизи миянинг алоҳида қисмлари (—Нутқ марказлари||) фаолиятидан кўра кўпроқ яхлит ҳолдаги мия фаолиятининг мураккаб тарзда ташкил топишидан иборат эканлиги аниқ - равшан бўлди. Шундай қилиб, нутқ функсияларининг жўшқин, яъни анатомик тарзда эмас, балки ҳаракатчан тарзда чекланиши тўғрисидаги тасаввур таркиб топдики, бу марказий асаб тизимининг кенг равишда компенсациялаб туриш имкониятларидан фойдаланиши муносабати билан нутқнинг бузилишини тўғрилашида жуда катта аҳамият касб этади.

Новербал (нутқсиз) коммуникация воситаларига юз ифодаси, мимика, оҳанг, пауза, поза (ҳолат), кўз ёш, кулгу ва бошқалар киради. Бу воситалар вербал коммуникация - сўзни тўлдирди, кучайтиради ва баъзан унинг ўрнини босади.

Болгарларда бошни қимирлатиш йўқ дегани, русларники тескариси бўлади. Турли ёш гуруҳларида новербал коммуникация воситаси турлича бўлади. Масалан, болалар кўпинча катталарга таъсир этиш, уларга ўз хоҳиш ва кайфиятларини ўтказишда йиғидан восита сифатида фойдаланадилар. Ахборотни сўз билан баён этишнинг мазмуни ва мақсадига новербал коммуникация воситаларининг мос келиши муомала маданиятининг бир туридир.

Ўртоғининг бошига тушган кулфатдан ҳабар топиб, унга ҳамдардлик билдираётган суҳбатдоши нутқсиз коммуникация белгиларини ишлатади: юзларини ғамгин тутди, паст оҳангда, кўлларини юзига ё пешонасига кўйган ва бошини чайкаган ҳолда чуқур хўрсиниб гапиради ва ҳ.к.

Нутқсиз коммуникацияни амалга ошириш учун турли хил ёш гуруҳларида турлича воситалар танланади. Нутқсиз коммуникацияда кўлланилаётган воситаларнинг ахборотни сўз билан эътибор мақсадларига ва мазмунига мувофиқлиги муносабат маданиятининг таркибий қисмларидан ҳисобланади. Бундай мувофиқлик ҳам оғзаки ва ҳам нутқсиз коммуникация воситалари касб фаолиятининг қуроли ҳисобланган педагог учун жуда муҳимдир.

2. Шахсларо муомаланинг шахс тараққиётидаги ўрни

Аслида ҳар бир инсоннинг ижтимоий тажрибаси, унинг инсоний кийёфаси, фазилятлари, ҳаттоки, нуқсонлари ҳам мулоқот жараёнларининг маҳсулидир. Жамиятдан ажралган, мулоқотда бўлиш имкониятидан маҳрум бўлган одам ўзида индивид сифатларини сақлаб қолиши мумкин, лекин у шахс бўлолмайди.

Шунинг учун мулоқотнинг шахс тараққиётидаги аҳамиятини тасаввур қилиш учун унинг функцияларини таҳлил қиламиз. Ҳар қандай мулоқотнинг энг элементар функцияси - суҳбатдошларнинг ўзаро бир-бирини тушунишларини таъминлашдир. Бу ўзбекларда самимий салом-алик, очиқ юз билан кутиб олишдан бошланади. Ўзбек ҳалқининг энг нодир ва буюк

хислатларидан бири ҳам шуки, уйига биров кириб келса, албатта очик юз билан кутиб олади, кўришади, сўрашади, хол-ахвол сўрайди. Шуниси характерлики, таъзияга борган чоғда ҳам ана шундай самимиятли қабулни хис қиламиз. Бу каби бирламчи контакт усуллари бошқа миллат ва халқларда ҳам бор, яъни бу жиҳат миллий ўзига хосликка эга. Унинг иккинчи муҳим функцияси ижтимоий тажрибага асос солишдир. Одам боласи фақат одамлар даврасида ижтимоийлашади, ўзига зарур инсоний хусусиятларни шакллантиради. Одам боласининг йиртқич хайвонлар томонидан ўғриланиб кетилиши, сўнг маълум муддатдан кейин яна одамлар орасида пайдо бўлиши фактлари шуни кўрсатганки, «мауглилар» биологик мавжудот сифатида ривожланаверади, лекин ижтимоийлашувда ортда қолиб кетади. Бундан ташқари, бундай ҳолат боладаги билиш қобилиятларини ҳам чеклаши кўплаб психологик экспериментларда ўз исботини топди.

Назорат саволлари:

1. Касбий мулоқотнинг аҳамияти ҳақида гапиринг.
2. Таълимда шахслараро муносабатлар, уларнинг психологик хусусиятларини ўрганиш масаласи долзарб муаммо эканлигини кўрсатиб беринг.
3. Касбий психологик мулоқот тушунчасини изохланг.
4. Педагогик мулоқотнинг тарбиявий дидактик аҳамияти нимадан иборат?
5. Таълим тарбия жараёнида ўқитувчи қандай коммуникатив вазибаларни амалга оширади?
6. Ёш ўқитувчи мулоқот маданиятига қандай услублар билан эришади?
7. Педагогик таъсир эицхнинг мантқий образини тасвирлаб беринг.
8. Профессинал тинглаш техникасига нималар киради?
9. Жамоаларда психологик мослик тушунчасига мисол келтиринг.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ.

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Ахборот технологиялари соҳасида кадрлар тайёрлаш тизимини такомиллаштириш тўғрисида»ги Қарори. //Халқ сўзи, 2005 йил.
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Бозор ислохотларини чуқурлаштириш ва иқтисодиётни янада эркинлаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги Фармони. //Халқ сўзи, 2005 йил, 15 июн, 1-бет.
3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Тадбиркорлик субъектларини ҳуқуқий ҳимоя қилиш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги Фармони. //Халқ сўзи, 2005 йил, 16-июн, 1-бет.
4. Келвин Сеиферт ва Росемарй Суттон. Эдусационал Псйчологй Сопйригхт © 2009 Келвин Сеиферт.
5. Бордавская Н.В., Реан А.А. Педагогика.-М.: Питер, 2004.
6. Профессиональная педагогика. Учебник для студентов. – М.:

Педагогика, 2002.

7. Нишонова С. Комил инсонни тарбияси: ўрта махсус, касб-хунар таълими муассасалари учун қўлланма. -Т.: Истиқлол. 2003

8. Ғуломов С.С. ва бошқалар. Ахборот тизимлари ва технологиялари. Т.: —Шарқ|| нашриёт-матбаа акциядорлик компанияси, 2000.

9. Эгамбердиев Э., Хўжамкулов Х. Кичик бизнес ва тадбиркорлик. – Т.: Маънавият, 2003.

10. Хошимов К. ва бошқалар таҳрири остида. Педагогика тарихи – Т.: Фан, 2001.

11. Э. Г. Гозиев, К. Қ. Мамедов. Касб психологикаси. Т. 2003 й.

12. Н. В. Гафурова, В. Л. Лях, е. В. Фескова и др. —Психология профессионального образования|| (сибирский федеральный университет) СФУ, 2010г.

Интернет ресурслари

1. www.edy.uz

2. www.ziynet.uz

3. www.tuit.uz

11- Мавзу: Касбий фаолиятдаги мулоқот. Ўқитувчининг коммуникатив кўникмалари.

Режа:

1. Касбий фаолиятдаги мулоқот тўғрисидаги илмий қарашлар.
2. Касбкорликда нутқ ва коммуникативмулоқотнинг аҳамияти.
3. Ўқитувчининг коммуникатив мулоқотбилан боғлиқ бўлган кўникмалари.
4. Касбий фаолиятдаги мулоқот. Ўқитувчининг коммуникатив билимдонлиги.

1. Касбий фаолиятдаги мулоқот тўғрисидаги қарашлар. Инсон фаолиятининг турли соҳасида ахборот алмашиш, ҳар қандай муаммони жамоа бўлиб муҳокама қилиш натижасида янги натижаларни олиш зарурияти конференция, семинарлар, йиғинлар каби мулоқот шакллари келтириб чиқарди. Хозирда бирор бир жиддий ишни оралиқ натижалар, яқунлар, вариантлар, қарор вариантлари, оппонентларни тинглаш ва тегишли қарорлар қабул қилишнинг турли даражаларида ҳал қилмасдан туриб амалга ошириб бўлмайди. Мазкур даврларда Шарқда ҳам илк психологик қарашлар юзага келди.

Шарқда психологик қарашларнинг пайдо бўлишида буюк Шарқ мутафаккирларининг роли катта бўлган. Улар орасида Ал-Ҳоразмий, Ал-Форобий, Абу Райхон Беруний, Абу Али ибн Сино, Мирзо Улуғбек кабилар ўзларининг инсон психикаси ва ёш авлодни тарбиялашга доир бой фикрлар ва қарашларини мерос сифатида қолдирганлар. Улар орасида айниқса Абу Али ибн Синонинг мантиқ, метафизика, табиий фанлар, айниқса, тиббиёт ҳақидаги фикрлари асрлар ўша давр илмий тараққиётига катта хисса қўшди. У махсус психологик муаммолар билан шуғулланган олимлардан биридир.

Унинг рух, асаб тизими ҳақидаги қарашлари катта ахамиятга эга. Айниқса, Абу Али ибн Синонинг темперамент хусусиятларига қараб ёндашиш зарурлиги ҳақидаги фикрлари минг йилдан сўнг ҳам замонавий психологияда ўз қимматини йўқотмаган. Абу Али ибн Сино дунёда биринчи бўлиб психотерапевтик усулларни қўллаб кўрган олимлардан биридир.

Сўнгги вақтларда жуда кўп чет эл психологлари 20-30 йилларда номи чиққан америкалик психолог Э.Торндайкнинг айрим фикрларига мурожаат этмоқдалар. Хозирги замон буржуа психологи ўз қарашларини никоблашни ёқтиради. Э.Торндайк эса ниҳоятда аниқ ёзар унинг қарашларида ҳеч қандай иккиланиш ҳолатларига ёл қўйилмас эди. «Арифметика ўқитувчисининг Янги методлари» ва психологияга асосланган принциплари» деган асарларида Э.Торндайк тўғридан тўғри ўқувчиларнинг «табиий кучлари»га, уларнинг «туғма майллари»га шама қилади. Э.Торндайк муҳитнинг таъсири ҳақида тарбиянинг таъсири ҳақида гапирган лекин бу факторларнинг таъсирига очикдан очик иккинчи даражали, тобелик ролини берган ўқитиш қанчалик яхши бўлишига қарамай, айрим ўқувчилар ҳеч қандай мувафоқиятга эриша олмайдилар, бошқа бир ўқувчилар эса, ўқитиш қанчалик ёмон бўлишига қарамай мувафоқиятга эришадилар. Мутлақо очик-ойдин фикр! Шундай қилиб ўқитувчининг роли яқка чиқарилмоқда ва олдинган педагогик брак оқланмоқда.

Мулоқот ёки коммуникация - одамларнинг ўзаро ҳамкорлиги шаклларида бири. Мулоқот одамларнинг воқеликни акс эттириши натижасини ифодаловчи хабарлар алмашиш жараёни бўлиб, улар ижтимоий борлиқнинг ажралмас қисми ҳамда уларнинг индивидуал ва ижтимоий онги шаклланиши ва амал қилишининг воситасидир. Одамларнинг биргаликдаги фаолияти жараёнида мақсадли ҳамкорликни ташкил этиш, тажриба алмашиш, меҳнат ва турмуш кўникмаларини олиш, маънавий эҳтиёжларни намоён этиш ва қондириш мулоқот ёрдамида юз беради.

Мулоқот ёки муомала, янги ахборотларнинг алмашинуви жараёни ҳамдир, бу ҳақида Бернард Шоу куйидагиларни қайд этади:

«Агар менда битта олма ва сизда ҳам шунча олма бўлиб, ўзаро алмашсак, сизда ҳам, менда ҳам биттадан олма қолади, агар ҳар биримизда шахсий фикр бўлса ва ўзаро алмашсак, унда ҳар биримизда иккитадан ғоя бўлади» Ушбу таъкиддан ҳам мулоқот давомида ўзаро фикр алмашинуви муносабатлари юзага келишини кўриш мумкин.

Мулоқот ижтимоий психологик ҳодиса бўлиб, одамлар ўртасида биргаликдаги фаолият эҳтиёжларидан келиб чиқадиган боғланишлар ривожланишининг кўп қиррали жараёнидир. Шахслар ўзаро муносабатга киришар экан, алоқанинг энг муҳим воситаларидан бири сифатида тилга мурожаат қиладилар. Мулоқотнинг яна бир муҳим томони шундаки, муносабатга киришувчилар муомала жараёнида фақат сўзлар билан эмас, балки хатти-ҳаракатлар билан ҳам ахборот айирбошлашадилар. Мулоқот жараёни шахсларнинг қизиқишлари, дунёқараши, муомала маданиятига ҳам боғлиқ бўлади, чунки шахслардаги ўзаро мулоқот бу табиий эҳтиёждир.

Мулоқот ҳар қандай фаолиятнинг муҳим жиҳати ҳисобланиб, у орқали инсоннинг моҳияти намоён бўлади, яъни ўзаро тушунишга, ишни бажариш чоғида уйғунликка эришилади ёки, аксинча, низолар ва ахлоқий зиддиятлар, ишдаги келишмовчиликлар мулоқот туфайли юзага келади. Мулоқот орқали шахсларнинг биргаликда алоқа қилиш методикаси кетма-кет бўлган олти босқичдан иборат:

- 1 босқич -ўзаро бир-бирини тушуниш;
- 2 босқич -умумий ёки мос келадиган қизиқишларни топиш;
- 3 босқич -мулоқот учун таклиф этиладиган сифат ва қабул қилинадиган принциплар;

- 4 босқич -мулоқот учун хавфлибўлган сифатларни аниқлаш;

- 5 босқич -индивидуал таъсир этиш ва суҳбатдошга мослашиш;

- 6 босқич -умумий қоидаларни яратиш ва ўзаро ҳаракат қилиш.

Босқичлар кетма-кетлигига риоя қилиш тўғри таъсир этишни ташкиллаштиришдамуҳим аҳамиятга эгадир.

Касбий муомала ҳар бир ходим фаолиятида муҳим ўрин эгаллайди. Шунинг учун ҳам муомаланинг ҳар бири турли фаолият жараёнида иштирок этади. Ходим, муомала қонуниятларига суянган ҳолда шахслар билан муносабатга киришади. Мулоқот жараёнида ходимнинг барча касбий сифатлари (хотира, диққат, идрок, сезги, тафаккур, ҳаёл) иштирок этади. Бу жараёнлар ходимнинг мантикий фикрлашга, воқеани ўтмишдаги вазият билан боғлашга, ўзаро солиштириш ва қиёслаш, объект ва шароитни мукамал тарзда идрок этишига ёрдам беради.

Ходимлар фаолиятидамулоқотнинг қуйидаги турлари мавжуд:

- 1) бевосита;

- 2) билвосита;

- 3) ролли;

- 4) мазмунли;

- 5) расмий;

- 6) норасмий.

Бевосита мулоқот «юзма-юз» суҳбат бўлиб, унинг ҳар бир иштирокчиси идрок қилади, алоқа қилади ва ҳамма мавжуд воситаларни кенг қўллайди.

2. Касбкорликда нутқ ва коммуникативмулоқотнинг аҳамияти.

Биргаликдаги фаолият давомида одамлар турли фикрлар, ўй-ҳаёллар, хис кечинмалар билан ўртоқлашадилар.

Коммуникатив мулоқот – шахслараро муносабатларда маълумот, ахборот, ғоялар алмашинуви жараёнидир.

Коммуникатив жараёнда қўлланиладиган бир неча белгилар тизими мавжуд.

Улар вербал коммуникация (нутқ орқали) ва невербал (нутқ билан боғлиқ бўлмайдиган белгилар орқали) коммуникациядир.

Вербал коммуникация.Инсон нутқи белгилар тизими сифатида қўлланилади. Нутқ - инсон томонидан қўлланиладиган товуш сигналлари ёки ёзма белгилардан иборат бўлиб, улар орқали мулоқотдан олинган маълумот қайта ишланади, сақланади ва узатилади. У жараён тил орқали амалга

оширилади. Тил сўз белгилари тизими бўлиб, у мулоқот жараёнида психик фаолият махсули бўлиб юзага келади.

Тил муомала воситасидир. Тил муомалага киришувчилар ўртасидаги коммуникацияни таъминлайди, чунки уни ахборот берувчи ҳам, уни қабул қилувчи ҳам бирдай тушунади. Бошқа кишига ахборот берувчи (коммуникатор) ва уни қабул қилувчи (реципиент) мулоқот жараёнида бир хил тилдан фойдаланиши керак, акс холда бир-бирини тўғри тушунолмайди. Ахборот алмашиш муомала қатнашувчиларига тушунарли белги ва мазмунга эга бўлиши керак. Тил сўз белгилари йиғиндисидан иборатдир. Сўзнинг маъноси унинг мазмуний томонидир. ҳар

бир алоҳида одамнинг ҳаракатлари ва фаолиятларини бошқа одамнинг ҳаракати ва фаолиятларини 3 та муҳим омил белгилайди.

Биринчидан, бутун инсониятнинг ёки бир мунча тор доирадаги кишилар жамоасининг ижтимоий-тарихий тажрибасини белгилайди. Кичкина бола дунёни мустақил равишда билиб олмайди. У ота-онасига саволлар беради ва улар унга жавоб берадилар, бу жавоблардан бола ўз фаолиятини кейинчалик фойдаланадиган умумий билимларнинг фақат озгина қисмини олади. Умумий билимларнинг бу озгинагина қисмини бола тил шаклида, тил ёрдамида сўз белгилари тизимида ҳосил қила олади. Мактабда ҳам худди шундай бўлади, ўқувчи олам ҳақида барча билимларни ўқитувчининг тушунтиришидан ёки дарсликдан, яъни тил ёрдамида ўзлаштиради. Бу эрда тил ўзининг муҳим вазифаларидан бирини бажарадиган, яъни яшаш воситаси, ижтимоий-тарихий тажрибани бериш ва ўзлаштириш воситаси тарзида намоён бўлади. Иккинчидан, ҳар бир алоҳида одамнинг иш-ҳаракати ва фаолиятини кўпинча ижтимоий қийматга эга бўлмаган ўзга кишиларнинг бевосита тажрибаларини бел гилайди. Масалан, мен ошҳона томон йўл оламан. Йўлда ўртоғим учраб менга:

«ошҳона ёпилган», дейди. Шу пайтда бу ҳабар менинг фаолиятимни маълум бир тарзда бошқаради: мен қайрилиб, бошқа ошҳона томон жўнайман. Бу эрда тил ўзининг бошқа муҳим вазифаси билан, яъни восита ёки коммуникация усули ёки одамнинг ҳатти-ҳаракатларини бошқарувчи бир восита сифатида намоён бўлади. Натижада ҳар қандай коммуникация, ҳар қандай муносабат суҳбатдошига таъсир қилишдан иборатдир.

Учинчидан, ҳар бир алоҳида одамнинг иш-ҳаракатлари ва фаолиятларини ҳар бир айрим кишиларнинг шахсий тажрибаси белгилайди. Одамнинг «шахсий» ўз индивидуал тажрибаси бошқа кишиларнинг тажрибалари ва ижтимоий тажрибанинг ўзига ҳос аралашмасидан иборат. Одам хайвондан фарқли ўлароқ, ўз ҳаракатларини режалаштира олади. Бундай режалаштириш ва умумий фикрий масалаларни ҳал қилишнинг асосий қуроли тилдир. Бу эрда биз тилнинг учинчи вазифаси ақлий фаолиятнинг (идрок, хотира, тафаккур, ҳаёл) қуроли сифатидаги вазифасига тўқнаш келдик. Сўз белгилари тизими сифатида тилдан нутқ фаолиятида фойдаланилади.

Нутқ фаолияти - одам томонидан ижтимоий-тарихий тажрибани ўзлаштириш ва авлодларга бериш ёки коммуникация ўрнатиш, ўз

харакатларини режалаштириш мақсадида тилдан фойдаланиш жараёнидир. Тил алоқа воситаси ёхуд қуролдир, нутқ фаолияти ёки нутқ эса алоқа жараёнининг ўзидир. Бу жараёнда нутқ фаолиятининг фаол ва пассив турлари фарқланади. Сўзловчининг нутқи фаол нутқ, тингловчининг нутқи пассив нутқ ҳисобланади. Нутқ ички ва ташқи нутққа бўлинади. Ташқи нутқ - ёзма ва оғзаки нутққа, оғзаки нутқ эса монолог ва диалогик нутққа бўлинади.

Монолог - бир кишининг ўзига ёки бошқаларга қаратилган нутқидир. Бу ўқитувчининг баёни, ўқувчининг тўлароқ жавоби, маъруза ва бошқалардир.

Назорат саволлари

1. Касбий фаолиятдаги мулоқот қандай хусусиятларни ўзида намоён этади?
2. Ўқитувчининг ўқувчилар билан ўзаро яқин муносабатидан асосий мақсад нима?
3. Педагогик мулоқот функцияларига таъриф беринг.
4. Ўқитувчи мулоқотини таъминлайдиганасосий талаблар ҳақида ўз фикрингизни билдиринг.
5. Ўқитувчининг коммуникатив мулоқотбилан боғлиқ бўлган кўникмалари.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ.

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Ахборот технологиялари соҳасида кадрлар тайёрлаш тизимини такомиллаштириш тўғрисида»ги Қарори. //Халқ сўзи, 2005 йил.
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Бозор ислохотларини чуқурлаштириш ва иқтисодиётни янада эркинлаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги Фармони. //Халқ сўзи, 2005 йил, 15 июнь, 1-бет.
3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Тадбиркорлик субъектларини ҳуқуқий ҳимоя қилиш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги Фармони. //Халқ сўзи, 2005 йил, 16-июнь, 1-бет.
4. Келвин Сеиферт ва Росемарй Суттон. Эдусатионал Псйчологй Сопйригхт © 2009 Келвин Сеиферт.
5. Бордавская Н.В., Реан А.А. Педагогика.-М.: Питер, 2004.
6. Профессиональная педагогика. Учебник для студентов. – М.: Педагогика, 2002.
7. Нишонова С. Комил инсонни тарбияси: ўрта махсус, касб-хунар таълими муассасалари учун қўлланма. -Т.: Истиклол. 2003
8. Ғуломов С.С. ва бошқалар. Ахборот тизимлари ва технологиялари. Т.: “Шарқ” нашриёт-матбаа акциядорлик компанияси, 2000.
9. Эгамбердиев Э., Хўжамкулов Ҳ. Кичик бизнес ва тадбиркорлик. – Т.: Маънавият, 2003.

10. Хошимов К. ва бошқалар таҳрири остида. Педагогика тарихи – Т.: Фан, 2001.

11. Э. Ғ. Ғозиев, К. Қ. Мамедов. Касб психологикаси. Т. 2003 й.

12. Н. В. Гафурова, В. Л. Лях, Е. В. Фескова и др. “Психология профессионального образования” (сибирский федеральный университет) СФУ, 2010г.

Интернетресурслари

1. www.edu.uz

2. www.ziynet.uz

3. www.tuit.uz

12- мавзу: Касбий фаолиятни шахсга таъсир кўрсатиши. Касбий фаолиятга мослашув.

Режа:

1. Фаолият – шахс шаклланишининг асосий омили сифатида.
2. Касбий фаолиятни шахс маънавий ахлоқий шаклланишига таъсир кўрсатиши.
3. Касбий фаолиятга мослашувнинг психологик асоси.
4. Касбий фаолиятни шахсга таъсир кўрсатишини чет эл олимлари томонидан ўрганилиши.

1. Фаолият - шахс шаклланишининг асосий омили сифатида

Шахс тушунчаси ижтимоий фойдали фаолиятда қатнашишга эҳтиёж сезишини ва актив иштирок этишини, ҳар бир кишининг бошқа одамлар билан муносабатда бўлиш эҳтиёжини, бу муносабатнинг мазмуни ва формаларини, шахс билан унинг атрофидаги кишилар ўртасидаги муносабатлар тизимини, унинг табиатга, теварак атрофидаги дунёга муносабатини шахснинг асосий хусусиятлари деб ажратиш мумкин. Шахснинг кўп соҳали ва ҳар томонлама фаолиятида турли хил одамлар билан муносабатида, шахснинг ҳамма қизиқишлари намоён бўлади. Унинг одамларга, умумий ишга, ўз малакасига, ўзига бўлган муносабатлари шаклланади. Бироқ шахс ижтимоий турмуш маҳсули бўлиш билан бирга тирик организмдир. Организмнинг ҳаёти биологик қонунларига бўйсунди. Биринчи галда нерв системасининг хоссалари мавжудга келтирадиган темперамент хусусиятлари туфайли, инсоннинг бутун хулқ-атворида, ижтимоий ва биологик жиҳатлар муносабати ниҳоятда мураккаб бўлиб, киши таракқиётининг турли даврларида унинг бошқа одамлар билан бўлган алоқаларининг турли вазият ва кўринишларида ҳар хил кескинликда намоён бўлади. Шахсга, аввало унинг ижтимоий қиёфасига, кишининг ўз атрофидаги одамлар ҳаёти билан боғлиқ ҳолда ифодаланидиган қиёфасига қараб баҳо берилади. Киши теварак атрофидаги одамлар билан хилма-хил муносабатларда бўлиши баъзан ўзига боғлиқ бўлади. Шахснинг барча хислатлари атрофидаги кишилар билан муносабатида шаклланади. Шахс одамлар орасидан ташқарида яшай олмайди ва шаклланмайди. Ҳозирги даврда шахсни маънавий жиҳатдан баркамол қилиб тарбиялаш, давлат

сиёсатининг бош мезони ҳисобланади. Шахс ривожланишига тўғри ёндашиш учун шахснинг табиатини, тузилишини, унинг хулқ-атворини ва унга таъсир кўрсатиш воситаларини билиш зарур. Туғилган инсон шахс бўлиб шаклланиши лозим. Бу жараён бир қанча омиллар таъсирида содир бўлади ва муайян қонунларга бўйсунди. Одатда шахс шаклланиши учун учта асосий омиллар тан олинади. Булар ирсият, атроф-муҳит ва тарбиядир. Ушбу омилларнинг ҳеч бири вазият ва шароитларга боғлиқ бўлмаган ҳолатда мустақил равишда шахс шаклланишига таъсир ета олмайди. Бундан ташқари баъзи омиллар фаолроқ, мунтазамроқ таъсир кўрсатади ва кишиларнинг онгли иродасига бўйсунди. Баъзи омилларнинг таъсири стихияли равишда содир бўлади ва шахс тарбияси билан шуғулланувчи айрим кишиларнинг иродасига, ташкилоцизлик қобилиятларига ва бошқаларга боғлиқ бўлмайди.

Тарбияга- шахсни унинг ҳис-туйғуларини, характерини, жисмоний ривожини, хулқ-атворини муайян ёъналишда шакллантириш мақсадида кишилар бир-бирига таъсир кўрсатадиган ижтимоий ҳодиса деб қараш лозим. Педагогика соҳасининг етук олимлари ижтимоий омилнинг ҳал қилувчи аҳамиятига эга эканлигини химоя қиладилар. Шахс яхши ёки ёмон бўлиб туғилмайди. Балки, тарбиянинг таъсири остида яхши ёки ёмон бўлиб ўсади деб ҳисоблайдилар. Шахс тарбияси учун таъсир этувчи омиллар қайсиларидан иборат? Бу асосан учта омилни ташкил этади. Биологик омил, атроф-муҳит ва тарбиядаги омиллардан иборатдир.

Биологик омил. Бу омилнинг таъсирини аввало, шунинг учун эътиборсиз қолдириб бўлмайдики, шахс тирик организмдир, унинг ҳаёти биологиянинг умумий қонунларига ҳам, ёшлар анатомияси ва физиологиясининг махсус қонунларига ҳам бўйсунди. Ҳаётнинг муайян даврларида, шахснинг айрим органлари ва бутун бир органлар системасининг тузилишида ва функцияларида ўзгаришлар юз беради.

Шахснинг психик ҳолати ва бу ҳолат кўп ёки оз муддат бузилиб туриши биологик омилга таъаллуқлидир. Шахс ҳаётида нерв фаолиятининг индивидуал ва типологик хусусиялари, ёш ва жинсий жиҳатдан бўлган тафовутлар катта рол ўйнайди. Организмнинг биологик етилиши қонунларга асосланади. Бу қонун муҳитнинг баъзи бир тарбиявий таъсирларига турли даражада бўйсунган ҳолда амал қилиши керак. Лекин, шахс организмнинг биологик ҳаёти унинг психик ривожланишини бевосита белгилаб бермайди ва шу билан бирга, унга нисбатан мутлақо бетараф ва бефарқ ҳодиса бўлиб ҳам қолмайди. Биологиянинг асосий тушунчаси бўлган ирсиятнинг ролидаги изланишлар шуни кўрсатмоқдаки, ота-она организмнинг узоқ муддат бир хил шароитда яшаш натижасида мустақкам ўрнашиб қолган хоссалари ирсият ёъли билан ўтади. Муҳит. Биология фани, муҳитни организм яшайдиган жой деб, муҳитнинг таъсири еса организм билан боғлиқ муҳит ўртасидаги ассимиляция ва диссимиляция ёки моддалар алмашиш қонуни асосида амалга ошади, - деб тушунтиради. Бу қонунга биноан организм яшаб турган муҳит бир бутун нарсадир. Табиий муҳит, ёруғлик, иссиқлик, овқат, ҳаво каби компонентлар, шахс организмнинг ривожланиши учун катта аҳамиятга эга. Аммо шахснинг шахс сифатида шаклланиши учун бу мутлақо

етарли эмас. Шахснинг яшаб турган муҳитида одамлар, биринчи навбатда, тарбияланувчига яқин кишилар, яъни оз сонли оила аъзоларигина эмас, балки унга узоқроқ бўлган кишилар, унинг кўни-кўшнилари, маҳалласи, тарбияланувчилар боғчасидаги ўртоқлари, сўнгра эса у бирга ўқийдиган, ўйнайдиган, бирга ишлайдиган, турли муносабатда бўладиган ўртоқлари ҳал қилувчи рол ўйнайди. Ҳозирда, тарбияланувчилар оммавий ахборот воситалари орқали ўзларига нотаниш авлод-аждодларнинг жонли образларига дуч келадилар. Бу образлар ёш авлоднинг фикр ва ҳисларига, унинг воқеа-ҳодисаларига берадиган баҳоларига ва интилишларига таъсир кўрсатади. Бундай таъсирнинг ижобий ёки салбий

ўтадиган бирдан-бир ёшли шахснинг теварак-атрофидаги одамлар билан муносабатда бўлишидир. Шахс муносабатда бўлган кишилар унинг муҳитидир. Шахс билан жамият ўртасидаги ўзига хос модда алмашиш типи бўлган алоқа орқалигина шахс ўтмиш авлодларининг қимматли тажрибасини ўзлаштира олиши, энг яхши катта кишилардан намуна ола билиши мумкин.

Фақат тарбияланувчилар ва тарбиячилар фаол қатнашадиган муносабатдагина яъни, фақат ана шу икки ёқлама жараёндагина шахс хилма-хил билим олади ва жуда кўп малакаларни ва иш усулларини эгаллайди. Тарбияланувчи ўзининг сезги органлари орқали идрок қилган нарсаларини англаб олишга, ташқи дунёдаги воқеа ва ҳодисаларга турли хил ҳис-туйғулар, фикр ва тасаввурлар билан жавоб беришни ўрганади. Одамлар билан муносабатда у нима яхши-ю нима ёмонлигини, нимани қилиш ва

қилмасликни билиб олади. У муайян мақсадни кўзлаб, ўзини ўша мақсадга мувофиқ тутишни ҳамда инсонларга ва уларнинг феъл-атворларига танқидий баҳо беришни ўрганади. Одамлар билан бўлган муносабатларида шахс яхши фазилатлари билан бошқа шахслар ўртасида ажралиб тура бошлайди ва ўзи яшаб турган жамиятда қабул этилган ахлоқ меъёрларини бошқаларга ва ўзига нисбатан қўллаб, уларни ўз ишида мезон қилиб ола бошлайди.

Биринчидан, муҳит шахсни ривожлантирувчи омил сифатида тарихан ўзгарувчи ижтимоий ҳодисадир, чунки муҳит, ҳатто шахс дунёга келган дастлабки кунларданок унинг ҳаёти ўтадиган энг тор муҳит ҳам, яъни шахснинг оиласи ҳам жамиянинг бир уяси, хужайрасидир. Тарихий тараққиётнинг ҳар бир даврида янги кишини тарбиялашнинг мақсадлари ва воситалари ўзгаради, ахлоқ меъёрлари, маданият бойликлари, катта ёшдаги одамларнинг диди ва қизиқишлари, фикр юритиш усуллари ўзгаради.

Иккинчидан, тарбияланувчи ўз активлиги туфайли, моддий, табиий ва айниқса ижтимоий муҳит билан ўзаро алоқага киради. Фақат ана шу шароитдагина муҳит ўсиб келаётган шахсни ривожлантирувчи омил бўлиб қолади. Инсон тарбиясида муҳит муҳимми ёки тарбия? - деган саволни кўйиш мантиқан тўғри бўлмайди. Аммо муҳит шахсга маълум даражада тарбияловчи таъсир кўрсатган тақдирдагина ривожлантирувчи омил бўла олади. Бу таъсир стихияли, тартибсиз кўринишда бўлиши мумкин, бундай ҳолда шахснинг ривожланиши ҳам муайян мақсадга қаратилмаган бўлади,

натижада шахсда жамият учун ҳам, шахснинг ўзи учун ҳам зарарли бўлган шахсий фазилатлар вужудга келади.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ.

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Ахборот технологиялари соҳасида кадрлар тайёрлаш тизимини такомиллаштириш тўғрисида»ги Қарори. //Халқ сўзи, 2005 йил.
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Бозор ислохотларини чуқурлаштириш ва иктисодиётни янада эркинлаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги Фармони. //Халқ сўзи, 2005 йил, 15 июнь, 1-бет.
3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Тадбиркорлик субъектларини ҳуқуқий ҳимоя қилиш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги Фармони. //Халқ сўзи, 2005 йил, 16-июнь, 1-бет.
4. Келвин Сеиферт ва Росемарй Суттон. Эдусатионал Псйчологй Сопйригхт © 2009 Келвин Сеиферт.
5. Бордавская Н.В., Реан А.А. Педагогика.-М.: Питер, 2004.
6. Профессиональная педагогика. Учебник для студентов. – М.: Педагогика, 2002.
7. Нишонова С. Комил инсонни тарбияси: ўрта махсус, касб-хунар таълими муассасалари учун қўлланма. -Т.: Истиклол. 2003
8. Гуломов С.С. ва бошқалар. Ахборот тизимлари ва технологиялари. Т.: “Шарқ” нашриёт-матбаа акциядорлик компанияси, 2000.
9. Эгамбердиев Э., Хўжамқулов Ҳ. Кичик бизнес ва тадбиркорлик. – Т.: Маънавият, 2003.
10. Хошимов К. ва бошқалар таҳрири остида. Педагогика тарихи – Т.: Фан, 2001.
11. Э. Ф. Ғозиев, К. Қ. Мамедов. Касб психолоияси. Т. 2003 й.
12. Н. В. Гафурова, В. Л. Лях, Е. В. Фескова и др. “Психология профессионального образования” (сибирский федеральный университет) СФУ, 2010г.

Интернет ресурслари

1. www.edy.uz
2. www.ziynet.uz
3. www.tuit.uz

13 - Мавзу: Жамоадаги психологик муҳит

Режа

1. Психологик муҳитни аниқлаш факторлари.
2. Ҳизмат жойидаги носоғлом ижтимоий - психологик муҳитни юзага келтирувчи сабаблар.
3. Касбий муҳитдаги муаммолар ечими.
4. Касбий фаолиятдаги психологик муҳитни чет эл олимлари томонидан ўрганилиши.

1. Психологик муҳитни аниқлаш факторлари

Ишчи гуруҳ аъзоларини бир-бири билан ўзаро алоқа шарт-

Шароитлари гуруҳ биргаликдаги фаолияти муваффақияти ва иш жараёнидан ва унинг натижаларидан қониқишига таъсир қилади. Хусусан, унга ишчилар ишлайдиган санитар-гигиеник шароитлар: температура режими, намлик, ёруғлик, хонанинг кенглиги, қулай иш жойининг мавжудлиги ва бошқалар.

Гуруҳдаги ўзаро алоқалар характери ва ундаги ҳукм сурадиган кайфият катта аҳамиятга эга. Гуруҳдаги психологик ҳолатни белгилаш учун «ижтимоий - психологик муҳит», «психологик атмосфера», «ташкилот муҳити», «микроклимат» ва бошқа тушунчалар ишлатилади.

Ўз келиб чиқишига кўра бу тушунчалар метафоралардир. Ўсимликларни гуллаб-яшнайдиган табиий-муҳит билан солиштириш мумкин. Бир муҳитда улар гуллаб-яшнаса, иккинчи муҳитда улар сўлиши мумкин.

Худди шундай фикрни ижтимоий –психологик муҳит ҳақида гапириш мумкин: маълум бир шароитда гуруҳ аъзолари ўз имкониятларини тўлиқ ишга солиб, фаолият кўрсаца, иккинчи муҳитда одам ўзини ноқулай сезиб, гуруҳни ташлаб кетишни истайдилар, уларнинг шахсий ўсиши секинлашади. Ижтимоий –психологик муҳит деганда одатда қуйидагилар назарда тутилади:

Гуруҳ ижтимоий – психологик характеристикалари йиғиндиси;

Жамоадаги асосий ҳукм сурувчи психологик кайфият;

Жамоадаги ўзаро алоқалар характери;

Жамоа ҳолати йиғма характеристикаси.

Жамоадаги соғлом ижтимоий –психологик муҳит ўзаро мулоқатдан мамнунлик, бир-бирига ишонч, ҳимояланганлик, хавфсизлик, қулайлик, ўзаро бир-бирини қўллаб қувватлаш, муносабатлардаги илиқлик, бир-бирини ектириш, очиқ фикр билдириш, катъийятлик, тетиклик, ижод қилиш, интеллектуал ва касбий ўсиш, ташкилот равнақига ўз ҳиссасини қўшиш, ҳатоликлар келиб чиқишидан қўрқмаслик ҳислари билан характерланади. Жамоадаги носоғлом ижтимоий –психологик муҳит зеркиш, руҳан тушкунлик, тез аччиқланишлик, зеркиш, тез қизшиш ва гуруҳдаги мажорали муносабатлар, ишонмаслик, янглиши еки ҳатолик келиб чиқиши ва оқибатда жазоланишдан қўрқиш, бир-бирини тушунмаслик, душманлик, шубҳалилик, ягона ишга қаттиқ уринмаслик, жамоа ва ташкилот равнақига ўз ҳиссасини қўшиш истаги йуклиги, умуман олганда, қониқмаслик ҳислари билан характерланади. Гуруҳдаги муҳит ҳақида бевосита ҳукм чиқариш мумкин бўлган аломатлар мавжуд:

- ишчиларини тез-тез ишдан бўшашаи;
- меҳнат унумдорлиги;
- маҳсулот сифати;
- ишга келмаслик еки кечикишлар сони;
- ишчилар ва мижозлардан тушган шикоят ва даъволар сони;
- ишларни муддатид ёки кечикиб бажариш;
- ускуналар билан эҳтиёткорсиз ёки бепарволик билан ишлаш;
- ишдаги танафуслар тезлиги.

Қуйида таклиф қилинган саволлар жамоадаги муҳитни баҳолашга ёрдам беради:

- сизга ишингиз ёқадми?
- сиз ишингизни алмаштирни хоҳлайсизми?
- агар сизга ҳозир иш қидиришни таклиф қилишса, сиз танловни ўз ишингизни танлармидингиз?
 - сизни иш жойингиз шароити қониқтирадми?
 - сизни ишингиз қизиқарли ва турли туманми?
 - сизни ишдаги жиҳоз ва ускуналар билан таъминланганлик қониқтирадими?
 - сизни иш ҳақи қаноатлантирадими?
 - Сиз ўз малакангизни ошириш имкониятига эгамисиз? Бундай имкониятдан фойдаланишни хоҳлайсизми?
 - сизни бажараетганиш ҳажм қониқтирадими? Сиз толиқмайсизми?
- Ишдан ташқари ишлашга тўғри келадими?
 - биргаликдаги фаолиятга қандай ўзгартириш киритишни таклиф қилган бўлардингиз?
 - сиз ишдаги муҳитни қандай баҳолаган бўлардингиз (дўстона муносабатлар, ўзаро ҳурмат, ишонч ёки кўролмаслик, тушунмаслик, муносабатлардаги таранглик)?
 - сизни ўз бевосита раҳбарингиз билан муносабатларингиз қониқтирадими?
 - жамоада низолар тез-тез чиқиб турадими?
 - сиз ўз ҳамкасбларингизни малакали, масъулиятли деб биласизми?
 - сиз ўз ҳамкасбларингиз ишончи ва ҳурмати қозонганмисиз?

Раҳбар мақсадга мувофиқ жамоа ва гуруҳдаги муносабатларни бошқара олади ва ижтимоий –психологик муҳитга таъсир курсата олади. Бунинг учун у ижтимоий –психологик муҳитга таъсир этувчи факторларни билиши ва бошқариш қонуниятларини билиб фаолият юрғатиши керак.

Гуруҳга кирувчи одамлар бир-бирларига ва гуруҳнинг фаолиятига нисбатан бир хил нуқтаи назарда бўлмайдилар. Гуруҳнинг ҳар бир аъзоси ўзининг ишчанлиги ва шахсий фазилатларига, ўз мақомига, яъни унинг гуруҳда тутган ўрни ҳақида далолат берадиган, мустаҳкамлаб қўйилган ҳуқуқ ва бурчларига, унинг хизматлари ва фазилатларини гуруҳнинг тан олиши ёки олмаслигини акс эттирадиган нуфузига биноан гуруҳдаги шахслараро муносабатлар тизимида муайян мавқеига эга бўлади.

Психологияда гуруҳ ичидаги табақаланишнинг иккита асосий тизими – социометрик ва референтометрик афзал кўриш ва танлашлар алоҳида ажралиб туради. Америкалик психолог Ж. Морено гуруҳларда шахслараро афзал кўришни аниқлаш усулини ва эмоционал афзал кўришни қайд қилиш техникасини таклиф этади. Буни у социометрия деб атади. Социометрия ёрдамида шахслараро биргаликдаги ҳаракат жараёнида гуруҳ аъзоларида намоён бўладиган афзал кўришларнинг, бефарқлик ёки хуш кўрмасликнинг миқдорий меъёрини аниқлаш мумкин. Социометрия гуруҳ аъзоларининг бир-

бирини хуш кўриши ёки хуш кўрмаслигини аниқлашда кенг қўлланилади. Гуруҳ аъзоларининг ўзлари бундай муносабатларни англаб ола олмасликлари ва уларнинг мавжудлиги ёки мавжуд эмаслиги ҳақида ўзларига ҳисоб бермасликлари мумкин. Социометрик усулнинг негизида «Сен ким билан бирга бўлишни хоҳлайсан» деган тўғридан-тўғри савол туради. У кишилар ўртасидаги ўзаро муносабатларнинг хоҳлаган жабҳасига татбиқан қўйилиши мумкин. Қоида тариқасида, танлашнинг икки йўналиши – биргаликда меҳнат қилиш соҳасидаги ва вақтичоғлик қилиш соҳасидаги йўналишлари тавсия қилинади. Бу ўринда танлашнинг мақбуллиги даражасига (бениҳоя истак борлиги, бажонидиллиги, бефарқлиги, унчалик истамаётганлиги, сира ҳам истак йўқлиги) аниқлик киритилиши ва танлаш учун тавсия қилинадиган шахслар сони чекланган бўлиши ҳам мумкин. Танлашларни танлаш матричасига тушириш чоғида янада таҳлил этиш ўзаро хуш кўриш ва хуш кўрмасликларнинг мураккаб тарзда чатишиб кетганлигини ва қарама-қарши томонлар ўртасидаги оралик бўғинларнинг бутун иерархиясини кўрсатиб беради. Шундай савол туғилади: гуруҳдаги ўзаро муносабатларнинг социометрия методи учун яширин бўлиб қоладиган, лекин бу муносабатларнинг фақат ташқи жиҳатини оддий кузатувга қараганда анча тез ва аниқроқ кўрсатиб бера оладиган ҳақиқий ички ривожланишни қандай аниқлаш мумкин? Гуруҳ ичидаги ўзаро биргаликдаги ҳаракатнинг ташқи манзараси гуруҳ аъзолари ўртасидаги теран муносабатларнинг оқибати сифатида қаралиши мумкин, лекин социометрия афзал кўриш ва яққаланиб қолишнинг сабабларини аниқламайди. Ҳар қандай гуруҳ тузилишига кўра гуруҳ аъзолари нуфузи ва мақомининг ўзига хос даражасини акс эттиради. Унинг юқори қисмидан референтометрик ва социометрик тарзда танланадиган шахслар ўрин олади, энг орқада эса нореферент ва социометрик жиҳатдан суриб чиқарилган индивидлар туради. Мазкур иерархия зинапоясининг энг юқори босқичида гуруҳнинг пешқадами (лидери) жойлашади. Пешқадам гуруҳнинг қолган барча аъзолари учун ўзларининг манфаатларига дахлдор бўлган ҳамда бутун гуруҳ фаолиятининг йўналишини ва хусусиятини белгилаб берадиган энг масъулиятли ечимларни қабул қилишга ҳақли деб ҳисобланган шахсдир. Социометрик «юлдуз» бўлиши ҳам, аксинча, теварак-атрофдагиларнинг шахсий хайрихоҳлигига сазовор бўлмаслиги ҳам мумкин. Пешқадам расман гуруҳнинг раҳбари бўлиши ҳам, аксинча бўлиши ҳам мумкин. Пешқадам билан раҳбарликнинг ягона битта шахсга тўғри келиши мақбул ҳодиса ҳисобланади. Борди-ю, агар бундай мувофиқлик бўлмаса, у ҳолда гуруҳ фаолиятининг самарадорлиги расмий раҳбар (масалан, синфбоши) билан норасмий пешқадам ёки пешқадамлар ўртасидаги муносабатлар қай тарзда юз беришига боғлиқ бўлади.

Жамоада пешқадам ўз ўртоқлари қаршисида таҳлил қилиш ва эришиш учун намунага айланиб қолаётган шахсий фазилатлар соҳиби сифатида намоён бўлади. Бундай пешқадамнинг шахсига мансуб фазилатлар мазкур ёшдаги гуруҳда қабул қилинган ва тан олиннадиган қадриятларга мос келади. Тажриба йўли билан шу нарса аниқланганки, юқори синф ўқувчилари ўз

тенгдошларига фақат шу ёшда алоҳида қимматга эга деб тан олинадиган фазилятлардан эмас, балки уларнинг ўзларида сустривожланган ёки умуман мавжуд бўлмаган фазилятлардан келиб чиққан ҳолда ҳам баҳо берадилар. Бу хилдаги фазилятларга эга бўлган ўртоқларнинг таъсири анча кучли бўлади ва улар обрў-эътибор қозониш учун, жамоасида пешқадамликка эришиш учун кўпгина асосга эгадир.

ФҲЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ.

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Ахборот технологиялари соҳасида кадрлар тайёрлаш тизимини такомиллаштириш тўғрисида»ги Қарори. //Халқ сўзи, 2005 йил.
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Бозор ислохотларини чуқурлаштириш ва иқтисодий янада эркинлаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги Фармони. //Халқ сўзи, 2005 йил, 15 июнь, 1-бет.
3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Тадбиркорлик субъектларини ҳуқуқий ҳимоя қилиш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги Фармони. //Халқ сўзи, 2005 йил, 16-июнь, 1-бет.
4. Келвин Сеиферт ва Росемарй Суттон. Эдусатионал Псйчологй Сопйригхт © 2009 Келвин Сеиферт.
5. Бордавская Н.В., Реан А.А. Педагогика.-М.: Питер, 2004.
6. Профессиональная педагогика. Учебник для студентов. – М.: Педагогика, 2002.
7. Нишонова С. Комил инсонни тарбияси: ўрта махсус, касб-хунар таълими муассасалари учун қўлланма. -Т.: Истиклол. 2003
8. Гуломов С.С. ва бошқалар. Ахборот тизимлари ва технологиялари. Т.: “Шарқ” нашриёт-матбаа акциядорлик компанияси, 2000.
9. Эгамбердиев Э., Хўжамқулов Х. Кичик бизнес ва тадбиркорлик. – Т.: Маънавият, 2003.
10. Хошимов К. ва бошқалар таҳрири остида. Педагогика тарихи – Т.: Фан, 2001.
11. Э. Ғ. Ғозиев, К. Қ. Мамедов. Касб психолоияси. Т. 2003 й.
12. Н. В. Гафурова, В.Л.Лях, Е.В.ЯФескова и др. “Психология профессионального образования” (сибирский федеральный университет) СФУ, 2010г.

Интернетресурслари

1. www.edu.uz
2. www.ziynet.uz
3. www.tuit.uz

14 –мавзу: Ўқитувчининг касбий хусусиятлари. Касбий фаоллик

Режа:

- 1.Педагогнинг касбий хусусиятлари ҳақида тушунча.
- 2.Касбий қизиқишлар ва ўзини –ўзи баҳолаш

3. Касбий фаоллик.

1. Педагогнинг касбий хусусиятлари.

Ўқитувчи-педагогларнинг шахсий ижтимоий сифатларига азал-азалдан эътибор қаратиб келинган ва ҳар бир замон талабидан келиб чиқиб, педагогга қўйиладиган талаблар такомиллашиб, мураккаблашиб бораверган. Талабаларга билим бериш ўқитувчининг масъулиятли бурчидир, ўқитувчининг шахсияти қандай бўлиши кераклиги ҳақида қуйидаги фикрларни билдирган: Талабалар билан муомалада босиқ, жиддий бўлиш;

Бериладиган билимни талабалар қандай ўзлаштириб олаётганига эътибор бериш;

Таълимда турли усул ва шакллардан фойдаланиш;

Талабанинг хотираси, билимларни эгаллаш қобилияти, шахсий хусусиятларини билиш;

Талабаларни фанга қизиқтира олиш;

Талабаларга берилган билимларнинг энг муҳимини ажратиб ўқитиш;

Билимларни талабаларнинг ёши, ақлий даражасига мос равишда бериш;

Ғарб олимлари ўқитувчининг хусусиятлари ҳақида шундай фикр билдирганлар: “Яхши ўқитувчи ўзининг тарбия принципларидан ҳеч қачон қайтмайди. Ўқитувчи ўз устида доимо мустақил ишлаши лозим. Ёмон ўқитувчи ҳақиқатни айтиб қўя қолади, яхши ўқитувчи эса болаларга ҳақиқатни топишга ўргатади” деган. Кўп йиллар давомида олиб борилган тадқиқотлар ўқитувчи ва педагог, яъни ўзига ёш авлодни тарбиялашни касб қилиб танлаган инсон қуйидаги ижтимоий сифатларга эга бўлиши шарт эканини кўрсатди: ўқитувчи фалсафани яхши билиши шарт. Чунки фалсафа одамга абстракт фикр юритишни ўргатади. Ўқитувчи синф ёки аудиторияга кирганда, унда абстракт тафаккур суст ривожланган бўлса, ўзини йўқотиб қўяди. Синф ва аудиториядагилар диққатини ўзига қаратиб олиши учун, кишида абстракт тафаккур яхши ривожланган бўлиши керак. Ундан ташқари, фалсафа дарс пайтида кечадиган билиш жараёнини ўргатади. Билиш жараёнини, яъни гнесологияни билмаган ўқитувчи дарс ўтишда бир қатор қийинчиликларга дуч келиб, дарсни амалга ошира олмайди, оширганда ҳам нотўғри дарс ўтади.

Шу билан бир қаторда, фалсафанинг асосий қонунлари инсоннинг барча амалий фаолиятида, шу жумладан, педагогик фаолиятда ҳам умумий методологик асос вазифасини ўтайди. педагог аҳоли таълим-тарбияси билан шуғулланишни ўзига касб қилиб олган экан, педагогиканинг жамият ҳаётидаги ўрнини, унинг пайдо бўлиш тарихини яхши билиши керак. Педагогика тарихини ўрганиш жараёнида киши педагогик фаолиятнинг инсон ҳаётидаги ўрнини, педагогикадаги асосий қонун-қоида ва тамойиллари ҳамда асосий тушунчаларнинг шаклланиш тарихини билиб олади. Шунингдек, педагогиканинг назарий асослари билан қуролланиш учун дидактикани яхши билиши керак. Чунки у билим бериш ва уни ҳаётда қўллашга ўргатиш жараёнини амалга оширишнинг асосий тамойилларига амал қилишликни илмий томондан асослаб беради. Педагогиканинг умумий масалаларини ёритиб берувчи Умумий педагогикани, фаннинг ўзига

хосликларини ёритиб берувчи Хусусий педагогика (методика)ни мукамал билиши лозим бўлади. ўзи ўқитадиган фандаги билимларни пухта эгаллаган бўлиши шарт. Ўқитувчи ўқитаётган предметини ва унинг назариясини чуқур билиши, уни қизиқарли қилиб ўқувчи ва талабаларга этказа олиши уларнинг шу предметга бўлган қизиқишини оширади. Бу эса ўқитувчининг обрўсини кўтаради. педагог болаларга билим беришда муайян ёшдаги болалар вужудида содир бўлаётган физиологик ва руҳий ходисаларни яхши билиши керак. Акс ҳолда ўзини ҳам, болаларни ҳам қийнаб, дарс олдига қўйилган мақсадига эта олмайди. Бунинг учун педагог болалар анатомияси ва физиологиясини ҳамда психология фанларидан тўлиқ билимга эга бўлиши керак. ўқитувчи болаларга ўз фанидан билим бериш жараёнида, уларни муайян жамият ва унда олиб борилаётган сиёсат билан таништириб бориш шарт. Шу сабабли ўқитувчи ва педагоглар сиёсацхунослик билимларини пухта эгаллаб, уларни ҳаётда қўллай олишлари лозим. педагог муайян жамиятда тарихан шаклланган ижтимоий гуруҳлардан ҳам талабаларни хабардор этмоғи лозим. Бунинг учун ўқитувчи ва педагог социология билимларидан хабардор бўлиб, улардан педагогик амалиётда фойдалана олиши керак.

Шу билан бир қаторда, ўқитувчи болаларга маданият тўғрисида бошланғич тушунчалар бериб, уларда маданият элементларини шакллантириб бориши лозим.

Бунинг учун ўқитувчининг ўзи маданияцхунослик билимларини эгаллаган ва уларни амалиётда қўллай оладиган бўлиши керак. ёш авлодга муайян фан билимларини ўргатувчи педагог, уларни ахлоқ ва одобга ҳам ўргатиши шарт. Бу ўқитувчининг бурч ва масъулиятига киради. Бунинг учун у аввало, ўзи тарбияланган бўлиши лозим.

Ўқитувчига хос бўлган фазилатларни ундаги педагогик одоб шакллантиради. Педагогик одоб бу- ўқитувчининг юксак касбий фазилатидир. У ўқитувчига саботли бўлиш, ўз ҳиссиётини идора қила олиш, болаларга педагогик таъсир ўтказиш восита ва меъёрини белгилаш, аниқлашда ёрдам берадиган фазилат ҳисобланади. Юксак педагогик одобга эга бўлган ўқитувчигина синфда мўътадил психологик муҳит ўрната олади, болалар қалбига тез йўл топа олади. таълим-тарбия билан шуғулланувчи инсон сўзсиз, эстетик тарбияланган бўлиши шарт. Эстетик тарбия маънавий тарбиянинг муҳим ва таркибий қисми эканини унутмаслик керак. эстетик диднинг пастлиги ижтимоий ҳаётнинг барча жабҳаларига салбий таъсир кўрсатади.

2. Ўқитувчининг касбий қизиқиши ва ўз ўзини баҳолаш.

Ўқитувчининг касбий шаклланиши олий ўқув юрти даргоҳида касбий таълим олиш жараёнида бошланади. Касбий таълим йўналишининг ўқув-режа ва фанлар бўйича дастурларида бўлажак ўқитувчиларга шу касбнинг сир-асрорларини ўргатиш, илмий билимлар бериш, ўқитувчи касби ҳақида маълумот бериш ва кўникма ҳосил қилиш назарда тутилади.

Таълим жараёнида фанлар бўйича амалга ошириладиган семинар, амалий ва лаборатория машғулоти назарий билимларни мустақамлашга

хамда уларни кўникмага айлантиришгагина эмас, балки уларни амалий иш жараёнида қўллашга ҳам имкон беради. Бундай машғулотлар танлаган касби тўғри эканига ишонч ҳиссини уйғотади.

Ёш ўқитувчиларга тажрибали ўқитувчиларни бириктириб қўйиш, уларнинг дарсларини кузатиш, услубий ишларга жалб этиш коллеж раҳбариятининг асосий вазифаларидан бири. Ўқитувчи ўз касбини секин-аста ўзлаштириб бориши билан бирга ота-оналар ўртасида педагогик билимларни тарғиб этади. Шу йўл орқали ҳам касбий шаклланиши такомиллашиб боради.

Ўқитувчилик касбини ва педагогик маҳоратни эгаллаш, ўқитувчилар жамоасига киришиб, унда ўз ўрнини топиб кета олиш ёш ўқитувчининг ўзига боғлиқ. Жамоанинг ёрдамидан юз ўгирмаслик, қийинчиликларга дуч келганда руҳан тушмай, ўз хатоларини кўра билиш ва уни бартараф этиш учун ҳаракат қилиш унинг ўқитувчи бўлиб шаклланишидан дарак беради.

Шу билан бирга, ўқитувчининг касбий шаклланиши ўз-ўзини тарбиялаб боришга, ўз устида тинмай ишлашга ва ўз вақтида малакасини ошириб боришга узвий боғлиқ. Буларнинг ҳаммаси касбий фазилатларнинг ажралмас қисми ҳисобланади. Ўқитувчида педагогик маҳоратни шакллантириш учун аввало педагогик ишни илмий асосда ташкил қилиш лозим. Бунинг учун ўқитувчининг истак ва қизиқишларини ҳисобга олиш, унинг интилиши ва бошқа ташқи омилларини бир-бирига уйғунлаштириб, касби ва шахсининг хусусиятларидан келиб чиққан ҳолда фаоллигини оширишни назарда тутиш керак

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ.

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Ахборот технологиялари соҳасида кадрлар тайёрлаш тизимини такомиллаштириш тўғрисида»ги Қарори. //Халқ сўзи, 2005 йил.
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Бозор ислохотларини чуқурлаштириш ва иқтисодий янада эркинлаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги Фармони. //Халқ сўзи, 2005 йил, 15 июнь, 1-бет.
3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Тадбиркорлик субъектларини ҳуқуқий ҳимоя қилиш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги Фармони. //Халқ сўзи, 2005 йил, 16-июнь, 1-бет.
4. Келвин Сеиферт ва Росемарй Суттон. Эдусатионал Псайчологй Сопйригхт
© 2009 Келвин Сеиферт.
5. W. Бруссе Валш. Марк Л. Савискас. Ҳандбоок оф Восатионал Псайчологй. Нью Жерсей. Лондон.2005
6. Бордавская Н.В., Реан А.А. Педагогика.-М.: Питер, 2004.
7. Профессиональная педагогика. Учебник для студентов. – М.: Педагогика, 2002.
8. Нишонова С. Комил инсонни тарбияси: ўрта махсус, касб-хунар таълими муассасалари учун қўлланма. -Т.: Истиклол. 2003
9. Ғуломов С.С. ва бошқалар. Ахборот тизимлари ва технологиялари. Т.: “Шарқ” нашриёт-матбаа акциядорлик компанияси, 2000.

10. Эгамбердиев Э., Хўжамкулов Х. Кичик бизнес ва тадбиркорлик. – Т.: Маънавият, 2003.

11. Хошимов К. ва бошқалар таҳрири остида. Педагогика тарихи – Т.: Фан, 2001.

12. Э. Ғ. Ғозиев, К. Қ. Мамедов. Касб психологiasi. Т. 2003 й.

13. Н. В. Гафурова, В. Л. Лях, Е. В. Фескова и др. “Психология профессионального образования” (сибирский федеральный университет) СФУ, 2010г.

Интернет ресурслари

1. www.edy.uz

2. www.ziynet.uz

3. www.tuit.uz

15- Мавзу: Касбий муҳитдаги ўз ўзига мотивация ва мақсадга интилувчанлик.

Режа:

1. Касбий муҳитдаги мулоқот компетентлигининг аҳамияти.

2. Касбий мотив ва мотивация. Меҳнат фаолияти мотивлари.

3. Мотивларнинг англанданлик даражаси: ижтимоий установка ва уни ўзгартириш муаммоси.

1. Касбий муҳитдаги мулоқот компетентлигининг аҳамияти.

Шахсининг танлаган соҳаси бўйича малакали, юқори маҳоратга эга мутахассис сифатида шаклланиши мураккаб жараён бўлиб, унга кўп йиллик самарали меҳнат, ижодий изланишлар натижасидагина эришиш мумкин. Бироқ мазкур сифатларнинг шаклланиши учун замин ўрта махсус касб-хунар коллежларидаги таҳсил жараёнида яратилади. Бўлажак педагогнинг касбий тайёргарлиги жараёнида мутахассисликка оид билим, кўникма ва малакаларни ўзлаштириб бориши билан бир қаторда психология фани бўйича назарий ва амалий билимдонликнинг шаклланиши ҳам муҳим аҳамиятга эга. Халқ хўжалигининг турли соҳаларидаги ижтимоий-иқтисодий муаммоларни ҳал этиш, долзарб вазифаларни муваффақиятли амалга ошириш учун ҳар бир мутахассисда касбий компетентликни шакллантириб боришга эътибор қаратиш мақсадга мувофиқдир.

Касбий компетентлик кишининг касбий фаолияти билан боғлиқ вазифаларни бажара олиш қобилияти ва ундан самарали фойдалана олиш имконияти бўлиб, у шахсга хос кўплаб психологик хусусиятларга эга бўлишни тақозо этади. А. А. Деркач томонидан касбий компетентликнинг таркибида касбий фаолиятдаги компетентлик, касбий мулоқотдаги компетентлик, мутахассиснинг ўз шахсини намоён эта олишидаги компетентлигини киритиш мумкин.

Педагогнинг касбий компетентлиги педагогика ва психология фанларига доир билимларга эга бўлиш, ўз устида ишлаш, таълим жараёнини режалаштириш, баҳолаш ва қайта алоқани ўрната олиш, ўқувчиларда ўқув фаолияти мотивациясини шакллантириш, ахборот коммуникация

технологияларини яхши билиш, таълим муҳитига янгилик киритиш, ўз фанини мукамал билиш, хорижий тиллардан бирини яхши билишни тақазо этади.

А.В. Хуторский таълим жараёни учун муҳим бўлган педагогнинг қуйидаги компетентлигини тавсифлайди:

1. Дунёқараш, қадрият ва ўзини англаш - ўқитувчининг дунёқарashi, тасавури ва қадрияти билан боғлиқ равишда намоён бўлади. У атроф-муҳитдаги воқеа ва ҳодисалар моҳиятини аниқлай билади ва тушунади унга ўзини йўналтиради, педагог сифатида ўз фикрини асослай олиш ҳамда муаммонинг ечимини топа билиш кўникмасига эга. Бу компетенция-ўқитувчининг ўқув ва бошқа фаолиятларидаги ўзини – ўзи англаш механизминини таъминлайди.

2. Умуммаданий – миллий ва умуминсоний қадриятларга эга бўлиш; мамлакатнинг ижтимоий ҳаётида иштирок этиш; оиласига, урф–одатларга ҳурмат; ижтимоий кўникмаларга эга бўлиш. Илм фаннинг инсон ҳаётига ва дунё ривожига таъсирини англай олиши ва ўқувчи ёшларга тушунтира олиши.

3. Ўқув ва билиш жараёни - ўқитувчининг мустақил билиш фаолияти, мантиқий фикрлаши, ўқув – билим фаолиятининг баҳолаши, билим ва кўникмасини таҳлил қила олиши.

4. Маълумотга эга бўлиш- педагогик фаолияти, ўз фанига доир маълумотларни эгаллаш кўникмаси.

5. Мулоқотчанлик - тил билиши, турли хил инсонлар билан мулоқотда бўлиши, жамоада ўзига хос ўринда туриши.

6. Ижтимоий - фойдали меҳнат оилавий муносабатлар ва масъулият, жамият ривожига иштироқи, ижтимоий фойдали меҳнат қилиши. Иқтисодий ва ҳуқуқий кўникмаларга эга бўлиш.

7. Ўз устида ишлаши - жисмоний, маънавий, интеллектуал жиҳатдан ўз-ўзини ривожлантириб бориши, ҳиссиётининг бошқариш.

Таълим-тарбия жараёнининг самарадорлиги кўп жиҳатдан педагогик фаолият субъекти ҳисобланган ўқитувчининг касбий маҳорати ва тажрибасига боғлиқдир.

Педагогик касбига лойиқлик касб учун зарур бўлган қобилиятлар йиғиндисидан иборат бўлиб, у коммуникатив қобилиятларда ҳам ўз аксининг топади. Шахслараро мулоқот, ўзаро психологик таъсир этиш билан боғлиқ вазибаларни бажариш учун ҳар бир педагогда соҳа учун энг муҳим хусусият ҳисобланган мулоқотчанлик ёки коммуникатив компетентликни шакллантириш керак.

Талабалар билан педагогик мулоқотни самарали ташкил этиш ўқитувчининг касбий компетенцияси, педагог шахси ва унинг шу фаолиятга муносабати ва мотивацияси билан белгиланади. Педагог шахси унинг қадриятли йўналишлари, ҳаётий режа ва орзу-истакларининг акс этириб – педагогик фаолият мазмунининг ифодалайди. XX аср бошида П.Ф. Каптерев алоҳида таъкидлаб ўтганидек, “Таълим жараёнидаги ўқитувчи шахси биринчи ўринда туради, педагогнинг бошқа хислатлари таълим натижаларига

бўлган тарбиявий таъсирни оширади ёки пасайтиради”. Коммуникатив компетентлик ишга оид, ҳамкасб ёки дўстлар билан, раҳбарларга мурожаат қилиш билан боғлиқ, ўзаро ишончга асосланган муносабатларни ташкил этишнинг шакллари, усуллари ва унинг самарадорлигига таъсир этувчи омиллар турлари ҳақидаги билимлар тизими, мулоқот жараёнидаги шерикка психологик таъсир эта олиш техникасига эга бўлишни тақозо этади.

Педагог коммуникатив компетентлиги ёрдамида ўқувчи ва талабаларнинг ҳар қандай салбий ҳиссий ҳолатлари ёки экстремал вазиятларда ҳам уларнинг руҳий ҳолатини тўғри идрок қилиш, тушуниш, мавжуд ахборотларни тўғри таҳлил қила олиши мумкин.

Талабалар билан педагогик мулоқот, коммуникатив компетентлик педагогик маҳоратнинг муҳим таркибий қисмидир. Ўқитувчининг коммуникатив қобилиятлари унинг шахсий сифатларида ҳам акс этади. Педагогнинг коммуникатив компетентлиги ва талабаларнинг коммуникатив имкониятлари улар ўртасидаги ўзаро мулоқотнинг тўлақонли ва самарали бўлишини таъминлайди.

Мулоқот таълимнинг ажралмас таркибий қисми сифатида ҳам манба, ҳам ахборот тармоғи вазифасини ўтайди. Шунинг учун у таълим жараёнида этакчи ўринни егаллайди.

Педагогик фаолиятдаги самарали мулоқотнинг асосий сирларидан бири, суҳбатдошни “тўғри” тинглай олиш маҳорати саналади. “Кишиларга таъсир кўрсата олиш сири гапириш маҳоратида эмас, - деб ёзади Д. Карнеги, балки яхши тингловчи бўлишдадир”. Тинглаш оддийгина жим ўтириш эмас, балки фаол жараён бўлиб, кишилар орасида кўзга кўринмас ришталар ўрнатади, ўзаро яқинлик, илиқлик, бир – бирини тушуниш ҳиссини вужудга келтиради. Ҳар қандай мулоқотнинг зарур нуктаси қайтарма алоқадир, шу орқали суҳбатдошлар бир – бирини идрок этиб ҳиссий яқинликка эришадилар. Шунингдек, мулоқотда педагог ва талабанинг ўзаро биргаликдаги фаолияти амалга оширилади, ҳиссий ва иродавий таъсирчанлик ортади, фикрлар ва ғоялар уйғунлиги шаклланади.

Олиб борилган тадқиқотлар натижаларига кўра, педагогнинг коммуникатив қобилияти ва мулоқотдаги компетентлиги қуйи курс талабалари томонидан кўпроқ қадрланади, ўқитувчининг шахсий фазилатларига юқори баҳо беришади. Яхши ўқитувчи моделида талабани тушуна оладиган устозларни идрок қилишади. Юқори курс талабалри учун эса касбий компетентлик муҳим хусусият сифатида баҳоланади, ҳамда ўзида ҳам мазкур сифатларни шакллантиришга бўлган эътибор ортиб боради.

Мазкур сифат ва хусусиятларнинг юқори даражада ривожланишига эришиш учун бўлажак педагог ёш психологияси, психодиагностика, педагогик психология, акмеология каби фанлар бўйича етарли даражада билим, кўникма ва малакаларни ўзлаштириб бориши, ўз фаолиятини замон талабларига мос ҳолда бажариши ва касбий компетентлигини ошириб боришини таъминлайди.

2. Касбий мотив ва мотивация. Меҳнат фаолияти мотивлари.

Касбий мотив ва мотивасия муаммоси хориж психологлари томонидан кенг доирада тадқиқ қилинган. Жумладан, касбий мотивлар борасида Й.Э.А.Климов, В.А.Крутеский, А.Н.Василкова, Э.Диси, В.Врум, М.В.Дмитрий ва бошқаларни киритишимиз мумкин. Шахсининг иш фаолияти билан боғлиқ мотивасияларни 3 гуруҳга ажратиш мумкин; биринчиси - меҳнат фаолияти мотивлари, иккинчиси - касб танлаш мотивлари ва учинчиси-иш жойини танлаш мотивлари. Аниқ фаолият эса барчасини жамланган ҳолда изоҳланади, яъни, бунда меҳнат фаолияти мотивлари, касб танлаш мотивларининг шаклланиши, шунингдек, қолган иккита мотив орқали эса иш жойини танлаш мотивлари ҳам юзага келади. Меҳнат фаолияти мотивлари хилма-хил бўлиб, улар ўзига хос омиллар билан белгиланади. Биринчи гуруҳ омилларига жамоавий характернинг уйғониши билан боғлиқлари киритилиб, бунда жамоага фойда тегишини англаш, бошқа инсонларга ёрдам бериш истаги, меҳнат фаолиятида ижтимоий установканинг зарурлиги ва бошқаларга нисбатан тобеликни ҳоҳламаслик каби мотивлар ҳисобланади. Иккинчи гуруҳ омиллари ўзи ва оиласи учун моддий маблағнинг орттирилиши, моддий ва маънавий эҳтиёжларнинг қондирилиши учун пул ишлаб топиш мотивларидир. Учинчи гуруҳга ўзини ўзи фаоллаштириш, ривожлантириш, ўзини намоён қилиш эҳтиёжларининг қондирилиши ва бошқалар киради. Маълумки, инсонлар табиатдан бирор-бир фаолият билан шуғулланмасдан туролмайдилар. Инсон нафақат истеъмолчи балки яратувчи бўлиб, яратиш жараёнида у ижоддан илҳом олади. Бу гуруҳга мансуб мотив жамият томонидан эҳтиёжларнинг қондирилиши ва бошқаларнинг ҳурматини қозониш билан боғлиқ. Мактаб ўқувчиларининг меҳнат тарбияси ҳам шу мотив билан боғлиқ равишда шакллантирилади. Меҳнат фаолиятининг умумий мотивлари юқорида айтиб ўтилганидек, аниқ касблар доирасида амалга ошади.

Назорат саволлари:

1. Касбий мотив ва мотивация деганда нимани тушунаси?
2. Меҳнат фаолияти мотивлари қандай шаклланади?
3. Касбий мослашув босқичлари қандай амалга оширилади?
4. «Мотивация» тушунчасини «Мотив» тушунчасидан фарқи қандай?

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ.

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Ахборот технологиялари соҳасида кадрлар тайёрлаш тизимини такомиллаштириш тўғрисида»ги Қарори. //Халқ сўзи, 2005 йил.

2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Бозор ислохотларини чуқурлаштириш ва иқтисодиётни янада эркинлаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги Фармони. //Халқ сўзи, 2005 йил, 15 июн, 1-бет.

3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Тадбиркорлик субъектларини ҳуқуқий ҳимоя қилиш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги Фармони. //Халқ сўзи, 2005 йил, 16-июн, 1-бет.

4. Келвин Сеиферт, Росемарй Суттон. Эдусатионал Псйчологй Сопйригхт © 2009. 120 пагес.

5. W. Бруссе Валш. Марк Л. Савискас. Хандбоок оф Восатионал Псйснолигй. Махвах, Нью Жерсей Лондон. 2005.

6. Бордавская Н.В., Реан А.А. Педагогика.-М.: Питер, 2004.

7. Профессиональная педагогика. Учебник для студентов. – М.:

Педагогика, 2002.

8. Нишонова С. Комил инсонни тарбияси: ўрта махсус, касб-хунар таълими

муассасалари учун қўлланма. -Т.: Истиклол. 2003

9. Гуломов С.С. ва бошқалар. Ахборот тизимлари ва технологиялари. Т.: “Шарқ” нашриёт-матбаа акциядорлик компанияси, 2000.

10. Эгамбердиев Э., Хўжамкулов Х. Кичик бизнес ва тадбиркорлик. – Т.: Маънавият, 2003.

11. Хошимов К. ва бошқалар тахрири остида. Педагогика тарихи – Т.: Фан, 2001.ф

12. Э. Ғ. Ғозиев, К. Қ. Мамедов. Касб психолооияси. Т. 2003 й.

13. Н. В. Гафурова, В. Л. Лях, е. В. Фескова и др. “Психология профессионального образования” (сибирский федеральный университет) СФУ, 2010.

Интернет ресурслари

1. www.edu.uz

2. www.ziynet.uz

3. www.tuit.uz

16-МАВЗУ Ўқитувчи касбкорлигини баҳолаш. Касбий фаолиятнинг сўниши.

Режа:

1. Ўқитувчи касбий фаолияти баҳолаш мезонлари. Касбкорлик.

2. Касбкорликни юзага келтирувчи психологик-ижтимоий омиллар.

3. Касбий фаолиятни сўнишига олиб келувчи ижтимоий-психологик омиллар.

1. Ўқитувчи касбий фаолияти баҳолаш мезонлари. Касбкорлик.

Маълумки, агар касб тўғри танланган бўлса, инсон учун меҳнат қувонч, ижодий илҳом манбаига айланади, бу эса шахс учун ҳам, жамият учун ҳам фойдалидир.

Онгли касб танлаш ўсмирлар етарли даражадаги умумий ва политехник тайёргарликка эга бўлган тақдирдагина мумкин бўлади. Ўқувчини у ёки бу касбга мақсадли ёъналтиришдан аввал унинг шахсини ўрганиш лозим бунинг учун уни кузатиш, ўқувчининг мактабдаги, жамоат жойларидаги, оила ва меҳнатдаги амалий ҳаракатларини таҳлил қилиш, сўровнома ўтказиш, суҳбат, тест, интервью олиш мумкин. Касбга ёъналтиришда турли касблар,

уларга қўйиладиган талаблар, бу касбни қаерда эгаллашлари мумкинлиги тўғрисида ўқувчиларга маълумот бериш катта аҳамиятга эга.

Касб танлаш – жиддий ва масъулиятли ишдир. Ўз ҳаёт ёълини жиддий суратда белгилаб олиш – осон иш эмас. Бунинг учун узоқ вақт махсус тайёргарлик кўриш талаб этилади.

Ўқувчиларнинг касб–хунарга лаёқатини ўрганиш учун уларнинг ақлий, жисмоний қобилиятларини билиш, малака ва кўникмаларини ўрганиш лозим. Ишчи мутахассисларни тайёрлаш ҳар доим ҳам жиддий масала бўлиб келган, чунки ишлаб чиқаришнинг муваффақиятлари уларнинг малака даражасига боғлиқ бўлган. Барча ривожланган давлатлар учун ишлаб чиқаришнинг ҳамма тармоқларида жисмоний меҳнатнинг солиштирма оғирлиги барқарор камайиб бориш тенденцияси характерлидир.

Кўпчилик ривожланган давлатларда ҳавфли ва зарарли ишлаб чиқариш, монотон ва бир хилдаги иш билан боғлиқ бўлган кам малака талаб қилинадиган ишлар машина ва роботларга юклатилмоқда.

Меҳнат функцияларининг ўзгариши ёшлар учун турли хилдаги ишларнинг ўзига тортиш мезонини аниқ ажратиб берди. Бажариш жараёни қизиқарли ва ижодий куч-ғайрат талаб қиладиган фаолият асосий ўринга қўйилмоқда.

Бу меҳнат фаолиятининг турли ёъналишлари - саноат ва қишлоқ хўжалигидан тортиб то хизмат кўрсатиш соҳаларигача тегишлидир.

Дунё олимларининг тадқиқотларига кўра янги технологияларнинг ишлаб чиқаришга шиддат билан кириб келиш тенденцияси тез орада барча жойларни қамраб олади. Одат бўлиб қолган кўпгина ишлаб чиқариш жараёнлари ўтмишга айланмоқда ёки тубдан ўзгармоқда. Замонавий кичик мутахассис қадимги хунарманд - ишчиларнинг энг яхши сифатларини сақлаб қолган ҳолда янги технологияларга мослашиши ва уни эгаллашга тайёр бўлиши лозим.

Шундай қилиб, мамлакат саноати ва халқ хўжалиги учун малакали мутахассислар тайёрлаш вазифаси ёшларга касб сирларини ўргатишда янги ёндашувларни англашдан иборатдир.

Бу қадимдан ўқувчилар учун ҳар доим зарур бўлган ва ишлаб чиқаришнинг истиқболли талабларини ҳисобга оладиган катор сифатларни шакллантиришдан воз кечишни билдирмайди. Улар қуйидагилар эди: ишлаб чиқариш ва технологик интизомни тарбиялаш; жиҳоз ва асбобларни асраб-авайлашни сингдириш; олинган назарий билимларни амалиётда қўллай олиш; ишлаб чиқариш техника ва технологияси, меҳнатни ташкил қилиш тўғрисида, касбни эгаллаш ва ишлаб чиқариш малакасининг кейинги ривожланиши учун зарур бўлган ҳажмда чуқур ва мустаҳкам билимларни шакллантириш.

Ҳозирги босқичда бўлғуси мутахассисдан ишлаб чиқаришнинг ўзгариб бораётган шароитларига осон мослаша оладиган ва фаол ҳаракат қиладиган, ижодий ўйлайдиган шахс сифатлари талаб қилинади. Бошқача сўз билан айтганда, замонавий мутахассис қуйидаги сифатларга эга бўлиши лозим: меҳнат фаолияти давомида ўзини онгли равишда ўзгартириш ва

ривожлантириш, касбга ўзининг индивидуал ижодий улушини кўшиш, унда ўзига хос ўринни эгаллаш. Демак, малакали мутахассислар тайёрлашнинг асосий ёъналиши ёшларга фақатгина билим беришдан иборат бўлмай, балки ҳаётнинг ўзи белгилаб берадиган устивор вазифаларни амалга оширишдан иборатдир.

Сўнги йилларда ишлаб чиқариш ҳаётининг жонланиши натижасида малакали кичик мутахассис ходимлар етишмаслиги сезилмоқда. Шунинг учун эътиборни касб-хунар таълимига қаратиш ва унинг мазмунини янгилаш вазифаси муҳим аҳамият касб этади. Чунки замонавий ишлаб чиқаришда оддий ишчи эмас, балки малакали ва юқори малакали кичик мутахассислар етишмаяпти. Бу вазифани ҳал қилиш яқин даврларнинг энг долзарб вазифаси ҳисобланади.

XXI аср таълими бўйича ЮНЭСКО томонидан тақдим этилган Халқаро комиссия маърузасида таълимнинг тўртта асосий тамойили кўриб чиқилган. Улар қисқа сатрларда баён қилинган бўлиб, чуқур мазмунга эга: билим олишни ўрганиш – шахснинг шаклланиши ва кейинги ривожланиши янгиликларни узлуксиз кузатиб бориш ва мустақил ўрганишни кўзда тутади; ишлашни ўрганиш – ишни оддийгина бажариш эмас, балки ҳар қандай буюрилган ишга фаолиятли ёндашув тушунилади (ҳар бир босқичдаги иш натижалари ва ўз фаолиятини баҳолаш ва таҳрирлашни билиш); яшашни ўрганиш – тез ўзгараётган замон шароитларига мослаша олиш, ўзини шахсий ва оилавий ҳаётга, келажакдаги касбий фаолиятга ижодий сафарбар қила олиш; биргаликда яшашни ўрганиш – дунёга, инсонларга, ўзига нисбатан кадр-қимматни шакллантириш (жамият аъзоси сифатида индивиднинг барқарор ижтимоий муҳим жиҳатлари тизимини тарбиялаш).

Ҳозирги замонда таълимнинг глобал мақсади инсонни ҳар томонлама ривожлантиришдир. Биринчи ўринга ўқувчининг ички салоҳиятини ҳисобга олган ҳолда унинг шахсини ривожлантириш масаласи чиқади. Бу фақатгина умумўқув қувларга тегишли бўлмай балки касбий ўқитишга ҳам тегишлидир. Агар авваллари у предметга ёъналтирилган – асосий мақсади шу предмет соҳасининг мазмунини узатиш бўлган бўлса, ҳозир эса ўқувчини ривожлантиришга ёъналтирилган ўқитишга ўтишдан иборат бўлмоқда. Дидактикада у «шахсга ёъналтирилган» атамаси билан маълумдир.

Таълимнинг янги мазмунига юқоридагилар билан бирга мезонларни ўлчаш ҳам кириши лозим: одам қанчалик касб талабларига мос келади ва касб қанчалик инсон талабларига, унинг мотивлари ва лаёқатларига мос келади; инсон қай даражада касбнинг меъёр ва қоидаларини ўзлаштириб олди ва унда қай даражада ўзини намоён қилишга, ўзини касб воситалари ёрдамида ривожлантиришга интилади; инсонда ўсиш истиқболлари борми ва уни излайдими, бошқа одамларнинг касбий тажрибасини қабул қилишга тайёрми; инсон ўз муваффақиятларини миқдорий ва сифат жиҳатдан баҳолай оладими ва унга тайёрми, у уларни балл, мезонларда объектив баҳолай оладими.

Кўриниб турибдики мутахассисга ўз ишлаб чиқариш мажбуриятларини бажариши учун зарур бўлган шахсий сифатлар мажмуаси маълум тарзда

ташқиллаштирилган ўқитиш шароитларида шакллантирилиши мумкин. Бу ерда кўзланган мақсад – янги жамият мутахассисини тайёрлашга қаратилган приоритетлар тўғри танланиши муҳим.

Касбий психология бўйича мутахассислар профессионалнинг муваффақият билан ишлаши учун зарур бўлган барча сифатларни урта блокка бирлаштириш мумкин деб ҳисоблашади. Худди шуларни ўқитиш жараёнида ҳисобга олиш зарур бўлади. Чунки инсоннинг профессионализи фақатгина унинг ишлай олишида эмас. Замонавий кичик мутахассиснинг фаолиятини кўриб чиқиш ва унга баҳо беришда бу касбда уни нима ҳаракатга келтираяпти, нима учун ушбу иш билан шуғулланаяпти, у қандай кадрлардан келиб чиқади, ўзининг қандай ижодий ресурсларини ихтиёрий равишда ва ички тўғри бўйича ўз меҳнатига қўшади.

Мана шунинг учун ҳам бўлғуси кичик мутахассисни ўқитиш ва шакллантиришда қуйидаги шахсий сифатлар тарбияланиши лозим:

□ Эмоционал-қимматли – ўқиш, меҳнатга бўлган муносабат; ахлоқнинг ўзлаштирилган меъёрлари (инсонларга муносабат); доминант еҳтиёжлар, рағбатлар ва ҳ.к.;

□ Фаоллик-ирода – ишлаб чиқариш вазиятларига кириш ва ундан чиқиш учун ўзлаштирилган усуллар; тўсиқларни енгиш тажрибаси ва иродали бўлиш;

натижаларни назорат қилиш ва таҳрирлаш усуллари; ижоднинг ўзлаштирилган процедуралари ва ҳ.к.;

□ Образли-билимли – образларни умумлаштириш қобилиятлари, фантазия ва хаёлларни ривожлантириш; рефлексия тажрибаси; фикрий амаллар ва фикрий коммуникацияни ривожлантириш.

Бугунги илмий-техник тараққиётни ҳисобга олган ҳолда жуда ёшлик даврдан бошлабқўқ ёшларда ижодий салоҳиятни шахсга хос бўлган мажбурий сифат тарзида шакллантириш керак. Сивилизациянинг барча дурдоналари ижодкор инсонлар томонидан ихтиро қилинган технология ва техник воситалар асосида яратилган.

ФҲЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ.

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Ахборот технологиялари соҳасида кадрлар тайёрлаш тизимини такомиллаштириш тўғрисида»ги Қарори. //Халқ сўзи, 2005 йил.

2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Бозор ислохотларини чуқурлаштириш ва иқтисодиётни янада эркинлаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги Фармони. //Халқ сўзи, 2005 йил, 15 июн, 1-бет.

3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Тадбиркорлик субъектларини ҳуқуқий ҳимоя қилиш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги Фармони. //Халқ сўзи, 2005 йил, 16-июн, 1-бет.

4. Келвин Сеиферт ва Росемарй Суттон. Эдусатионал Псйчологй Сопйригхт © 2009 Келвин Сеиферт.

5. W.Брусe Валш. Марк Л. Савискас. Ҳандбоок оф Восатионал Псйснолигй. Маҳваҳ,New Жерсей Лондон.2005.

6. Сонтемпорарй моделсин восатионал псйчологя Волуме ин Хонороф Самуел Х. ОсиповФредериск Т. Л. Леонг Тхе Охио Стате Университязй Барак.2001.

7. Бордавская Н.В., Реан А.А. Педагогика.-М.: Питер, 2004.

8. Профессиональная педагогика. Учебник для студентов. – М.: Педагогика, 2002.

9. Нишонова С. Комил инсонни тарбияси: ўрта махсус, касб-хунар таълими муассасалари учун қўлланма. -Т.: Истиклол. 2003

10. Ғуломов С.С. ва бошқалар. Ахборот тизимлари ва технологиялари. Т.:

“Шарк” нашриёт-матбаа акциядорлик компанияси, 2000.

11. Эгамбердиев Э., Хўжамкулов Х. Кичик бизнес ва тадбиркорлик. – Т.: Маънавият, 2003.

12. Хошимов К. ва бошқалар таҳрири остида. Педагогика тарихи – Т.: Фан, 2001.ф

13. Э. Ғ. Ғозиев, К. Қ. Мамедов. Касб психолоияси. Т. 2003 й.

14. Н. В. Гафурова, В. Л. Лях, е. В. Фескова и др. “Психология профессионального образования” (сибирский федеральный университет) СФУ, 2010.

Интернет ресурслари

1. www.edu.uz

2. www.ziynet.uz

3. www.tuitt.uz

17-Мавзу.

Ўқитувчисамарадорлиги.Ўқитувчи профессионал лигинимезони (ўичови).

Режа

1. Профессионаллик. Талаба билимини баҳолаш методлари ва мезонлари.

2. Талаба билимини баҳолашда педагогик технологиялардан қўлланишнинг аҳамияти.

3. Билимларни баҳолашда объектив ёндашувда ўқитувчи ва талаба фаолияти.

Профессионаллик мезони.

1. **Профессионаллик.** Талаба билимини баҳолаш методлари ва мезонлари таълимда назорат қилишнинг 2 тури мавжуд. Биринчи – таълим олувчиларнинг ўқув фаолиятини ҳар хил кузатиш, иккинчиси – таълим олувчиларнинг билим, кўникма ва малакаларини текширишдан иборат.

Кўникма деганда шахснинг билим олиши, элементар тажриба ва малакага таяниб бирон ишни муваффақиятли бажариш имконияти тушунилади. Орттирилган билимлар шахс хатти-харакатининг назарий асоси

ҳисобланади. Билимларга асосланиб хатти-ҳаракатларнинг кетма-кетлиги, алоҳида босқичлари фикран хаёлдан ўтказилади.

Элементар тажриба талабларида айнан бирор фаолият ҳақида аниқ тасаввур ҳосил қилиш имконини беради. Бирон касб ёки фаолият ҳақида тасаввурга эга бўлишда элементар тажриба билан бирга бошқаларнинг тажрибасини тасаввур қилиш аҳамият касб этади. Бу эрда педагогнинг шахсий намунаси, мутахассис кадрларнинг илғор тажрибалари, этук олим ижодкорларнинг иш жараёни мисол бўла олади.

Меҳнат кўникмаларининг шаклланиши жараёнида талабалар кўриш ёки эшитиш орқали фақат ҳаракатларнинг қандай бажарилиши ҳақида тасаввурга эга бўладилар. Бу фақат намуна, бажарилиши керак бўлган иш ҳақидаги кириш инструктати ҳисобланади Кўникманинг шаклланиши учун талаба бу ҳаракатларни ўзи бажариб кўриши шарт.

Таълимнинг турли босқичларида талабалар меҳнат кўникмаларининг даражаси ҳар хил бўлади. Элементар кўникмалар аста-секин мураккаб кўникмаларга айланади, мураккаб кўникмалар кўп марта қайтарилиши ёки машқ қилиниши натижасида малакалар пайдо бўлади.

Малака – билимларга асосланиб машқ ёрдамида айланган фаолиятнинг автоматлашган компоненти ҳисобланади. Малака тез ва аниқ бажариш билан боғлиқ бўлган кўникмаларнинг автоматлашган элементлари саналади. Малакаларбажарилаётган фаолиятнинг фақат маҳорат томонини, яъни айрим ҳаракатларни ифодалайди.

Меҳнат кўникмаларининг шаклланиши учун фақат тафаккурнинг ёки ақлий фаолиятнинг ўзигина этарли эмас. Талабаларда мураккаб кўникмаларнинг, умумлашган сафарбар кўникмаларнинг шаклланиши учун улар бевосита амалий меҳнат фаолиятида, узоқ пайт машқ бажаришда қатнашишлари шарт.

“Касбий педагогика” фанини ўрганишда назарий таълим жараёнида назорат қилишнинг асосий методлари, таълим олувчиларнинг билимларини оғзаки текшириш, ҳамда ёзма текшириш, назорат ишлари «техник диктант»лар ўтказиш, техник ҳужжатларни муҳокама қилиш ва бошқалар қўлланилади. Назарий таълимда таълим олувчиларнинг билимларини амалиётда қўллай олишини назорат қилиш, схемаларни йиғиш, ўлчаш, механизмларни тузатиш, бузилиш сабаблари каби методлар қўлланилади. Бу методга яна лаборатория – амалий ишлар орқали текширишни ҳам киритиш мумкин.

Ишлаб чиқариш таълими жараёнида таълим олувчиларнинг ўқув ишлаб чиқаришда бажарган ва бажараётган назорат қилишнинг асосий методлари: жорий, оралик ва якуний назоратлар ҳисобланади.

Ташхисли назорат турларидан бири – тест ўтказишдир. Тест икки усулда ўтказилади.

Биринчи усул – ташкил қилувчи сифатида, дастурлаштирилган таълим, назорат ва қайта алоқа тизими.

Иккинчи усул – мустақил назорат қилиш методи. Ишлаб чиқариш таълимида тест мустақил ўз-ўзини назорат қилиш методи ҳисобланади. Ишлаб чиқариш таълимининг ҳар бир босқичида тестлар ўтказиш мумкин.

Педагог ва талабанинг дастурли фаолияти таълим жараёнидан жамики ортиқ ҳаракатларни йўқотишга, юқори ҳамжиҳатликни таъминлашга ва пировард натижада – кўзланган якуний натижаларни қўлга киритишга интилишни ифодалайди. Дидактик жараёни лойиҳалашда педагог «технолог» сифатида фаолият кўрсатади: ҳар бир дарсда таълим мақсадини аниқ ўрнатиши, ўтилаётган ўқув материалларини мазмунан саралашда талабаларнинг ўзлаштириш фаолияти даражаларини, фанни баён қилишнинг илмий тилини ҳисобга олиши лозим. Шунингдек, ташкилий шаклларнинг мосини танлаб, белгиланган вақт доирасида самарали дидактик жараёни ташкил этади.

Бу кўрсаткич талабига мос ҳолда ўқув-билиш фаолиятини амалга ошириш учун унга олдиндан алоҳида тайёргарлик кўриш керак бўлади. Умуман таълим жараёнига олдиндан ишлов бермасдан, якуний натижаларининг таълим мақсадига мос келишини чамаламасдан, ўқитиш давомида юзага келадиган ноқулай ҳолатларга боғлиқ ҳолда бошқариш имкониятларини ҳисобга олмасдан туриб таълим жараёнини технологиялаштириш мумкин эмас.

Баҳолаш жорий, оралик ва якуний назоратни ўз ичига олади. Жорий назорат узлуксиз қайта боғланишни таъминлайди ва одатда баҳолашсиз ўтказилади, шунинг учун у билимларни шакллантиришда иштирок этади. Педагогик технологияда қайта боғланиш нафақат ўқитиш жараёнини тузатиб бориш учун, балки ўқув мақсадларини аниқлаштириш учун ҳам хизмат қилишади. Якуний назоратда режалаштирилган ўқув мақсадларига эришганлик даражаси баҳоланади.

Рейтинг назорати оғзаки, ёзма ва тест усулида бўлиши мумкин:

1. Оғзаки ва ёзма назорат.

Оғзаки назоратнинг афзалликларига шахсий муносабат, ўқитувчининг талаба билан жонли мулоқоти, унинг фикрларини нутқ шаклида ифодалашга машқ қилдириш, билимларни янада чуқурроқ текшириш мақсадида педагог томонидан кўшимча саволлар бериш имкониятлари киради. Педагог томонидан қўйилган саволга оғзаки жавоб беришга тайёрланиш доимо талабанинг фаол фикрлаши билан боғланган. Оғзаки жавоб яхши тайёрланган талабага ўзининг иқтидорини, кўшимча

егаллаган билимларини намоёниш этишга имкон беради. Бевосита мулоқот туфайли педагогда савол-жавоб давомида талабанинг билимлари тўғрисидаги барча гумонларни бартараф этиш имкони бўлади. Шу билан бир вақтда оғзаки назоратда талабалар билимларини баҳолашда маълум даражада педагог шахсиятининг акс этиши намоён бўлади. Ҳар бир педагогда талабаларнинг ўзлаштириш даражаларини баҳолашда доимо ҳолис ва шахсий муносабат бир вақтнинг ўзида рўёбга чиқади.

Умуман олганда, талабанинг ёзма ва оғзаки назоратда олган баҳоси

баъзан холисона бўлмайди. Талабанинг баҳоси, одатда, нафақат унинг билимлари даражасига боғлиқ бўлади. Билимларни баҳолаш амалиётида педагоглар гуруҳнинг ўртача даражасини мўлжалга олади. Шунинг учун кучсиз гуруҳларда баҳолар одатда кўтарилган, кучли гуруҳларда пасайтирилган бўлиб чиқади.

Ёзма назорат ўқув материални ўзлаштириш даражасини ҳужжатли тарзда ўргатиш имконини беради, шунингдек, талабага ўз фикрларини қоғозда баён қилиш имконини беради. Икки-уч мустақил экспертларнинг ишларини текшириш учун жалб қилиш билан ўтказиладиган ташқи ёзма назорат аниқ мезонлар бўлган тақдирда объектив баҳога яқин баҳолашга имкон беради. Аммо билимларни оғзаки ва ёзма назорат қилишнинг анъанавий усули маълум камчиликларга ҳам эга:

- имтиҳонда талаба берилган билетнинг 3-4 саволига жавоб беради, баҳо еса бутун ўқув фанини билиш учун қўйилади;
- фарқ қилиш қобилияти кучсиз бўлган 5 баллик шкала ишлатилган;
- оғзаки ва ёзма назорат ҳар доим ҳам билимларни баҳолашнинг объективлигини, аниқлигини ва ишончлилигини таъминламайди;
- оғзаки сўров кўп ўқув вақти сарфланишини талаб қилади, ёзма ишлар педагогларнинг уларни текширишга кўп меҳнат сарфлашлари билан боғлиқ.

2. Тест (инглизча–“синаш”) – бу бирор-бир фаолиятни бажариш учун маълум даражадаги билимни эгаллашга қаратилган топшириқлардир. Тестнинг тўғри бажарилганлигини ўлчаш ва баҳолаш мақсадида ҳар бир тестга эксперт методи ёрдамида эталон ишлаб чиқилади. Ўз эталонига эга бўлмаган ҳар қандай тест, одатдагидек, бажарилиш сифати ҳақида субъектив мулоҳаза юритиш эвазига хулоса чиқарувчи назорат топшириғига айланиб қолади.

Тест назоратлари ва унинг афзалликлари:

- этарли тарзда тузилган педагогик тест натижалари назорат ўтказётган шахсга боғлиқ бўлмаган холис педагогик ўлчов куроли ҳисобланади;
- тест ўқув мавзуларининг барча асосий мазмунини қамраб олиши мумкин, ўқитиш натижаларини тест усулида ўлчаш барча текширилувчиларга барабар қўлланадиган олдиндан ишлаб чиқилган мезон асосида аниқ ва ишончли баҳо беради;
- тест назорати технологиялашувчан бўлиб, у нисбатан қисқа вақт ичида маълум ўқув мавзулари ўзлаштирилишининг тўла назоратини кам куч ва воситалар сарфлаган ҳолда ўтказиш имконини беради.
- тест назорати компьютерлар ёрдамида осон автоматлаштирилади. Бу педагогик тест ўтказишнинг асосий афзалликларидан биридир.

Тўғри ташкил қилинганда педагогик тест талабалар билимларини холис баҳолаш самарасини беради, чунки бу баҳо уни қўяётган одамга боғлиқ бўлмайди. У барча текширилувчиларга бир хил қўлланадиган қилиб тузилган мезон бўйича тўғри эчилган тест топшириқлари фоизи асосида аниқланади. Шунинг учун педагогик тест тўла асос билан ўқитиш натижаларини аниқ ва

ишончли баҳолашга имкон берадиган педагогик ўлчов курули деб аталади. Аммо бундай баҳолаш жараёни фақат илмий талабларга риоя қилинган ҳолда тузилган, текширилувчан ва меъёрига этказилган сифатли тест воситасидагина амалга оширилиши мумкин.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ.

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Ахборот технологиялар соҳасида кадрлар тайёрлаш тизимини таъминлаш тириштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги Қарори. //Халқсўзи, 2005 йил.
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Бозор ислохотларини чуқурлаштириш ва иқтисодий тизимни янада еркинлаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги Фармони. //Халқсўзи, 2005 йил, 15 июн, 1-бет.
3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Тадбиркорлик субъектларини ҳуқуқий ҳимоя қилиш тизимини янада таъминлаш тириштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги Фармони. //Халқсўзи, 2005 йил, 16-июн, 1-бет.
4. Келвин Сеиферт ва Росемарй Суттон. Эдукационал Психология Сопйригхт © 2009 Келвин Сеиферт.
5. W.Бруссе Валш. Марк Л. Савискас. Ҳандбоок оф Восационал Психология. Маҳваҳ, Нью Жерсей Лондон. 2005.
6. Сентемпорай моделсин восационал психология Волуме ин Ҳонороф Самуел Х. Осипов Фредериск Т. Л. Леонг Тхе Охио Стате Университязй Барак. 2001.
7. Бордавская Н.В., Реан А.А. Педагогика.-М.: Питер, 2004.
8. Профессиональная педагогика. Учебник для студентов. – М.: Педагогика, 2002.
9. Нишанова С. Коминсон тарбияси: ўртамаҳсус, касб-хунар таълим муассасалари учун қўлланма. -Т.: Истиклол. 2003
10. Ғулумов С.С. ва бошқалар. Ахборот тизимлари ва технологиялари. Т.: «Шарқ» нашриёт-матбаа қўшма корхонаси, 2000.
11. Эгамбердиев Э., Хўжамкулов Х. Кичик бизнес ва тадбиркорлик. – Т.: Маънавият, 2003.
12. Хошимов К. ва бошқалар таҳрири остида. Педагогика тарихи – Т.: Фан, 2001.ф
13. Э. Ғ. Ғозиев, К. Қ. Мамедов. Касб психологияси. Т. 2003 й.
14. Н. В. Гафурова, В. Л. Лях, е. В. Фескова и др. «Психология профессионального образования» (сибирский федеральный университет) СФУ, 2010.

Интернет ресурслари

1. www.edu.uz
2. www.ziynet.uz
3. www.tuit.uz

18 Мавзу: Ёш даврлар кетма-кетлиги.Ўсмирлик ва ўспиринлик даврларини ёш даврлари хусусиятлари.

Режа:

1. Ўспиринлик ва ўсмирлик даврининг психологик хусусиятлари.
2. Ўсмирлик ва ўспиринлик даврда ақлий камолотнинг ривожланиши.
3. Ўсмирлик даврида девиант хулқ-атвор ҳолати ва даражаси.
4. Ўспирин ва ўсмирлик даврларининг чет эл адабиётларидаги талқини

Ўспиринлик ва ўсмирлик даврининг психологик хусусиятлари.

Илк ўспиринлик даврига 15-18 ёшлар оралиғи киради. Бу даврда ўқувчи жисмонан бакуват ва мустакил меҳнат кила оладиган бўлади. Илк ўспиринлик даврида шахс ижтимоий ҳаётда, мактаб жамоасида, тенгқурлари билан муносабатларда эгаллаган мутлако янгича мавқеи, ўқиш ва турмуш шароитидаги ўзгаришлар таъсирида таркиб топа бошлайди. Мазкур даврнинг яна бир хусусияти - меҳнат ва таълим фаолиятининг бир хил аҳамият касб этишидир. Мавжуд шарт-шароитлар таъсири остида ўспириннинг ўзига хос ахлокий ва ақлий ривожланишини кўриш мумкин. Шунингдек, бу даврда ўспиринларда ўзлигини англаш яққол намоён бўлади. Ўспириннинг барча жабҳада мустакил фаолият юрита олмаслиги унинг психикасидаги жиддий камчиликлардан биридир. Ўспирин тафаккури даражасини унинг мазмундорлиги, чуқурлиги, кенглиги, тезлиги ташкил килади. Агар ўсмирлик ёшининг классик тадқиқотларига назар соладиган бўлсак, унда турли хил назариялар, фаразлар ва фундаментал изланишлар борлигини кўриш мумкин. Ўсмирлик ёшига хос ёрқин психологик концепсиялардан бири XX асрнинг бошларида Л. С. Вгоцкий томонидан яратилган маданий-тарихий назария бўлиб, унда ўсмир психологиясидаги барқарор ва тарихий ўзгарувчанлик, унинг феноменларига оид илмий концепсияларнинг интерпретацияси берилган. Ўсмирлик даврининг йирик тадқиқотчиларидан яна бири - немис файласуфи ва психологи Э. Шпрингер ўсмирлик ёши кизларда 14-21, ўғил болаларда 13-19 ёшларгача давом этишини, унинг биринчи босқичи 14-17 ёшларга тўғри келиб, бу ёшда болалиқдан кутилиш содир бўлишини таъкидлайди. Ўсмирлик ёшини «пубертат давр» деб атаган Ш. Бюлер ишларида ушбу даврнинг биологик моҳияти очиб берилган. Пубертат давр биологик ўсиш даври ҳисобланиб, жинсий этилиш ўз нихоясига этади, аммо жисмоний ривожланиш давом этади. У пубертат даврни иккига: психи-к ва жисмоний даврларга ажратади. Ўсмирнинг этилишига таъсир этувчи ташки ва 66 ички кўзғатувчилар ундаги ўзидан ўзи коникиш ва хотиржамликни издан чиқариб, уни ўзга жинсни кидиришга ундайди. Биологик этилиш ўсмирни изланувчан қилиб қўяди ва унинг «мен»ида «у» билан учрашиш истаги туғилади.

Ш. Бюлер психик пубертатликни танадан фарқлашга ҳаракат килади. Унинг фикрича, жисмоний этилиш ўғил болаларда ўртача 14-16, киз болаларда эса 13-15 ёшларга тўғри келади. Албатта, бундай фарқлашларда шаҳар ва қишлоқ, алоҳида мамлакатлар ва ҳатто иқлимнинг таъсири ҳам ҳисобга олинади.

Пубертатликнинг куйи чегараси 10-11 ёш, юкори чегараси 18 ёш бўлиши керак. Шу маънода ўсмирлик ёши дунёкараш, эътикод, нуктаи назар, принцип, ўзлигини англаш, бахолаш ва хоказолар шаклланадиган давр хисобланади. Кичик мактаб ёшидаги бола катталарнинг кўрсатмалари ёки ўзининг тасодифий, беихтиёр орзу-истаклари билан харакат килса, ўсмир ўз фаолиятини муайян принцип, эътикод ва шахсий нуктаи назар асосида ташкил кила бошлайди.

Ўсмирлик ёшининг психологик хусусиятлари алохида намоён бўлганда улар «ўсмирлик комплекси» ва унинг кечиши билан боғлиқ тарздаги хулк-атвор бузилиши - «пубертат инкироз» деган ном олади. Адабиётлар тахлилининг кўрсатишича, мазкур холат иккига - «инкироз» ва «стабил» (муким)га ажратилади. Инкироз холати ўткинчи хусусиятга эга бўлиб, уларни 1 ёш, 3 ёш, 7 ёш ва 13 ёшда кўриш мумкин. Ўсмирлик ёшидаги инкирознинг кескин ўтиш даври 12-16 ёш бўлиб, унинг икки фазаси мавжуд ва улар негатив (13-14 ёш) ва позитив (15-16ёш) деб аталади. Умуман, ўсмир шахсида жуда киска вақт оралиғида шиддатли, хаттоки баъзан фожиали тарздаги ўзгаришлар сезилади. Инкироз эски ва янги психологик ўзгаришларнинг тўкнашуви бўлиб, яхлит холда караганда позитив кайта курилишлар характерини белгилаб беради. Ўсмирлик даврининг пубертат инкирозларини конструктив бахоланишини Д. ЙЭ. Элконин (1972), В. В. Давидов (1974), А. Н. Леонтев (1975) ишларида кўриш мумкин.

Ўсмир инкироз доирасига кириши билан унинг ривожланишида психологик силжишнинг айрим ўзига хос кескин кўринишлари: инкироз бошланиши ва тугашининг ноаниклиги; тарбиясида қийинчилик; ривожланишнинг негатив хусусият касб этиши кабиларда намоён бўлади. Айрим хориж психологлари ўсмирлик даври инкирозларининг илдизларини куйидагича талкин киладилар. Масалан, З. Фрейднинг фикрича, ўзини ўзи севиш, Э. Эриксон айнанлик инкирози, Э. Дойч ижтимоий омил инкирози, авлодлар орасидаги низолар ва хоказоларда деб тушунтиришади. Ўсмир шахсининг таркиб топишида ахлоқ, ўзига хос онг алохидаахамият касб этади. Ўсмир шахсини таркиб топтиришда унинг атроф- мухитга, ижтимоий ходисаларга, кишиларга муносабатини хисобга олиш лозим. Чунки ўсмирда муайян нарсаларга муносабат шаклланган бўлади.

Психологлар ўтказган тадқиқотлардан кўринадикки, ўсмирларнинг кўпчилиги катъиятлилик, камтарлик, мағрурлик, самимийлик, меҳрибонлик, дилкашлик, адолатлилик каби маънавий-ахлоқий тушунчаларни тўғри англайдилар. Уларнинг турмуш тажрибасида, фан асосларини эгаллашлари натижасида барқарор эътикод ва илмий дунёкараш таркиб топади, шулар замирида ахлоқий идеаллар юзага кела бошлайди. Ўсмирларнинг идеаллари негизида орзу, максад ва уларни рўёбга чиқариш режалари намоён бўла бошлайди. Муайян касбга майл ва кизикиш туғилади. Орзу-истаклар ранг-баранглиги билан бир-биридан кескин ажралиб туради.

Ўсмирлик ёшида психологик жихатдан энг мухим хислат - вояга этиш ёки катталиқ хиссининг пайдо бўлиши алохида ахамиятга эга. Катталиқ хисси ижтимоий-ахлоқий сохада, аклий фаолиятда, кизикишда,

муносабатда, кўнгил очиш жараёнида хулк-атворнинг ташки шаклларида ўз ифодасини топади. Ўсмир ўз кучи ва кувватининг чидамлилиги ортаётганини ва билим савияси кенгаётганлигини англай бошлайди. Буларнинг барчаси унда катталиқ хиссини ривожлантиради.

Бугунги кунда таълим жараёнида тарбияси «қийин» ўсмирлар ибораси тез-тез учраб туради. Биз тарбияси «қийин» ўсмирлар феноменларининг айрим жихатларини ёритишга ҳаракат қиламиз. Илмий тадқиқотларнинг кўрсатишича, ўсмирлик даврида улар томонидан содир этиладиган ҳар қандай хатти-ҳаракат аклари: аксилижтимоий хулк-атвор, педагогик қаровсизлик, мослаша олмайдиган хулк, ахлоқсиз хулк, девиант хулк, аутодеструктив (ўзини ўзи фош қилиш) хулк ва хоказолар ўтиш б8 даврининг ўзига хос одат тусига кириб қолган тартиб шакли сифатида тан олинади. Кўпгина адабиётлар тахлилига кўра ИК (интеллект)нинг кўрсаткич даражаси канчалиқ паст бўлса, тарбияси «қийин»лик даражаси шунчалиқ юқори кўрсаткичга эга. Шу сабабли ИК (интеллект) тарбияси «қийин»лик кўрсаткичи сифатида маълум даражада ижтимоий маъно қасб этувчи психологик жараён билан алоқадор.

Тарбияси «қийин» ўсмирларнинг ўзлигини англашда «Мен» тимсоли алоҳида ўрин тутди. Тарбияси «қийин»ликнинг вужудга келиши ва унинг кечишини субъект томонидан англаниши улар билан олиб бориладиган психопрофилактик, психодиагностик, психокоррекцион ишларнинг самарадорлигига ижобий таъсир кўрсатади. Психолог, психотерапевт ва, умуман, таълим-тарбия ишларига масъул ходимларнинг барчаси тарбияси «қийин» ўсмирлар хулк-атворининг ижтимоий меъёрларга мослашуви ёки мослаша олмаслик стратегияси ўсмир шахсининг химоявий-мослашув механизмини акс эттиришини ҳисобга олишлари зарур.

АСОСИЙ АДАБИЁТЛАР

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Ахборот технологиялари соҳасида кадрлар тайёрлаш тизимини такомиллаштириш тўғрисида»ги Қарори. //Халқ сўзи, 2005 йил.

2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Бозор ислохотларини чуқурлаштириш ва иқтисодиётни янада эркинлаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги Фармони. //Халқ сўзи, 2005 йил, 15 июн, 1-бет.

3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Тадбиркорлик суб'ектларини ҳуқуқий химоя қилиш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги Фармони. //Халқ сўзи, 2005 йил, 16-июн, 1-бет.

4. Келвин Сеиферт ва Росемарй Суттон. Эдусатионал Психологии 2009
Келвин Сеиферт.10-16 пагес. 5.Бордавская Н.В., Реан А.А. Педагогика.-М.:
Питер, 2004.
6. Профессиональная педагогика.Учебник для студентов.–М.: Педагогика,
2002.
7. Нишонова С. Комил инсонни тарбияси:ўрта махсус, касб-хунар
та‘лими муассасалари учун қўлланма. -Т.: Истиклол. 2003
8. Ғуломов С.С. ва бошқалар. Ахборот тизимлари ва технологиялари. Т.:
—Шарқ нашриёт-матбаа акциядорлик компанияси, 2000.
- 9.Эгамбердиев Э., Хўжамқулов Ҳ. Кичикбизнес ва тадбиркорлик. – Т.:
Ма‘навият, 2003.
10. Хошимов К. ва бошқалар таҳрири остида. Педагогика
тарихи – Т.: Фан, 2001.
11. Э. Ғ. Ғозиев,К. Қ. Мамедов. Касб психолоияси.Т. 2003 й.
12. Н. В. Гафурова, В. Л. Лях, е. В. Фескова и др. —Психология
профессионального образования (сибирский федеральный университет) СФУ,
2010г.

Интернет ресурслари

- 1.www.эду.уз
- 2.www.зиёнет.уз
- 3.www.туит.уз